

3 1761 05336775 1

Eesti keele healte õpetus
ja
kirjutuse wiis.

Wälja andnud

Dr. M. Weske.

Tartu uniwersiteedi Eesti keele lektor.

Tartus.

Schnakenburg'i trükk ja kulu.

1879.

PH
605
W57
1879
c. 1
ROBA

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by
PROFESSOR HARRY MURK

Eesti kirjawara

N° 1.

7
Eesti keele healte õpetus

ja

kirjutuse wiis.

—o—o—o—

Wälja andnud

7
Dr. M. Weske,

Tartu uniwersiteedi Eesti keele lektor.

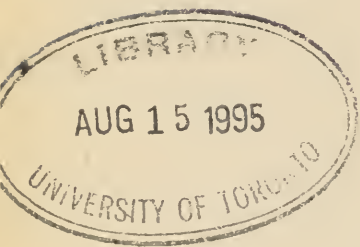

Tartus.

Schnakenburg'i trükk ja kulu.

1879.

Zensuri poolest lubatud. — Tallinnas, 18. Juunil 1879.

Eeskõne ja juhatus.

Mitme aastast saadik on pea iga kooli- ja kirikõpetaja, kelle jutule sain, minu käest küsinud: kuda wiisi peame Eesti keelt kirjutama? See küsimine ärkas minul ise juba siis, kui kümme kunni kaheteistkümme aasta eest ka Eesti keelt tähele panema ja uurima hakkasin. Warsti nägin, et enne seda küsimist üks teine küsimine, eesküsimine, wastata on: kuda wiisi on Eesti keele sõnad üles kirjutud, kas õiete? Kahtlaste mõtetele tuli sügawama mõtlemise ja proowimise järele see kindel wastus, esite eneselle, siis teistele: Eesti keele sõnad ei ole suuremal osal mitte õigete üleskirjutud; palju heali on täitsa tähele panemata jäänud; ühesuguselle heale antakse sagedaste kahesugune täht ehk nägu ja kahesuguselle heale jälle ühesugune täht (nägu ehk märk), ja mõnikord kirjutakse tähed kus heali ei olegi; — sellepärast pane, kui õigete kirjutada tahad, Eesti keele heali terasemalt tähele, õpi neid täielikumalt tundma kui see siia maani sündinud, ja kirjuta siis — üksnes siis wõid sa õigete kirjutama hakata. Üleütlse: õpi enne selgeste rääkima, õpi iseäranes üht keelemurret, mis raamatu keeleks kõige sündsam, õpi sugu ka grammatikat ja küsi siis: kuda peame kirjutama.

Et Eesti keele kirjutamise ja õpetamise juures, nagu ka muu keelte juures, healte õpetus ja seletus pea-asi on, sellepärast annan enne ja pea-asjalt keele healtest seletusi; healte õpetuse peale põhjandan siis kirjutuse wiisi õpetuse. Sest healte õpetus on ühes keele murdes ikka ühesugune ja ühesuguste rääkimise seaduste alune; kirjutame ühesugusid heali ühesuguste tähtedega ehk märkidega, siis on ühesugune ja ühtlane kirjutuse wiis walmis.

Teine küsimine, mis wastata tuleb, kui ühesugust kirjutuse wiisi tahame saada, on: missugust keelemurret peame raamatu-keeles pruukima? Selle küsimise peale on wastus: Kesk-Tallinna keelt, seda keelt, mis, kui rannamurretest ära vaatame, õhtupoolsel Wirumaal (Rakwere, Haljala, Katarina, Weiike-Maarja, Simona ja Jakopi kihelkonnas), Järwamaal ja Harjumaal (iseäranis selle hommikusel poolel) räägitakse. Seal on ka murrete wahesid, aga need on weikesed ja üksikud; mõne sõna ehk kõnekäänu pruukimises wõib õhtupoolist, teises jälle hommikupoolist Kesk-Tallinna keele rääkimise wiisi kirjakeelde wõtta, kuda aga grammatika seadused seda paremaks kiidawad. Kõik need Tallinna keele murded, mis sellest üleültse nimetud piirist wäljas, on kui ääre weere murded, kellest kedagi sõna- ega healemuutust, mis Kesk-Tallinna-keeles puudub, wastu wõtta tarwis ei ole, sest et siis mõned Kesk-Tallinna kirjakeele healte-seadused segatud saaks.

Käes olew raamat tahab healte õpetust selle nimetud Kesk-Tallinna keele rääkimise järele anda. See Kesk-Tallinna keel tuleb üleüldise „Tallinna keele“ rääkijate keskpaika, kui „Tallinna keele“ piiride peale vaatame ja weel seda mõtleme, et põhjapoolse Tartu- ja Willandimaa ja põhja-hommikupoolse Pärnumaa (Wändra kihelk.) Tallinna keele murrete ja Kesk-Tallinna keele wahel mitte suurt wahet ei ole. Tallinna keele ehk Põhja-Eesti keele ja Tartu keele ehk Lõune-Eesti keele piir on: sirge ehk õige joon, mis Peipsi rannast Emajõe suu kohalt sinna kohale, kus Wasula jõgi Emajõkke jookseb ja wiimne lõune poole kääneb, tõmmatud mõtleme, sealt õhtupoole Emajõgi ise, siis Wõrtsjärwe põhjapoolne rand, siis Willandi kihelkonna lõune- raja ja Tarwastu ja Paistu kihelkonna põhjaraja; Pärnu maakonnast on Halliste ja Karksi kihelkonna rahwas Tartu keele ehk lõunepoolse Eesti keele rääkijad. Kõigis neis Tallinna keele kihelkondades, mis Tartu ehk lõunepoolse Eesti keele piiridesse puutuwad, on healte seadusi, sõnakäändusi ja sõnu, mis ligidase Tartu murretega ühte lähawad. Peipsi rannas, Kodawere kihelkonnas. Maarja-Magdalena ja Tõrma kihelkonna jagudes, on jälle ise keele murre, kuda ma Kodawere keele murdeks nimetan, et ta selle kihelkonna põhjapoolses jaus kõige täielikum, selgem ja seaduslikum on. Hommikupoolse Wirumaa ja Wiru ranna keelemurretel on palju isesugusid healte

seadusi, lõpumärkisid ja sõnu, nii et selle hommikupoolse keele ja Kesk-Tallinna keele wahel suur wahe on. Seal on healed ja sõnakäänud täielikumad ja wanemas olekus kui kuskil mujal. Kahju, et ta üks ääremurre ja wäähä tuttaw on. Läänemaa keel ja saarte keel on mitmesugune ja jaguneb mitmesse murrdesse. Harjumaa raja wastu lähäb ta paiguti kauuis hästi õhtupoolse Kesk-Tallinna keelega ühte, mujal on aga tema ja Kesk-Tallinna keele wahe suurem ja mitmesugusem. Nende murrete healte seadusi ja rääkimise wiisi ei wõi ma ka mitte kirja-keelde kiita.

Kesk-Tallinna keelt soowin mina iga ühele õppida, kes Eesti keele raamatutesse ühtlast keelt ja kirjutuse wiisi tahab. Seda peawad teiste murrete rääkijad rahwa-kooli-walitsuse liikmed ja koolmeistrid selgeks õppima ja lastele õpetama.

Seda soowin mina mitme aastalise hoolsa teaduste kogumise ja uurimise põhjusel. Et Eesti keelest wõimalikult täitsa aru saaksin ja seda wõimalikult õigeste seletada wõiksin, tundiisin ma 6 aastat Saksamaal kuulsa keelenurijate juures Indogermania keeleõpetust, siis Soomesugu keeleõpetust ja wiimaks iseäranis Eesti keelt. Oma Eesti keele tundma õppimiseks käisin ma kolm suwe kihelkonnast kihelkonda ja wallast walda külades küsimisi liht Eestlastele ette pannes ja rääkimist teraselt kuulates. Peale selle tegin seda Tartus, kus aga ial Tallinna keele rääkijaga kokku saada wõimalik oli, hoolega ühtepuhku. Kõik Eesti keele murrded olen enam ehk wähem sügawalt ülekuulanud ja igast Kesk-Tallinna keele kihelkonnast on mull inimesi küsida ja kuulda olnud. Nõnda kogutud teaduste põhja peale on minu healte õpetus rajatud ja saawad teised keeleõpetuse raamatud kirjutud. Seda keelt, mis siin õpetan, olen rahwa suust wõtnud, ta on päris Eesti rahwa keel. Ma ise ei ole mitte midagi sinna juure uut teinud; uus on üksnes see, et ma wanu puudusi ja wigasid olen kõrwale heitnud, mis küll hea tahtmisega, aga kasina keeleõpetuse ehk keele enese tundmisega auusad wõerast sugu mehed Eesti grammatikatesse ja raamatu-keelde üles wõtnud ja mis siitsaadik ei ole parandud. Eesti keele lugeja loeb praegusi raamatuid üksi sellepärast õigeste, et ta mitte õiete tähtede järele ei loe, mis ta silm näeb; teeks ta seda, siis saaks ta wõeriti

keelt kuulda, ja et see ei sünniks, ei pane ta tähti sagedaste tähelegi.

Minu Eesti keele õpetuse ja teiste grammatikate wahel on sellepärast suur wahe, et mina oma õpetuse wiisi Soomesugu keelte õpetuse ja uurimise peale põhjandan, nemad aga mitte. Minu õpetuse wiis on historialik keele seletuse wiis, ma otsin healte seadusi ja seletusi keele muutmise ajaloo abiga üles, mina ei tee kedagi keele seadust omast peast, waid püian üksnes näidata, missugused seadused keel ise omale muutmise waral aega mööda loonud. On need keele seadused leitud, siis ei käi keele õpetuse raamatud enam mitmet teed, peasjus tõeste mitte enam. See historialik õpetuse wiis, kelle järel ja põhjal mina Eesti keelt olen õpetama hakanud, oli enne minu õpetamise hakatust Soome- ja Ungriamaal ja Euroopa maa keeleuurijatel tuttaw asi, meie maal aga weel mitte, aga ka siin saab ta tuttawaks; mina olen peale hakanud ja teen nõnda palju tööd, kui takistusi wõita jõuan, teised õpiwad ja tulewad ka tööle, ja nõnda saab edespidi minu weike alustus mitme mehe tööjõuu läbi igapidi täielikuks Eesti keele õpetuseks. Kui mull õpetuse wiisi poolest ka Soomesugu keele õpetajad ja uurijad, nagu Eurén, prohwessor Dr. Ahlqvist, prohwessor Dr. O. Donner Helsingis, prohw. Joseph Budenz Buda-Pestis (Ungriamaal), akadeemikus Dr. A. Boller Wiinis ja suusõna õpetusel iseäranes minu auustud keeleuurimise õpetaja prohwessor Dr. A. Leskien Leipzigs on eeskujuks olnud, siiski olen jälle ka mõndagi õpetust ja äratust keele õpetuse materiali poolest siia aegiste Eesti keele grammatikate wäljaandjate käest, nagu endine Kuusalu õpetaja E. Ahrens ja akadeemikus Dr. Wiedemann, saanud; ka neid nimetan ma tänu ja auustusega.

Et käesolewas raamatus Soome keelt sagedaste nimetan, on tarwis ütelda, mikspärast seda teen. Soome keel on healte poolest wanema, täielikuma järje peal, kui Eesti keel. Eesti keele sõnad oliwad wanast enamiste nii pitkad ja nende healed enamiste nõnda, nagu nad praeguses Soome keeles on; aega mööda on Eesti keel sõnade lühendamise ja kokku tõmbamise läbi selleks saanud, mis ta praegu on. Eesti keel on sellesama aja sees rutemine lühendamud kui Soome keel. Niisugune lühendus on kindla seaduste järele sündinud, kellest rääkija ise midagi ei tea. Wanematest

sõnawormidest saab aga uematele mitmesugust tarwilikku aru ja abi seletuse juures. Sellepärast peab iga Eesti keele uurija, kui ta õigete tahab tööd teha, Soome keelt mõistma, iseäranis neid seadusi tundma ja otsima, kelle järele Eesti keel wanemast, arwata praegusest Soome keele olekust selleks saanud, mis ta praegu on.

Ma olen sagedaste tähele pannud, et inimesed mitte tähe ja heale wahel wahet teha ei mõista. Seda teadust on aga hädaste tarwis. Täht on healepilt ehk healekuju. Heal ei ole mitte tähele antud, waid täht healele. Täht näitab, missugune heal keele healte-riistadel ütelda tuleb. Sellepärast peab ühesugusel healel ikka ühesugune täht olema, et silm näha wõib, missugune heal rääkimise riistadel ütelda ja kõrwadel kuulda tuleb. On ühel healel täht „e“ antud, näituseks sõnas „feda“, siis peab ikka seesama täht kirjutatama, kui muis sõnades seesama heal jälle kuulda on, nagu sõnas „feda“ „f“ järel seisaw heal ja mitte täht „i“, sest muidu peab lugeja „fida“ ütlema, üht sõna, kellel koguni teine tähendus on, kui sõnal „feda“. Sellepärast on see koguni wõeriti kirjutamine, kui Tallinna keeles „fiub“ ehk „fiob“ räägitakse ja sellesama Tallinna keele raamatutes „feub“ kirjutakse.

Kui ma selles raamatus (mine) „farja“, (astu) „faāni“ kirjutatan, siis tahan ma, et lugeja klamrite wahel seiswa sõna nagu teisedgi sõnad ühes loeb, sest selle sõnaga loeb tema järel seiswat sõna õigete ja ütleb just seda muutust ehk casust, keda ma näituseks tahan anda. Seda teen ma sellepärast, et suuremal hulgal lugejatest muutuste nimed mitte tuttawad ei ole.

Märk * ühe sõna juures tähendab, et see sõna enne wanast nõnda räägitud sai, nagu ta selle märgi kõrwas kirjutud seisab, aga et teda nõnda enam Eesti keeles ei räägita.

Raamat sünnib üksnes jauti kooliraamatuks. Sellepärast walitsegu kooliõpetajad oma arwamise järele sündsad tükid wälja. Selleks sünniwad näituseks kirjutuse wiisi tabelid (§ 24 ja 62) ja jauti need tähtsamad seletused, mis § 4 peale healtest ja kirjutuse wiisist antud, ja siis declinationi ja conjugationi tabelid oma kohalikkude õppijalle tabeli prukimises tarwilikkude paragrahwidega, mis nende tabelite ees ja taga seisawad. Ma arwan,

et neid healte õpetuse õiendusi, mis § 97 kunni § 106 annan, kohe raamatutes ja kirjutuse õpetuses pruukida wõib. Mõnel ehk ei ole julgust kirjutuse wiisi tabelite järele kolme (kollme) healte järku kirjutama hakata — aga nimetud õiendused on teist jagu ja ei puutu neisse, nagu ka mitte § 52 ja järgmistes §§ antud pehme sisemiste healte muutuste õiendused.

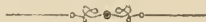
Schuakenburg'i trükikoja walitsejale, härrale Frehse'le on minu kohus tänu anda kriipsudega tähtede tellimise ja kulu- kandmise eest. Mõne teise trükkija tellimise peale ootasin asjata ja oleks weel ehk tänapäewani ootama pidanud ja raamatu tahtjad jälle raamatut.

Raamatu esimene pool sai juba aasta eest walmis ja minewal sügisel paiguti täielikumaks tehtud. Teine pool on minewast Mihkli- wõi Mardipäewa ajast peale tükati kirjutud ja niisama tükati trükitud kunni selle kuu hakatuseni.

Palju Eestlasi on ammu selle raamatu järele igatsenud — nüid on ta walmis. Et ta küll esimene seda jagu kirjatöö on ja sellepärast edespidi, kui tegija enam õppinud ja uurinud, ehk uuendada ja täiendada tuleb, siiski wõib temast kaunis rohkeste õppida ja Eesti keelest ja tema seadustest arusaamist koguda. Õppigu siis Eestlased hoolega oma ilusat isaema keelt ja pangu seda kallist mõtete ja waimu warandust, mis nad oma wanemate käest pärinud hoolega tähele! See seletab rohkel mõedul õppija waimu ja äratab teda oma keele ja sellega oma rahwa armastusele ja edendamisele.

Tartus, Juuni kuu hakatusel 1879.

Raamatu tegija.

Healte õpetus.

Healed ja tähed.

§ 1. Eesti keeles on järgmised tähed ehk healtemärgid seiemaani pruugitawaks:

1) Wokaalid ehk täishealelised tähed:

a) lühikesed wokaalid: a, ä, e, i, o, ö, õ, u, ü.

b) pitkad wokaalid, lühikese wokaali kahekordse kirjutamisega tähendatud: aa, ää, ee, ii, oo, öö, õõ, uu, üü.

Tähendus 1. Dr. Wiedemann tähendab wokaali pitkust lühikese wokaali peale tõmmatud kriipsuga, mis keelte seletuse raamatutes tut-taw asi.

d) difthongid ehk kahehealelised tähed: ea (ia); ae, äe, oe (ue); ai, äi, ei, oi, öi, õi, ui; au, iu, õu.

Tähendus 2. Mõned keelemurretes ette tulewad kahe healelised tähed jääwad siin nimetamata.

2) Konsonandid ehk kaashealelised (umbhealelised):

a) ühekordsed konsonandid: b, d, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, w.

Tähendus 3. Pehme (tüma) s saab ka 3^{ea} (seega), nagu Prantsuse, Wene ja Ungria keeles, tähendatud.

b) Need samad tähed nende rääkimise riistade ehk orga-nide ja nende iseloomu järele jagatud:

	Äkillised healed.	W a l t a w a d h e a l e d .			
		Liquidä ehk sula-healed			
	Explosiivid ehk lõhkejad healed	Spirantid ehk õhkhealed	Nasaliid ehk ninahealed	r-heal	l-heal
	kõwad	pehmed			
kurguhealed	{ gutturalid	f	g (ja j)	h	ng (ü)
	{ palatalid			j	
keelehealed	{ lingualid				r l
	{ dentalid	t	d	s (ʒ)	n
huulehealed	p	b	w	m

- d) kahekordsed konsonandid kõwa healte märkideks:
ff, tt, pp; ss; nn, mm, ll, rr.
- e) ühendatud konsonandid (ülemase tabeli järele ridatud):
fš, tš, pš; — ff; — tj, tw, tr; pj, pr; — gl, dj,
dw, dr, lj; — hf, ht, šf; št; — nf, nt, mp, rf, rt,
rp; lf, lt, lp; — ng, nd, mb; — rg, rd, rf, lg, ld,
lb; — rš; — hj, hw, hn, hm, hl; — šj (zj), šw (zw),
šn (zn), (šm); rj, rw, rn, rm; lj, lw, lm.
- g) konsonantide kolmekorralised ühendused: nfš, ntš,
mpš; rtš, rpš; lfš, ltš, lpš; — nšt, ršt, ršf.

Mis siin ühendatud ehk kokkupandud konsonantidest puudub, on üksikult, enemiste võerast keelest võetud sõnades, leida. Üksi sõna tüvedes ette tulevad konsonantide ühendused on siin nime-
tatud, need konsonantide ühendused, mis selle läbi saanud, et
lõpud =ma, =ne, =se, =te j. n. ed. sõnatüve konsonandi otsa asen-
dati, nagu andma (wanast andama), kuulne, kuulse (kuultje, wanast
kuuldane, kuuldaše), tõstke (wanast tõstake ehk tõstake), on seie üles
panemata jäänud; neid ei olnud siin hädaste tarwis, alamal saab
ka neist räägitud.

§ 2. Kui sõna lõppes üks i (j) seisab, ehk kui ta muiste
seal seisis, siis on selle ees seiswad keele- ehk hammas-healelised
konsonandid ja nende eesolewad wokaalid sõna esimeses silbis
peenendatud, näituseks fott, foti, hunt, hundi, huntia (hunte, wanast
huntia), will, willi (inimese ihu peal), palf (pif palf, wanast palfi).
Tartu murdes ei ole seal, kus i (j) praegu weel seisab, need kon-
sonnadid ja wokaalid mitte peenendatud. Dr. Wiedemann on
niisuguste konsonantide peale rõhu (accendi) teinud; üks weike
punktita i ehk üks muu märk wokaali alla tehtud, võib ehk
siinsam olla. Siin raamatus jääb, et trükimajas niisugusid märgiga
tähti ei ole, healte peenendus märkimata.

§ 3. Nende siitsaadik pruugitawate ülemal kokku säetud
tähtedega ja märkidega on lühikesed wokaalid ja pehmed ehk
kerged ühekordsed konsonandid õigete tähele pandud ja märgitud,
poolosa pitkadest wokaalidest ja difthongidest, ja suurem hulk
konsonantide ühendustest aga mitte. Sadade ja tuhandete kaupa

saavad sõnad ja sõnade muuted. kelle healte ja tähenduste wahel selge ja seaduslik wahel on, üht wiisi kirjutatud. Sõnamuudete seletus on sellepärast selgumata ja segane. Üks tunneb üht heale märkimise puudust, ja tahab seda kirjas tähendada, teine teist. Kirjutuse wiis on selle läbi kirjaks ja mitmesuguseks läinud ja ähwardab weel kirjumaks minna. Selle puuduse põhjuspuudus on Eesti keele healte tundmise ja teaduse puudus. Seda puudust võib kõrwale heita iseäranes healte arwu ja nende wahede, — nimelt pitkuse ja kõwaduse poolest — järele uurimise ja selgeste üles seadmise läbi. On meil keele healte tundmine selge ja nende rikkus teada, küllap siis ka kirjutusewiisiga joonde saame. Healte õpetus on pea asi, kirjutusewiisi õpetus kõrwaline ja abiline asi, wiimsega ei saa meie ilmiski toime, kui esimesega ei ole saanud. Healte õpetus on üks, ühesuguse wäljaütlemise ja kuulmise põhjuse peal seisaw, kirjutusewiisi õpetus ehk healte silmade ette panemine tähtede ja märkidega võib aga mitmesugune olla, aga igal sugul peab oma healte põhjuse peale tehtud seadus olema. Parem oleks muidugi kui Eesti keelel täieste ühesugune kirjutusewiis oleks, aga et see soow mitte kerge täita ei ole, siis võib rahwalikus raamatutes lihtsam kirjutusewiis, keele uurimise ja täielikumais seletuse raamatutes ka täielikum kirjutusewiis pruugitud saada.

Et heali Eesti keeles enam on kui heale mär'ka ehk tähti, selle pärast on uusi tähti ehk mär'ka hädaste tarwis. Neid on õnneks Schnakenburgi trükimaja minu soowimise peale muretsenud, nõnda palju kui häda pärast tarwis oli.

Enne täielikut healte ja tähtede seletust tahan alamal üldist lühikest ringwaatust anda rutemaks arusaamiseks. Selles ringwaatuses seisaw kolme ühesuguse tähe kõrwukirjutamine on nagu näituseks ja ei saa mitte pruugitawaks soowitud.

Tähendused Eesti keele healte pitkuse ja kõwaduse järkudest.

§ 4. Eesti keele ühekordistel healtel ei ole mitte kaks pitkuse ja kõwaduse järku, nagu muil keelil, waid kolm.

1) wokaalidest. Igaüks Eesti keele wokaal ehk täishealine jaguneb wäljarääkimise aja ja rääkimise kindluse poolest

kolme jakku; näituseks: „hani“, „haani“ (jalas), (astu) „haani“. Siin näitab a-heale wahe esimese pitkuse ja teise pitkuse wahel niisama suur olewat, kui teise ja kolmandama pitkuse wahel; üks heal ja kolm järku.

2) Konsonantidest. Igaüks Eesti keele konsonant jaguneb wäljarääkimise aja ja healeriistade kindluse poolest hüidmise juures kolme jakku; näit.: „liua“, „liua“(-rahwas), (sõida) „liua“, „fafi“ (minema), „fafi“(-pocg), (ta lõi) „fafi“. Siin näitab u-heale ja s-heale wahe esimese ja teise pitkuse wahel niisama suur olema kui teise ja kolmandama järgu wahel; üks heal — kolm järku.

Konsonantide f-, t-, p-heatel on kolm järku: esimene „g“, „b“, „b“, teine „f“, „t“, „p“, kolmas „ff“, „tt“, „pp“. Tähed „g“, „b“, „b“ ei ole muud kui „f“, „t“, „p“ healte esimese järgu märgid, see on: „g“ on kõige pehmem (kergem) f-heale, „b“ kõige pehmem t-heale, „b“ kõige pehmem p-heale täht. Näit. „waga“, „wafa“ (sees), (kalla wili) „waffa“. Et esimesel f-heale järgul iseäraline täht on, ei ole tarwis kolmandamas järgus kolme „f“ kõrwu kirjutada. Puuduks aga esimese järgu f-healel „g“, siis peaks esimeses järgus „f“, teises „ff“, kolmandamas „fff“ kirjutatama, näituseks „wafa“ (üttele waga), „waffa“ (sees), (kalla wili) „waffa“.

Kui nüüd ka u-heale esimese järgu jauks üks iseäraline täht oleks, näituseks „u“ ühe iseäralise kriipsuga; siis kirjutaks ma „liua“ kriipsuga „u“ peal, teises järgus „liua“ (rahwas) ilma kriipsuta u^{ga}, kolmandamas (sõida) „liua“ kahe u^{ga}. Ehk ma kirjutan esimese järgu u^{ga}, teise kahe u^{ga} ja kolmandama kolme „u“ asemel kaks „u“ kriipsuga esimese „u“ peal, näit. „liua“, „liua“(-rahwas), aga (sõida) „liua“ (kriipsuga esimese u peal). Wiimane kirjutuse wiis on mitmewõrra parem, juba sellepärast et kolmekordne „u“ arwem ette tuleb kui ühekordne ja selle läbi kriipsa palju vähem saab. Saagu kirjutatud kuidas taht: kolmekordne u-heal peab tähendatud saama. Eesti keeles on üks u-heal, aga sellel on kolm järku ja üks täht. Eesti keeles on üks f-heal ja sellel on kolm järku, aga kaks tähte, „g“ ja „f“.

§ 5. Eesti keele difthongidel ja ühendatud ehk kokkupandud konsonantidel ei ole mitte üks järk, waid ikka enamiste kaks

järku. Esimene järk on ühekordiste healte teise järgu pitkune ja kõwune, teine ühekordiste kolmandama järgu pitkune ja kõwune. Sea, korda, mõeda ja mõtle: „patu“ ja „pandi“, „pattu“ ja „panti“, „saame“ ja „käime“, „saama“ (saama) ja „käima“ (käima).

1) Difthongidest. Difthongide teise järgu lahutan mina esimesest järgust teise difthongi heale kahekordse kirjutamisega, näit. „käima“ (peal), „käiima“, „üige“ (ole üige hea!), „üiige“ (see jutt on üige); „lauda“ (juures), (istke) „lauuda“, sest sõna wahe kuulen mina iscäranes teise heale wenimises olema.

2) Ühendatud konsonantidest. Ühendatud konsonantide muutus sünnib jault esimeses, jault teises ühendatud konsonandi heales. Esimese jau näituseks: „karja“(-laps), (mine) „karrja“; (puu) „nõrgub“, (wesi) „nõrrgub“, „wälja“ (peal), (mine) „wällja“, „tõmbi“ (otsaga), „tõmmba“. Healed „r“, „l“, „n“ saawad muudetud, aga „j“, „g“, „b“ jääwad muutmata. Teise jau näituseks: „marsib“, „marsjida“, „targa“, „tarffa“, „fondi“, „fontti“ ehk „tarfa“, „fonti“, et siin häda pärast kaht „t“ ehk „t^d“ tarwis ei ole. Siin saawad s-, f-, t-healed suuremal, r- ja n-heal wähemal mõedul muudetud.

§ 6. Neist näitustest juba näeme, et Eesti keele healte kord teisiti on, kui seda E. Ahrens ja Dr. Wiedemann ja teised õpetanud (waata § 1) ja kui seda kirjamehed pruugiwad. Järel seiswas tabelis sean ma Eesti keele healestiku konsonandid nende kolmes järgus uue seletuse põhjuse peal silmade ette.

		Äkilised healed.			W ä l t a w a d h e a l e d .								
					Liquidä ehk sula-healed.								
		Explosiwid ehk lõhkejad healed.			Spirantid ehk õhkhealed.			Nasaliid ehk ninahealed.			r- ja l-healed.		
		1.	2.	3. järk.	1.	2.	3. järk	1.	2.	3. järk	1.	2.	3. järk.
kurguhealed	gutturalid	g	ƒ	if	h			h	hh	hh			
	palatalid				i								
	lingualid												r rr rrr (rr)
keelehealed	„												l ll lll (ll)
	dentalid	b	t	tt	š	šš	ššš (šš)	u	uu	uuu (uu)			
huulehealed	„				š ^{chk}	š	šš						
	labialid	b	p	pp				m	mm	mmm (mm)			

Selle tabeli peal saan mitukord tagasi tähendada. Wokaalid on niisama kolmejärgulised. Wõru murdel on „h“ ja „w“ kolmes järgus leida.

§ 7. Nende mõtete ja seletuste põhjuse peale, mis ülemal antud, panen ma alamal kõik Eesti keele healed ja healte ühendused üles ja sean nende pitkuse ja kõwanduse järgud teine teise wasta. Healte kirjutamist tähendan ma mitmel wiisil ja arutan hiljemine, mis wiis kõige süntsam jäädawaks kirjutuse wiisiks on. Mõned healte ühendused, mis üksikutes, enamiste wõerast keelest wõetud sõnades ette tulewad, jääwad nimetamata.

Teistest murretest, peale Kesk-Tallinnamaa murde, saab siin pisut rääkimist olema.

Eesti keele healte kolmejärgulise pitkuse wastastikkuseadmine, nende sisemised muutused ja kirjutamine.

Wokaalid.

§ 8. Wokaalid „a“, „ä“, „i“, „u“ ja nende teine ja kolmas pitkus.

1.	a, aa, aaa,	hani	saani (-jalas)	(istu)	saani
	ä, ää, äää,	häre	jääre (-pael)		jäääri (mööda)
	i, ii, iii,	lina	wiina (eest)	(anna)	wiina
	u, uu, uuu,	nuga	ruuna (eest)	(kaks)	ruuna
2.	a, aa, aā,	hani	saani (-jalas)	(istu)	saāni
	ä, ää, äā,	häre	jääre (-pael)		jäāri (mööda)
	i, ii, iī,	lina	wiina (eest)	(anna)	wiina
	u, uu, uū,	nuga	ruuna (eest)	(kaks)	ruūna.
3.	a, ā, â,	hani	fāni (-jalas)	(istu)	fāni
	ä, ā, â,	häre	fāre (-pael)		fāri (mööda)
	i, ī, î,	lina	wīna (eest)	(anna)	wīna
	u, ū, û,	puna	rūna (eest)	(kaks)	rūna.

Numri 1. alust näitust olen üksi selle seletuse pärast üles pannud, et kui siisaadik wokaalide pitkust wokaali kahekordse

kirjutamisega on tähendatud, siis peaks nüid, et ühe kolmandama pitkuse tundmine ja teadmine juure on tulnud, mis teistel keeltele puudub, see kolmas pitkus kolme wokaali kõrwu kirjutamisega tähendatama. Kolme wokaali kõrwu kirjutamist aga ei sallita ja mina seda ka ei soowigi. Sellepärast soowin rahwa-raamatutesse numri 2 alust näitust, kus kolme ühesuguse wokaali kõrwu kirjutamise asemel küll kaks kirjutatakse, aga kriipsuga teise wokaali peal kolmandama wokaali tähenduseks. Seda wiisi kiideti Kirjameeste Seltsi ja Špetatud Eesti Seltsi läbi walitsetud Eesti kirjawiisi parandamise komiteedest süntsaks. Saab see wiis pruugitud, siis ei tule harjund wiisile muud midagi juure kui üks kriips kolmandamas järgus, ja kolmas pitkus ei tule mitte liialt ette. Aga õigem kui numri 2. alune on numri 3. alune näitus, ja seda peab keele seletuse raamatutes ja kõiksugu keele uurimise kirjades pruugitama, sest wokaali heal on üks ja seesama ja temal on kolm pitkuse ja kindluse järku. Selle pärast on teine järk kriipsuga ühe ainsa wokaali peal ja kolmas järk katukseotsa moodi kriipsuga tähendatud.

§ 9. Wokaalide „a“ ja „ä“ teine ja kolmas pitkus, „aa“, „aā“ ja „ää“, „ää“ muudetakse Kesk-Tallinnamaal enamiste „ua^{-ks}“, „uaa^{-ks}“ ja „ia^{-ks}“, „iaa^{-ks}“; teised kirjutawad „oa“, „ea“. Muutmata jääwad need healed hommiku poolisel Wirumaal kummi Rakwere linna kohani ja paiguti mujal Tallinna kubernemangus kui ka Tartumaal ja üleültse lõunepool Eesti keele piires. Pruugiks on saanud „aa“ ja „ää“ kirjutamine, ja see on hea ja õige. Mõnes sõnas saab aga „ea“ (ia) üle kõige Kesk-Tallinnamaa endise „ää“ asemel räägitud, nagu sõnas „pea“ (inimese pea), „hea“, ka neis kohtades kus „aa“ puhtaks a-healeks jääb. Mina arwan, et parem on sõna „pea“ tutwal wiisil kirjutada ja mitte „pää“, nagu see uuemal ajal mitmelt poolt pruugiks wõetud; sest „pää“-rääkimine on Kesk-Tallinnamaal ja mujal selles kubermangus wõeras murre. Arwawad mõned aga „pää“-kirjutamisega kirjakeelt parandawat, puhastawat ja ilustawat, siis teliku nad seda — weaks ei pea ma niisugust kirjutamist mitte, küll aga asjatu-maks. Wiru rannas (Nigula ja Haljala kihelk.) räägitakse Soome ja Tartu wiisi „pää“. Neil kes siis „pea“ asemel „pää“ arwas-

tawad kirjutada, olgu see põhjuseks, aga mitte Tartu murre, mis Kesk-Tallinnamaal võeras on. Lõune poolses Haljala kihelkonnas, see on Kesk-Tallinnamaa ehk kirjakeele hommikupoolses otsas, räägitaks „pea“ ja „peale“ (anna poisi haigelle „peale“ rohtu) nagu mujal Tallinna maal, aga adverbis on endine „ää“ alale jäänud, seal öeldakse (pane laua) „pääle“, (wiska wammus kuorma) „pääle“, pane „peale“ rohtu „pääle“. Kes peasõna ja adverbis wahele raamatutes wahet tahawad teha, wõiwad seda murret pruukida. Kui pitk ja lai niisugune wahetegemine on, ei ole mull mitte wõimalik olnud järele pärida. Sõnas „peajen“, mis niisama laialt saab pruugitud kui „pea“, on „ää“ ka wanem kui „ea“; Soome keeles „pääjen“. Aga suuremal hulgal neist sõnadest, kus „ea“ asemel „ää“ kirjutatakse, on „ää“ rääkimine Tallinnamaal tundmata asi ja „ea“ ei ole ka mitmes sõnas mitte „ää-st“ saanud. Näituseks kirjutatakse uemal ajal mitmes raamatus „tään“, „täädä“, „täädma“. Nõnda räägitakse aga üksi mõnes wallas Wiljandi linna ümberkaudu; lõune pool Wiljandi linna öeldakse (ma) „tää“. Terwel Tallinnamaal on see võeras, seal räägitakse „tean“ (tian ehk tican kirjutada), „teada“, „teadma“. Soome keeli öeldakse „minä tiedän“; sellest on Tallinna murde sõna „d“ kadumise ja „ä“ „a-ks“ muutmise läbi, mis tuttaw healte seadus nõudis, saanud. Sellepärast peab wanal wiisil „tean“, „teada“, „teadma“ kirjutatama.

Wokaalide „i“ ja „u“ teine ja kolmas pitkus, see on „ii“, „iü“, ja „uu“, „uü“ räägitakse igal pool puhtaste. Mõnes paigas, nagu Kodawere kihelkonnas, on u-healel teises järgus natukene teist moodi kõla kui mujal, ta on kogusam ja küib o-heale poole, on nagu põhja Wiljandimaa ja põhja Pärnumaa teise järgu „o“, näituseks sõnas „toome“, kus o-heal o- ja u-heale wahene heal on.

§ 10. Wokaalid „e“, „o“, „ö“ ja nende teine ja kolmas pitkus.

e-, o- ja ö-healt peab ülemate wokaalide selsist nende teise ja kolmandama pitkuse segase ja mitmesuguse wälja rääkimise ja selle parema seletuse pärast teistest lahutatama. Nende healte teise ja kolmandama pitkuse üle tahan ma alamal aru anda ja siis nende kirjutamist ühel uuel wiisil soowida. Nende pitkust

tuleb, kui nende sisemine muutus, nagu see siitsadik sündinud, tähendamata jääb, järgmisel wiisil kirjutada.

1.	e	ee	eee	meši	meele (pärast)	(tuli) meelee
	o	oo	ooo	oma	toeme	toeoma
	õ	öö	ööö	õõha	õõme	õõõma.
2.	e	ee	eē	meši	meele (pärast)	(tuli) meeēle
	o	oo	oē	oma	toeme	toēoma
	õ	öö	ööē	õõha	õõme	õõēma.
3.	e	ē	ê	meši	mēle (pärast)	(tuli) mēle
	o	ō	ô	oma	tōme	tōma
	õ	ȭ	ȭ̄	õõha	ȭme	ȭma.

Nende kolme wiisi poolest tuletan § 8 antud tähendusi meele: numri 1. alusid näitusi annan kolme pitkuse järgu seletuseks, numri 2. alusid näitusi soowin rahwalikkude raamatutesse, numri 3. alusid näitusi pean kõige õigemaks kirjutamise wiisiks ja soowin neid keele-seletuse raamatutes pruugitawaks, ehk ka kui tahetakse, rahwalikkudesse raamatutesse.

§ II. Wokaalide „e“, „o“, „õ“ teise ja kolmandama pitkuse wäljarääkimise ja selle selgema arusaamise kohta arwan mina järgmisi teadusi, mis eneselle rahwa rääkimise ülekuulamise läbi igalt poolt kogusin, tähele panemise wääriliseks.

1) Wirumaal, Järwamaal ja hommikupoolsel Harjumaal räägitakse e-, o- ja õ-heal teises ja kolmandamas järgus difthongilt, kahe- ehk segahealeliselt wälja, nagu järgmised näitused awaldawad.

ie	iee	miele (pärast),	(tuli) mieele
uo	uoo	tuome,	tuooma
üö	üöö	jüöme,	jüööma.

Kolmandamas järgus näitab kahekordne „ee“, „oo“, „öö“ tähtede „i“, „u“, „ü“ järel, selle järgu pitkust. Kolmandat järku wõib ka kirjutada: „mieēle“, „tuōma“, „jüōma“. (Waata alamal difthongide kirjutamist).

Wiru murre on nende healte poolest pühjumsurre, kõik teiste murrete mitmesugused nende healte wäljarääkimise wiisid on „ie-st“,

„uo-st“, „üö-st“ kindla seaduste järele ümber muudetud. Ka Soome kirjakeeles on „ie“, „uo“, „üö“ (yö) pruugitaw.

2) Šhtupoolsel Tallinna murdes räägitakse paiguti e-, o- ja ö-heale teine ja kolmas pitkus isesugustes healtes, mis e-, o-, ö-heale ja i-, u-, ü-heale wahel seisab, aga kummagille ligem ei ole, wälja; näit. sõnas „meele“ (meele pärast) ei ole „ee“ mitte „ii“ ega „ee“, ta on üks heal, kelle tarwis siitsaadik tähte ei ole tehtud. Tema heal on nagu Tartu- ja lõunepoolse Wiljandimaa murde kolmandama e-pitkuse heal, nagu sõnas (tuli) „meele“ (meele), muud kui üks järk lühem. Kolmandamas järgus on selle murde „ee“, „oö“ ja „öö“ nagu Tartu ja lõunepoolsel Wiljandimaal kolmandama järgu e-, o-, ö-heale ja i-, u-, ü-heale wahene heal. ie-, uo-, üö-heale kokkusulamine iseäralisteks healteks hakkab Harjumaa šhtupoolselt piirilt peale ja läheb Hiio ja Saaremaani.

3) Wiru ranna ääres, Nigula ja Haljala kihelkonna rannakülades, on „ie“ ennast „iä-ks“, „uo“ „ua-ks“, „üö“ „üä-ks“ muutnud, näit. „miäle“ (pärast), (tuli) „miäle“, (meie) „tuama“, (piame) „tuama“, (meie) „jüämä“, (piame) „jüämää. — Šhtupoolsel Soomemaal on ka endisest „ie-st“ „iä“, endisest „uo-st“ „ua“ ja „üö-st“ „üä“ saanud, nõnda et „e“, „o“, „ö“ ennast „ä-ks“, „a-ks“, „ä-ks“ muutis.

4) Kodawere keelemurdes on „ie-st“, „uo-st“, „üö-st“ teises pitkuses ehk järgus „iä“, „ua“, „üä“ saanud, näituseks „miäle“ (pärast), (meie) „tuama“, „luama“ (juures), (meie) „jüämä“, aga kolmandamas pitkuses on „ie“, „uo“, „üö“ iseäralisteks i-, u-, ü-heale ja e-, o-, ö-heale wahelisteks healteks kokku sulanud, nagu Läänemaa, Hiimaa, Saaremaa jagudes, ja lõunepoolsel Tartu- ja lõunepoolsel Wiljandimaal, näit. (tuli) „meele“ (ehk meele), „meel“ (meel), (piame) „tõõma“ (tõõma), „loõm“ (lõõm), (hakkame) „jõõmä“ (jõõmä), lõõmä.

5) Lõunepoolsel Tartu- ja lõunepoolsel Wiljandi- maal räägitakse teises pitkuses e-, o-, ö-heal puhtaste wälja, näituseks „meele“ (pärast), „toome“, „looma“ (eest), „jõõme“, nii et endine „i“, „e“ ees „e-ks“, endine „u“, „o“ ees „o-ks“, endine „u“, „o“ ees „o-ks“ muutnud, mis läbi „ie-st“, „uo-st“, „uo-st“ selged healed „ee“, „oo“, „öö“ saanud. Aga kolmandamas pitkuses on endine

„ie“, „uo“, „üö“ iseäralisteks healteks ühte sulanud, nagu Kodaweres ja õhtupoolsel Tallinnamaal; näit. „jeõma“, „meef“, „jõõmä“.

6) Põhja-õhtupoolsel Wiljandimaal, Pärnumaal (näit. Tori kihelkonnas) ja ka lõunepoolsel Läänemaal on e-, o-, õ-heale teine ja kolmas pitkus mõnes sõnas üsna selge puhas, mõnes sõnas jälle mõlemad pitkused ühtewiisi segased, nagu õhtupoolsel Tallinnamaa murdes ja kolmas pitkus lõunepoolsel Wiljandimaal, Tartu ja Wõrumaal. Puhtad healed on sõnades: „weee“ (peal), „leema“ (cest), (nägin) „leõma“, „leõm“, „Toomas“, „Toõma“. Puhast pitka õ-healt ei ole ma seal mujal kuulda saanud, kui sõnas „põõran“, „põõrma“. Segased ehk mitte puhtad on need healed sõnades „meele“ (mécèle) (pärašt), (tuli) „meële“ (mécèle), „teeme“ (téeme), „toeme“ (tõeme), „toõma“ (tõõma), „jeeme“ (jéeme), „jeõma“ (jéõma), „leõd“ sõnast lugu, „jõõme“ (jõõme), „jõõma“, „jõõma“ (jõõma-) (aeg), „jõõd“, „jõõgi“, „jõõfi“, lõõme, lõõma.

7) Üksi mõnes kohas põhjapoolsel Tartumaal, näit. Kursi ja Äksi kihelkonnas ja Põltsamaal räägitakse e-, o-, ja õ-healt teises ja kolmandamas järgus puhtalt wälja, näit. „meele“ (pärašt) ja (tuleb) „meële“, „toeme“ ja „toõma“, „jõõme“ ja „jõõma“; wõib olla ka mõnel kohal Läänemaal.

§ 12. Nõnda on e-, o-, õ-heale teise ja kolmandama pitkuse rääkimisega lugu. Kuida wiisi peame nüid neid kirjutama, kui neid õigeste kirjutada tahame? Kas ehk nõnda kui siitsaadik? Minu arwates mitte nõnda. Meie kirjakeel on Tallinna keel ja peab edespidi Kesk-Tallinnamaa keel olema, aga kui mõnest üks sõnast mõnes kohas („ee“ ja „oo“ kohta) ära waatame, on puhas pitk „ee“, „oo“, „öö“ Kesk-Tallinnamaal tundmata. Kui Wiru ranna äärsest murdest, mis oma kitsa laiuse pärašt kirjakeele täiendamise kohta nimetamise wäärtgi ei ole, ära waatame, on Tallinnamaal kaht wiisi nende healte pitkuse wälja rääkimist; Hommiku- ja Kesk-Tallinnamaal on „ie“, „uo“, „üö“, ja õhtupoolse Tallinnamaa otsas paiguti ülemal seletud segased, iseäralised healed. Kummast murret peame õigemaks ja käesolewa healte pruukimise poolest paremaks pidama? Dr. Wiedemann soowib Kesk-Tallinnamaa murret kirjakeeleks, see on seda murret,

mis seal räägitakse, kus õhtupoolne Wirumaa, põhjapoolne Järwamaa ja hommikupoolne Harjumaa kokku ulatawad. Seal räägitakse aga „ie“, „uo“, „üö“, näituseks Rakwere kihelkonnas õhtupoolsel Wirumaal ja Ambla kihelkonnas põhjapoolsel Järwamaal, Kuusalu ja Kose kihelkonnas hommikupoolsel Harjumaal, nagu ma ise mitmel korral ja mitmekümmne inimese käest kuulanud olen. Et nüüd Kesk-Tallinnamaal „ie“, „uo“, „üö“ räägitud saab ja nende healte seda wiisi rääkimine põhi on, kellest kõik muud nende healte wäjaütlemise wiisid, mis ma siin seletama ei hakka, saanud on, siis saagu edaspidi ka „ee“, „oo“, „öö“ asemel „ie“, „uo“, „üö“ kirjutatud, kui õigest kirjutada tahetakse; näituseks: „miele“ (pärist), (tuli) „miele“, „tuome“, „jüöme“, „jüöma“, ehk kui kolmandamat pitkust ülcültse tähendada tahetakse, siis selles (tuli) „miele“, „fieema“, „tuoma“, „tuoen“, „jüöema“. Kui neid heali sedawiisi kirjutakse, siis wõib neid ka segaste pitka e-, o-, ö-healteks pidada, sell mõttel, et „ie“ (iee), „uo“ (uoo) ja „üö“ (üöö) heali tähendawad, mis Wõru ja Tartu murdes kolmandas pitkuses „ii“ ja „ee“, „uu“ ja „oo“, „üü“ ja „öö“ wahel seisawad. Sell mõttel on õpetaja J. Hurt kolmandamat pitkust omas „Wanas Kändlis“ Wõru keele kohta juba kirjutanud. Weel enam tuleb seda Wiru keele kohta tähele panna, kus neid heali just „ie“, „uo“ ja „üö“ räägitakse. — Kirjutagu neid heali kuidas keegi tahab, minu pärast peale „ee-ga“, „oo-ga“, „öö-ga“ wanal tuttawal wiisil, aga teadma peawad kõik Tallinna keele raamatute lugejad, ja seda on kõik Eesti raamatulugejad, kuidas Tallinna keeles neid heali, kelle tähed „ee“, „oo“ ja „öö“ on, räägitakse.

§ 13. Wokaal „õ“ ja selle teine ja kolmas pitkus.

Wokaal „õ“ on „o-st“, „e-st“ ehk „a-st“ saanud. Soome keeles, Wirurannas ja paiguti mujal hommikupoolsel Wirumaal ei ole seda healt; seal on see heal alles, kellest „õ“ muutnud; näituseks; Soome keeli „teinen“, hommiku Wirumaal „teine“, Soome „welfa“, Wirurannas „welfa“ ja „welf“, Soome „fana“, Eesti „fina“, Soome „pette“, hommiku Wirumaal „peldu“ ehk „peld“.

Lõunepoolses Eesti keeles, näit. Tartumaal, on ka teises ja kolmandamas pitkuses õ-heal, näit. „wõõras“ (wald), „wõõra“ (wallan), aga Tallinnamaal, kui mõnest sõnast mõnes paigas ära

waatame, puudub teises ja kolmandamas pitkuses õ-heal, selle asemel on difthong „õe“, kolmandamas pitkuses „õee“ kirjutada, näit. „wõeraš“ (mees), „wõeraš“ (wallas), „õela“ (sees), „õeel“, (kaks) „õeela“. Üksi sõna „rõemuš“ kõlab mõnel kohal Tallinnamaal ka rõõmus. Siimona kihelkonnas öeldakse „põõšas“, mujal aga enamiste „põšas“.

Difthong „õe“ on sõnades, nagu „wõeraš“, „rõemu“ (pärast), „rõem“ (rõem), ie-st muetunud; Wirurannas „wierasš“, „riemu“, Soome keeles „wierasš“, „riemu“. Wist on siin „i-st“ „e“ ees „õ“ saanud.

Dr. Wiedemann kirjutab oma sõnaraamatus ikka „õõ“ (ta tähendab pitka „õ-“ kriipsuga „õ“ peal). Sedasama teewad ka mitmed kirjamehed, iseäras uuemal ajal. Et aga Tallinnamaal, see on kirjakeeles, „õe“ räägitakse siis peame ka „õe“ kirjutama. Tahame meie kolmandamat pitkust ka tähendada ja kirjutame seda „õee-^{sa}“, siis on käesolewad healed järgmisel wiisil kirjutada.

õ	õe	õee	õõ	wõeraš (mees)	wõeraš (wallas)
				õela (otsas)	(kaks) õeela.

Kolmandamat järk võib ka kriipsuga „e“ peal kahe „ee“ asemel kirjutada, „wõeraš“, „õeela“.

§ 14. Wokaal „ü“ ja selle teine ja kolmas pitkus.

Lühikene „ü“ on igal pool puhta healeline, Tartu- ja Wõrumaal ka teises ja kolmandamas pitkuses, aga Tallinnamaal, põhjalpoolsel Liwlandi maal ja Wirurannas on teine ja kolmas ü-heale pitkus selge difthong „üü“, „üüü“. Kui Tallinnamaa kirjakeelt tahame kirjutada, nõnda kuidas seda räägitakse, siis peame kirjutama:

ü, üü, üüü, jüda, püügi, püüda (püüdma).

Pracgu aga kirjutakse: „püügi“, „püüda“, „püüdma“. Tartumaal räägitakse „püügi“, „püüda“, „püüdma“.

Dr. Wiedemann õpetab omas Eesti keele grammatikas, et pitkal „ü-“ i-heal järel kõlada; ta ei tähenda seda aga kirjutamisega mitte. Pitk üü-heal on aga niisamasugune difthong kui „ui“, wõrdle „tuüma“ (hoost) ja „müüma“.

§ 15. Difthongid, nende esimene ja teine pitkus.

Difthongide ehk kahehealeliste wokaalide esimene pitkus on wokaalide teise järgu pitkune ja nende teine pitkus wokaalide kolmandama järgu pitkune. Difthongide teist pitkust ehk järku tähendan mina teise heale kahekorra kirjutamisega; esimene pitkus jääb wana wiisi.

ae, aec	waewa (eest)	(ära) waeewa (teda)
äe, äec	päewa (ajal)	(kaks) päeewa
oe, oec	foera (lake)	(lõi) foera
ai, aii	laiðu (pärast)	(kaks) laiiðu (kangast)
äi, äii	fäina (peal)	(läheb) fäiina
ei, eii	jeina (peal)	(löö kirwes) jeiina
oi, oii	einaš	oiina
öi, öii	(ole) öige (hea)	öiige (puu, jutt)
öi, öii	föida (kinni)	föiifi
ui, uii	tuina (hobuse)	tuiina (hoost)
au, aui	(lehm) lauda (juures)	(istke) lauuda
iu, iui	fiuſata	fiuſate
öu, öui	löina (käes)	löuina (-aeg).

Teist pitkust wõib ka kriipsuga difthongi teise heale peal tähendada, näit. „waēwab“ (teda), (näeb) „waēwa“, (hakkab) „fäina“, „öige“ (mees), (istke) „lauða“; ehk kui pitkus lubab: „waewab“, „fäina“, „lauða“. Lihtsates raamatutes rahwa tarwis pean teise wokaali kahekorra kirjutamist, keeleõpetuse raamatutes kriipsuga kirjutamist paremaks.

Raskes sõnawormis ehk kõwas järgus on mõlemad difthongi healed pitkemad kui esimeses järgus; aga teine heal wenib enam ja õu esimesest pitkem; esimese peal on kõrgem rõhk, aga mitte suurem pitkus. Sõnas „fäina“ (minema) on „ä“ peal rõhk, „i“ sees suurem pitkus. Esimese difthongi järgus on mõlemad healed ühe pitkused, aga esimene heal räägitakse weidi kõrgemalt, tema peal on rõhk. Sõnas „fäina“ (peal) on „i“ niisama pitk kui „ä“, aga „ä“ peal on rõhk. Pitkust ja rõhku (Accent) ei tohi ial wahetada. Need aga teewad seda, kes esimese ja teise difthongi wahet rõhuga teise järgu esimese heale peale tahawad teha.

Difthongi „ä“ ei räägita Tallinnamaal kaugelt suuremal osal mitte nõnda, nagu ta kirjutatud saab, waid „ää“, mis nagu kaks kērwu seiswat ä-healt wälja öeldakse; endine „ä“ järel seisaw „e“ on ennast „ä-ks“ muutnud. Näituseks „pääwa“ (ajal), kaks „pääwa“, „nään“, „nääne“ (sõnatüwest „näge[-ma]“ „g“ kadumise läbi saanud). Neil kirjameestel, kes siin kaks „ää“ kirjutawad ja mitte „ä“, on, kui rahwa rääkimise peale waatame, põhja ja õigust küllalt seda teha. Waatame aga keele healte historia peale, siis ei puudu ka neil põhja, kes „ä“ kirjutawad; „ä“ on sõnas „päew“ „äi-st“ saanud, mis Tartu murdesse weel jäänud, näit. „päiwäl“. „ä“ näitab siis enam heale saamist, „ää“ sõna rääkimist. Wiimsel kirjutamisel on siis enam õigust, aga „ä“ kirjutamine on uemal ajal pruugiks saanud. Kui ta selleks mitte saanud ep oleks, siis ei teeks ma „ä“ kirjutamisest juttugi. Sõna muutes (neid) „päiwi“ on i-heal üksi teises difthongi muutes ja tuleb „päiwi“ kirjutada. Need on eksinud, kes „päewi“ ehk „pääwi“ on kirjutanud.

§ 16. Neile, kellel kērwad nõnda terawad ei ole, et nad esimese ja teise difthongi järgu wahel wahet kuuleksiwad, annan Kodawere keelemurret arusaamise abiks. Selles murdes on see seadus, et teiste wokaalide järele seiswad „i“ ja „u“ esimeses difthongi järgus ennast muudawad, teises aga mitte. Wokaalist „i“ saab kerges sisemises muutes „a“, „ä“, „u“, „õ“ ja „ö“ järel „e“, näituseks „laedu“ (pärast), „käemä“ (peal), „tuema“ (hobuse), „dege“ (hea), aga teises jääb „i“, näit. „laid“ (laiid), (kaks) „laidu“ (laiidu), (kaks) „tuina“ (hoost), „tuin“ (tuim). Wokaal „i“ on kerges sõnawormis „e“ ees „e-ks“ saanud, näit. „jeinä“ (peal), Tallinnamaal „jeina“ (peal), raskes sõnawormis on ta „i-ks“ jäänud, näit. (löö kirwes) „jeinä“ (jeiinä). Wokaal „u“ muudab ennast esimeses difthongi järgus, kui ta „a“ järel seisab, „a-ks“, „õ“ järel „õ-ks“, „i“ järel „ä-ks“, näit. „laada“ (juures), Tallinnamaal „lauda“ (juures), „õnad“, Tallinnamaal „õunad“, „fiäjata“, Tallinnamaal „fiujata“, aga teises järgus „lauta“ (lauuta), (istke) „lauda“ (lauuda), (anna) „õuna“ (õunna), „õun“ (õunun), „fiujata“ (fiuujata, Tallinnamaal fiuujate). Esimeses järgus jõudis difthongi rõhuga esimene heal teist healt, mis temaga

ühepitkune, muuta, teises järgus aga ei jõudnud ta seda mitte, sest see oli sellest pitkem ja raskem; sõnas „lauda“ (juures) wõis „a“ oma kõrwas seiswat u-healt enese sarnaseks muuta, sõnas (istke) „lauda“ (lauuda) aga mitte; u-healel oli a-healest enam wõimu. Sellest näeme ka selgeste, et wokaalide teises järgus teine heal esimesest pikem peab olema. Tallinnamaal ja mujal on wahe üksi pitkuses, Kodaweres peale selle ka healte loomu muutmises. Niisugusid muutusi esimeses difthongide järgus on ka Põhja-Wiljandimaal ja lõune pool Harjumaal pruugiks, näituseks Weike-Jaani kihelkonnas: „laada“ (juures). „laalan“, „õõnad“, „õõge“ (hea), „tuema“ (hobuse), „käeme“, „jecnäd“ (jainäd), aga (istke) „lauda“ (lauuda), „laulma“ (lauulma), (söö) „õõma“ (õuuna), „õõge“ (õõige, jutt). (kaks) „tuima“ (tuiima), „käima“ (fäiima). „i“ järel seisaw „u“ jääb Wiljandimaal muutmata.

§ 17. Infinitiwid „nõuuda“, „hoiida“, „leiida“ j. n. e. on Tallinna murdes teises, kõwas difthongide järgus, Tartu murdes esimeses: „nõuda“, „hoida“, „lõüüda“; nõnda ka eessõna muuted -le peal: Tallinna murdes „meile“, „teile“, „neile“, aga Tartu murdes „meile“, „teile“, „neile“, ehk kus pehmes difthongijärgus „e“ järel seisaw „i“ ennast „e-ks“ muudab: „meele“, „teele“, „neele“.

§ 18 Ühesilbistes sõnades on pitk wokaal ikka kolmandamas järgus ja difthong omas teises, kõwas järgus, kellel wokaali kolmandama järgu pitkus on. Näituseks: „šaän“, „maā“, „jäär“, „piin“, „toön“ (tuoon), „meel“ (mieel), „jõõm“ (jüüöm), „mdeef“, „mdeet=ma“, „müüir“, „müüin“, „waeew“, „tuim“, „lauud“, „täiis“, „fäiis“, nominatiw (hea) „nõuu“, genitiw (hea) „nõuu (eest), „jõuud“ (mõeda sellega sõna muudet „jõuudu“ mõõda), genitiw „jõuu“ (pärast), nominatiw „auu“, genitiw „auu“ (pärast). Dr. Wiedemann kirjutab nominatiwid „nõu“, „au“, aga genitiwid õigeste „nõuu“, „auu“. Siin on aga u-heal nominatiwis nõnda-sama pitk kui genitiwis ja peab sellepärast mõlemaid ühte wiisi kahe „u-ga“ kirjutatama. — Špetaja Nolcken kirjutab neid ühesilbisi sõnu nagu pelmet mnudet kahe wokaaliga, näituseks „šaau“, „piiu“, „meel“, „täiis“, „laud“, aga kahe silbilisi kirjutab ta õigeste, näit. (joo) „piiima“, (tuleb) „meele“, (istub) „lauuda“.

§ 19. Wokaal „i“ teiste lühikeste wokaalide wahel.

1.	i	ii		laila (laua peal)	(seda) laila (lauuda)
2.	i	ī		laila	lāia
3.	ij	ijj		lailja (laua peal)	(seda) lailja (lauuda).

Kõwas muutes on i-heal niisama pitk kui sõnas (kaks) „laildu“ (riiet). Kolmandamas pitkuses wõib ka kahe „ii“ asemel üht „i“ kriipsuga kirjutada, mis aga mitte hädast tarwis ei ole. Numri 3. alune näitus näitab mulle kõige õigem olema, sest pitka i-heale järele kuulen ma j-healt. Nõnda käiwad (selle) „laila“, (seda) „laila“, (selle) „niia“, (seda) „niia“, (tahan) „laila“ ehk „lailja“, (tee-) „laila“ ehk (tee-) „lailja“.

§ 20. Wokaal „u“ kahe lühikese wokaali wahel.

1.	u	uu		õue (peal),	(läks) õuue
2.	u	ū		õue	õūe

Kõwas muutes on u-heal nii pitk nagu sõnas (seda) „lauuda“. Nõnda käib „põues“, (pista) „põuue“, „laue“ (sees), (sõtkub) „laue“. Sim on kõwas muutes u- ja i-heal niisama kindlamaks ja pitkemaks saanud ehk jäänud nagu konsonandid kolmandamas pitkuses, näit. (sõida) „lūina“, (seda) „waffa“, (wajus) „põhja“, (suurt) „ašja“.

§ 21. Kui kahesilbilise tegusõna tüwest üks konsonant kahe lühikese wokaali wahelt, mis mitte ühehealedised ei ole, wälja on kukkunud, siis on see sell wiisil saanud difthong kõwas, teises difthongi järgus, näituseks „peame“ (ehk õigem „piaame“), tüwi „pida(-ma)“, „loeme“ (lueme), tüwi „luge(-ma)“, „peetud“, aga „teeme“, „wõime“, „laime“. Sellest saab edaspidi täielikult räägitama.

§ 22. Siin sean kergemaks ülewaatamiseks kõik läbi räägitud wokaalide ja difthongide healed ja tähed ühte kokku ridasse. Esimene wokaalide ja difthongide kirjutuse wiis, kus üksi kolme ühesuguse tähe kõrwu kirjutamise asemel kaks tähte kriipsuga tehakse, on, nagu juba öeldud, rahwalikkude raamatute tarwis; teine, kus kõik wokaalide ja difthongide pitkused üksinda ühekordsete wokaalide peale tõmmatud kriipsudega tähendatakse, keele seletuste ja muu tarkuse raamatute tarwis. Edaspidi saab

ehk teine kirjutuse wiis, mis keele õpetuse põhjuste kohalt waa-
dates, õigem on, enam pruugitawaks wõetud, kunni ta wõimuse
koguni oma kätte saab. Wõtku siis kirjamehed ehk koolmeistrid
esimest ehk teist wiisi pruugitawaks, aga ärgu kirjutagu keegi
muist üles tähendatud näituste osalisi sõnu esimeses ja muist
teises kirjutuse wiisis, see ajaks asja segamine. Sellepärast, et
mõlemais wiisides pitkuse järgud tähendatud, on mõlemad wiisid
täielikud ja õiged.

§ 23. Esimene wokaalide ja difthongide kirju-
tuse wiis.

	Wokaalide 1. järk.	Wokaalide 2. järk. Difthongide 1. järk	Wokaalide 3. järk. Difthongide 2. järk.
a aa aā	hani	saani	šaāni, šaān
„	šada	šaada (ära)	šaāda ¹⁾
„	(see-)šama	šaama ²⁾	šaāma
„		maaline ³⁾	maāline ⁴⁾
ā āā āā	šäre	šääre	šääri, šäär
i ii iī	liina	wiina	wiīna, wiīn
„	wili	wiili	wiīli, wiīl
„	liina	liina ⁵⁾ (rahw.)	liīna ⁵⁾
u uu uū	nuga	ruuna	ruūna, ruūn
„	tule	tuule	tuūlde
e ee eē	mefi	meele	meēle, meēl
„	šeda	šeeda	šeēta
o oo oō	oma	toome	toōma, toōm
„		jooma (-aeg)	joōma
õ öö öō	šõha	šõome	šõōma
„		šõōma ²⁾	šõōma
„		šõõgi	šõõfi
„		põõra	põõra

1) (Taban) „šaāda“, üks Tallinna murdes kolmandamas järgus.

2) „Ei kõik ei ole saama pääwad, aga kõik on sööma pääwad.“

3) Sõnast „maal“.

4) Sõnast „maā“.

5) Tartu murdes, tähendab „linna“, nom. „linnu“.

			Wokaalide 1. järk.	Wokaalide 2. järk. Difthongide 1. järk.	Wokaalide 3. järk. Difthongide 2. järk.
Ehk kui Hommiku- ja Kesk-Tallinnamaa keelt tahetakse kirjutada:					
e	ie	iee	mesti feda	miele fieda	mielele, mieel fieeta
o	uo	uoo	oma	tuome juoma (-aeg)	tuoma, tuoom juoma
õ	üõ	üõõ	kõha	jüõme jüõma ¹⁾ jüõgi	jüõma jüõõma jüõõma jüõõfi
õ	õe	õee	kõne	wõeras ²⁾ wõerast	wõeras ²⁾ wõerast
	„	„	õle	nõela	nõela, nõel
	„	„	tõrelema	hõerub	hõeruma, hõeeruda
ü	üi	üii	jüda müriin	püigi müime ²⁾	püüida, püüidma müüima ²⁾
			(Difthongi 1. järk ehk pehme muude.)		(Difthongi 2. järk ehk kõwa muude.)
ae	ae	ae		waewa taewas	waewa, waew, faew taewas, aeda
„	„	„		laewas	laewas ³⁾
äe	äe	äe		päewa	päewa, päew
oe	oe	oe		koera	koera, poega, koor
ai	ai	ai		laidu	laiidu, laiid, haiis
„	„	„		aida	aiida ⁴⁾
äi	äi	äi		käima	käüma, täüis, käüis
ei	ei	ei		seina	seüna, seüin, leiidma
oi	oi	oi		oinas	oiüna, hoiidma, foüid
„	„	„		hoida ⁴⁾	hoüida
õi	õi	õi		õige	õüige, wõüis, wõüidma
„	„	„		wõida	wõüida, wõüife, wõüi

1) „Ei kõik ei ole saama pääwad, aga kõik on sõõma pääwad.“

2) Tartu murdes: wõõras, wõõran, müüme, müümä.

3) Öhtu Tallinna murdes.

4) Tartu murdes.

		Difthongi 1. järk ehk pehme muude.	Difthongi 2. järk ehk kõwa muude.
õi	õii	wõime	wõiina
õi	õii	õõida	õõiksi, õõiis
ui	uii	tuima	tuiima, tuiim, puud
au	auu	lauda	lauuda, lauud
„	„		rauuda, rauid
„	„		auusa, auus, auusaste
iu	iuu	kuusata	kuusate, kuusama
„	„	kuusu	kuusu, liunda
õu	õuu	õuua	õuuna, nõuu
„	„	õuna	õuuna, õuum
„	„	nõuda ¹⁾	nõunda ²⁾
		laia	laiia, laii
		(laija)	(laiija, laiij)
		õue	õume, õuu.

§ 24. Teine wokaalide ja difthongide kirjutuse wiis.

		Wokaalide 1. järk.	Wokanlide 2. järk. Difthongide 1. järk.	Wokaalide 3. järk. Difthongide 2. järk.
a	ā ā	hani	fāni	fāni, fān
	„	fada	fāda (ära)	fāda
	„	(see-)fama	fāma	fāma
	„		māline	māline
ä	ā ā	färe	färe	fāri, fār
i	ī ī	lina	wīna	wīna, wiu
	„	wili	wīli	wili
	„	lina	līna(-rahwas)	lina
u	ū ū	nuga	rūna	rūna, riu
	„	tule	tūle	tūlde

1) Tartu murdes.
2) Tallinna murdes.

		Wokaalide 1. järk.	Wokaalide 2. järk. Difthongide 1. järk.	Wokaalide 3. järk. Difthongide 2. järk.
e	ē ē	mesi	mēle	mēle, mēl
	„	ķeda	ķēda	ķēta
o	ō ô	oma	tōme	tōma, tōm
	„		jōma(-aeg)	jōma
ö	ö ö	ķõha	ķõme	ķõma
	„		ķõma	ķõma
	„		ķõgi	ķõki
	„		põra	põra

Ehk kui Hommiku- ja Kesk-Tallinnamaa keelt tabetakse kirjutada:

e	ie iē	mesi	miele	miēle, miēl
	„	ķeda	ķiēda	ķiēta
o	uo uō	oma	tuome	tuōma, tuōm
	„		juoma(-aeg)	juōma
ö	üö üō	ķõha	ķüōme	ķüōma
	„		ķüōma	ķüōma
	„		ķüōgi	ķüōki
õ	õe õē	ķõne	wõeras ¹⁾	wõeras ¹⁾
	„		wõeraft	wõeraft
	„	õle	nõela	nõēla, nõēl
	„	tõrelema	hõerub	hõēruma, hõēruda
ü	üi üī	ķüda	püigi	püida, püidma
	„	müriin	müime ¹⁾	müüma ¹⁾ .
			(Difthongi 1. järk ehk pehme muude.)	(Difthongi 2. järk ehk kõwa muude.)
	ae aē		waewa	waēwa, waēw, ķaēw
	„		taewaš	taēwaš, aēda
	„		laewaš	laēwaš
	āe āē		pāewa	pāēwa, pāēw
	oe oē		ķoera	ķoēra, poēga, ķoēr
	ai aī		laiðu	laiðu, laið, ķaiš
	„		aīða	aīða

1) Tartu murdes: wõraš, wõran, müime, müimä.

		Difthongi 1. järk ehk pehme muude.	Difthongi 2. järk ehk kõwa muude.
äi	äī	käina	käina, täis, käis
ei	eī	seina	seina, sein, leidma
oi	oī	oinas	oina, hoidma, foid
”	”	hoida	hoida
õi	õī	õige	õige, wõis, wõidma
”	”	wõida	wõida, wõile, wõi
”	”	wõime	wõima
õi	õī	kõida	kõifi, kõis
ui	uī	tuima	tuima, tuim, puid
au	aū	lauda	lauda, laud
”	”		rauda, raud
”	”		aüsa, aüs, aüsašte
iu	iü	kiusata	kiüsate, kiüsama
”	”	kiusu	kiüsu, liüdu
õu	õü	lõuna	lõüna, nõü
”	”	õuna	õüna, õün
”	”	nõuda	nõüda
		laia	laia, lai
		(laija)	(laija, laij)
		õue	õüe, õü.

Konsonandid.

§ 25. Ühekordsed explosiv-healed ja nende kolm järku.

g	k	kk	waga	waka (sees)	(kaks) wakka
d	t	tt	pudi	loti	(kaks) lotti
b	p	pp	(ree-)seba	sepa	(kaks) seppa.

Tähendus. Kui meil healte märgid „g“, „d“, „b“ puuduksiwad, siis peaksime meie, kui nende healte kolme järku tahame üles tähendada, ülemal nimetatud sõnu nõnda kirjutama:

waka	wakka	(kaks) wakffa
puti	lotti	lotti
(ree)sepa	seppa	sepppa.

Nende healte salka kirjutawad Dr. Wiedemann ja kõik paremad Eesti keele tundjad õiete, nagu ülemal tabelis, ja ei ole siia midagi muutmist tarwis. Üksi paljuse (plurali) genitiwid sõnadest „fäji“, „wefi“ ja teistest nende seltsi puutuwaist sõnadest, kirjutawad Dr. Wiedemann ja õpetaja Malm „fätte“, „wette“, nagu oleks nad kolmandama, kõige kõwemate healte sekka arwata. See ei ole aga õige, t-heal on siin teise järgu heal ja peab selle pärast ühe tähega kirjutatama: „fäte“ (peal), „wete“ (sees). Üks Hiiglane rääkis küll „fätte“ (peäl), aga Hiio murre ei ole kirjakeel. Kodawere keele murdes on sõna „fäji“ muudetes kõik kolm t-heale järku pruugitawad: „fäde“ (teistes Eesti murretes käe, „d“ on „ä“ ja „e“ wahelt wälja kukkunud, Soome keeles „fäden“), „fäte“ (peal) ja (anna) „fätte“. Eesti kirjamees C. R. Jakobson wõttis minewa aasta hakatusel ka nõuiks ülemal tähendatud seaduse järele kirjutada ja „Sakalas“ näeme nüüd (anna) „fätte“, (tule) „appi“, (aja) „foffu“, „Kooli lugemise raamatu“ „fäte“, „api“ ja „fofu“ asemel. Ta kirjutab nüüd ka „wafa“ (sees) ja (kaks) „waffa“, aga enne mõlemis muudetes „waffa“.

Nominatiwi muude on kolmandamas järgus ja peab kirjutatama „waff“, „lott“, „sepp“. Wanast oli see muude „waffa“, „lotti“, „seppa“, nagu praegu weel Wiru rannas ja Soome keeles.

§ 26. Tulewad f-, t-, p-heale järele konsonandiga alustajad sõnalõpud, nagu -ma, -ja, -fe, siis on f-, t-, p-heal kolmandamas järgus ja peab siis õiguse pärast kaks „ff“, „tt“, „pp“ kirjutatama, näit. „wõttma“, „wõttja“, „mattua“, „mattfe“, „tappma“, „tappja“, „tappfe“, — Tartu- ehk Lõuna-Eesti murdes „paffma“, „kuuffma“, „laffma“, „laffja“, sest siin on f-, t-, p-heal niisama kõwa kui sõnas (tahan) „matta“, ja mitte niisugune kui sõnas „mata“ (maha!). Seda tõendab ka historialik keele õpetus. Lõpude -ma, -ja, -fe ja sõna tüwe wahelt on üks wokaal wälja kukkunud, aga enne selle wokaali kadumist oli juba sõna tüwe f-, t-, p-heal kolmandamas järgus ja pidi kahekordsete tähtedega kirjutatud saama. Näituseks räägitakse Hommiku-Wirumaal weel wana moodi täielikult nagu wanades rahwalauludes: „mattama“, „mattaja“, „tappama“, „tappaja“; Kesk-Tallinna keeles „paffuma“,

„fuffuma“, „laffuma“, kuna Tartu murdes „u“ wahelt kukkunud, mis läbi loomulikul wiisil „paffma“, „laffma“ sai. Tartu murdes tuleb ka weel „wõttaja“ ette (see om „wõttaja“ küll!) „wõttja“ kõrwal. Ka Soome keeles on need healed nagu Hommiku Wirumaal kõwas järgus, näituseks „ottamaan“ („ottaa“, Eesti keeli „wõttma“, „wõtta“), „tappaja“ (Eesti keeli „tappja“). Nõnda tuleb kahe „pp^{ga}“ kirjutada „tapplen“, „tapplewad“, „tapplema“, Soome keeli „tappelen“, „tappelewat“, „tappelemaan“, aga ühe „p^{ga}“ „tapelda“, Soome keeli „tapella“. Siit on „p“ ja „l“ wahelt „e“ wälja kukkunud ja sõna tüwi muidu muutmata jäänud. Nõnda tuleb ka „fafflema“, „faffleja“ kirjutada, aga „fafelda“; ja ka „leppne“, „leppje“, Hommiku Wirumaal „leppane“, „leppajse“, Soome keeli „leppäinen“, „leppäijse“.

§ 27. Et aga käesolewal sõnasalgal wastastikku pehmet muudet ei ole, siis wõib rahwa raamatutes endine ühe „f“, „t“ ja „p“ kirjutamine pruugitawaks jääda, nagu „wõtma“, „tapma“, „tapja“, „wõtfe“, „lafma“, „taplema“, „lepne“, „lepje“. Aga teadma peab iga õppija, kui kõwa siin f-, t- ja p-heal on.

§ 28. S-heal oma kolme järguga.

Nagu f-healel, t- ja p-healel, niisamuti on ka s-healel kolm järku, mis tähtede läbi üksteisest lahutatud peawad saama. Ma tahan katseks mitmet moodi näitusi „s“ kolme järgu wahetegeviseks ette panna, kellest kõige sündsamat wiisi wälja walitseda wõib.

1)	s	ss	sss	fasi (minema)	fasssi (-poeg)	(kaks) fasssi
2)	f	sf	ssf	fafi	fassfi	fasssi, fassfi
3)	s	ss	ss	fasi	fasssi	fasssi
4)	z	s	ss	fazi	fasi	fasssi
5)	z	sz	ss	fazi	fasszi	fasssi.

Numri 1) alust näitust, mis ette tuleks, kui Ladina keele tähtedega kirjutakse, ehk kui pitka „f“ kirjutamine maha jäetakse, ma ei soowi, sest et sündsamat kirjutuse wiisi leida wõib, olgu ta aga näituseks, et Eesti keeles kolm s-järku on, kelle kolmandamat pitkust ja kõwandust ühesuguse komekordse „s^{ga}“ peaks kirjutatama, kui muud märki wõimalik saada ei oleks.

Numri 2) aluse näituse pruukimisel ei ole suuremat midagi takistust. Kolmandamas järgus, (lõi) „faššfi“, ei ole mitte kolm ühesugust tähte, vaid kaks üht moodi ja üks (wiimne) teist moodi täht. Pitk „f“ ja lühike „š“ näitawad küll ühesugust healt Eesti kirjutuse wiisis, aga nad ei ole mitte ühesugused tähed. Kriips kahe lühikese „š“ asemel, (lõi) „faššfi“, oleks siin ehk ilma-aegu, aga midagi takistust ei tee ta ka mitte.

Numri 3) alune näitus on tarwilik, kui ladina keele tähtedega trükitakse, sest pitk „f“ puudub selle keele kirjutuse wiisis, ja et kolme üht moodi tähte kõrwu ei sallita, peab kolme „š“ asemelle kaks „š“ kriipsuga esimese peal kirjutatama. Kriipsuga trükitud Ladina „s“ näitab kenam kui kriipsuga Saksa „š“.

Numri 4) aluses näituses tähendab „ž“ (ütle ꞑ) pehmet š-heale esimese järgu tähte. Seda tähte pruugitakse pehme š-heale märgiks Ungria keeles, Prantsuse, Inglise keeles ja muudes keeltes. Saksa keeles tähendab see täht seda healt, mis Eesti keeles „tš-ga“ kirjutakse.

Kui meie oma Eesti keeles nõuiks wõtame, pehmet š-healt ž-ga kirjutada, siis teeme ülemal nimetud keelte pruuki ja meil ei ole Saksa keelega selle poolest midagi tegemist. Kirjutame meie oma „tš“ ž-ga, siis alles wõime tähte „ž“ (tset) lugeda, nagu teda Saksa keeles loetakse. — Lühike „š“ tähendab siin š-heale teise järgu tähte ja on kahe „š“ (šš) asemelle kirjutatud, mis Läti keele š-ga peaaegu kokku käib. Meie wõime seda sellesama õigusega teha, kellega Ungria rahwas seda tähte Saksa-keele „f“ asemelle kirjutawad. Muidugi tahab selle tähe pruugiks wõtmine harjutamist. Karta on, et rahwas seda tähte, nagu siit saadik harjunud, pehmeks š-healeks peab, wõeriti loeb ja segadust teeb. Seda segadust tuleb enam karta kui pehme š-heale Inglise tähega (ž, ꞑ) kirjutamist.

Kui esimest š-heale märki „ž-ga“, teist „š-ga“ kirjutame, siis pruugime kolmandama š-heale järgu silmade ette panemiseks üksi kaks „š“ (šš) kirjutada ja tuleb siis š-heal f-healega, t- ja p-healega kõrwu seada, kellel esimeses järgus isesugused tähed (g, d, b) on — nagu š-heales „ž“ (že, see) — teises järgus üks isesugune täht (f, t, p) ja kolmandamas teise järgu märk kahe wõrra, näituseks:

fade	(lai) fate	fatte (all)
fazi	fäsi(-poeg)	(lõi) fašši
targa	tarfa	
warža	(kaks) warša (Tallinna murdes).	

Tallinna murdes ei pruugi siis mitte (kaks) „waršša“ (waršja) kirjutada, vaid tähtede arv jääb seksksamaks, mis ta siiaaani on olnud.

Selle 4) punkti alust š-heale kolme järgu kirjutamist on Kirjameeste Seltsi ja Špetud Eesti Seltsi poolest walitsetud kirjutuse wiisi parandamise komiteed heaks kiitnud. Aga enne peaks meie rahwakoolides seda moodi š-heale kirjutamist mõni hea aasta tubliste õpetatud saama ja mitu aastat iga raamatu eeskõnes, kus seda uut wiisi kirjutakse, see uut wiisi kirjutuse pruuk lühidelt nimetatud saama, siis alles wõiks seda, segadust kartmata, üleültse kirjutama hakata. Üksi selle tingimisel soowin mina rahwalikus raamatuis 4) numri alust š-heale kirjutuse wiisi.

Numri 5) aluses š-heale kolme järgu kirjutamises tähendab „š“ esimest, „šj“ — kõwast ja pehmest š-heale tähest kokkupandud — teist, ja „šš“ — kahest kõwast š-heale tähest kokkupandud — kolmandamat š-heale järku. Seda kirjutuse wiisi wõib sellepärast soowida, et teises järgus, „fäšji(-poeg)“, segadust ei wõi tulla. Niisugustes asjus on uut moodi kergem õppida kui wanat maha jätta. Ungria keeles, mis meie keelega wanast sugulane on, pruugitakse „šj“ kõwa š-heale kirjutamiseks.

Nõnda on siis nende wiie š-heale kolme järgu kirjutuse wiisi juures kolm wiisi, teine, neljas ja wiies tähele panemise wäärt. Esiotsa wõib wäga hästi numri 2) aluse wiis pruugitawaks jääda, kunni rahwas keele õpetust 4) ehk 5) näituse pruukimiseks on saanud.

§ 29. Akademiku herra Dr. Wiedemann on omas Eesti keele grammatikas ja sõnade raamatus pehmet š-healt küll „š^{ga}“ kirjutanud, aga seda mitte igas kohas õigeste teinud. Ta kirjutab küll õieti „weži“, „fäži“, „fäzi“ (minema), aga sõna kolmandamas silbis kirjutab ta š-healt „š^{ga}“, näit. „punaše hobuše“ „fatuše“ (peal). (mine) „fūlaše“; aga kolmes esimeses näituses on š-heal esimeses järgus ja peab, kui üleültse pehme š-heal „š^{ga}“

tähendakse, „punaže hobuže“ „fatuže“ kirjutatama, ja wiimses näituses (füfäše) on š-heal teises järgus, ja et Dr. Wiedemann teist järku kahe „š-^{ga}“ kirjutab, näit. „fäšši(-pocg)“, siis peaks ta ka kirjutama „füfäšše“, nagu seda uuema aja kirjamehed teewad. Kui sõnalõpp, mis Dr. Wiedemann „še-^{ga}“ kirjutab, neljandamas silbis on, siis on š-heal kolmandamas järgus, ja teda peaks nagu kolmandama järgu š-healt kirjutatama, näit. „raamatušše“, „fiufatušše“, aga mitte „raamatuše“, nagu Dr. Wiedemann kirjutab. Siin wõib ka kolme järgu kirjutamist kõrwale jätta ja kahe „š-^{ga}“ (šš ehk šj), „raamatušše“, kirjutada, sest ega see läbi suuremat segadust ei tule.

§ 30. Nagu tuttaw asi, kirjutakse kolmandamat š-heale järku nagu teist kahe „š-^{ga}“ mis ka Dr. Wiedemann teeb. Kolme š-heale järgu wahel teeb õpetaja Noleken oma „Lu'u õppimise raamatus“ wahet, nõnda kuidas ülemal numri 2) all tähendatud. Õpetaja Hurt lahutab omas „Vana kandlis“ kolme š-heale järku nagu ülemal numri 4) all tehtud. Mina olen omas Saksa keeli kirjutatud Soome sugu keelte uurimise raamatus (Leipzigis 1873) esimest š-heale järku ühe „š-^{ga}“, teist kahe „š-^{ga}“ ja kolmandat kahe „š-^{ga}“ ja kriipsuga teise „š“ taga kirjutanud, mis aga mitte ilus ei näita, sest et kriips järel tulewat wokaali „š-st“ lahutab.

§ 31. Sula-healelised konsonandid (*Liquidae*) ja nende kolm järku ehk n-, m-, l-healed oma kolmekordsete kõwadustega.

1.	n	nn	nnn	lina	linna(-rahwas)	(sõida)	linna
	m	mm	mmm	lumi	lunni (all)	(kaks)	lunnni
	l	ll	lll	wife	willa		willla.

Ehk kolmandamas järgus kriipsuga kolme tähe asemel:

2.	n	nn	ñn	lina	linna(-rahwas)	(sõida)	līna
	m	mm	m̄m	lumi	lunni (all)	(kaks)	lūnni
	l	ll	ll̄	wife	willa (eest)		willa.

Seda teist wiisi soowin mina jäädawaks kirjutuse wiisiks. Rahwas on juba harinenud „n“ peal kriipsu nägema, sest „wanas“ kirjutuse wiisis kirjutati juba nõnda, aga mitte üksi kolmandamas, waid ka teises n-heale pitkuses, näituseks (läks) „līna“, aga ka

walsiste „lūna“ (-rahwas), nagu seda praeguses Tallinna keeli Testamendis leida on. Ega „m·si“ peal kriips halb näha ei ole. Mõned saavad ehk küsima, mikspärast „l·st“ kriips läbi ja mitte peale ei ole tõmmatud. See sündis sellepärast, et kriips trükkides „l“ pealt kergeste ära võib karata. Seda öeldi mull juba Leipzigi trükikojas, kui oma esimest ülemal nimetatud raamatut trükkida lasksin ja sellepärast lasksin kõwaduse märgi „l“ kõrwa teha, sest et ma kõikide tähtede tarwis ühtlast märki tahtsin. Parem oleks kui kriips wiltu „l·st“ oleks läbi tõmmatud, aga ka nõnda on tema ja „t“ wahel kohe wahe ära tunda.

R-heale kolmas järk tuleb Tallinna murdes minu teada üksi wõera keele sõnas „narr“, (kaks) „narri“ (narri) ette, aga see üks sõna ei maksa uue tähe walamist.

§ 32. Explosiwi heal järgmise explosiwi healega ehk „tf“ omas kahes kõwaduses.

1.	tf	ttf	foffaš *) (lendab)	fottfa (-poeg)
	„	„	pitfa (mehe)	pittfa (meest)
	„	„	pitfendama	pittfune
2.	tg	ttg	fofgaš	fottfa (-poeg)
	„	„	pitga (mehe)	pittfa (meest)
	„	„	pitgendama	pittfune.

Esimeses järgus on t-heal f-healega ühesugune, teises järgus näitab t-heal f-healest ehk wähä kõwem olema, f-heal on teises järgus kõwem kui esimeses.

1. numri alused näitused on keele põhjusõpetuse järel õigemad, 2. numri alused näitused on sellepolest tähele panemise wäärilised, et tähtede arw ei kaswa, waid sekssamaks jääb, mis ta enne oli. Teise numri alustes näitustes tähendab „g“ ka „t“ pehmemat rääkimist.

Numri 1. alust näitust tahan täielikus keele seletuse raamatus pruukida ja üleühtsetes seletustes, numri 2. alust näitust võib rahwalikkudes raamatutes pruukida, mis selleks ka Tartu Eesti seltside kommissionide poolt kõlblikuks kiideti.

*) Nõnda Tallinna murdes, Tartu murdes „tf“ teises järgus.

§ 33. Explosiwi healed „f“, „t“, „p“ järgmise s - healega.

1.	fš	ffš	mafša (ära!)	(kaks) maffša
	tš	ttš	otše(-kohe)	(palju palgi-)ottše
	pš	ppš	napši(-pudel)	(anna) nappiš
2.	fš	fšf	mafja	mafšja
	tš	tšf	otje(-kohe)	otšje
	pš	pšf	napfi	napšfi
3.	fš	fš̄	mafša (ära!)	(kaks) mafšša
	tš	tš̄	otše(-kohe)	(palgi) otšē
	pš	pš̄	napši(-pudel)	(anna) napšēi

Ehk kui esimest s - heale tähte „š^{ga}“, teist „š^{ga}“ kirjutakse:

4.	fž	fš	mafža (-ära)	(kaks) mafša
	tž	tš	otže(-kohe)	otše
	pž	pš	napži(-pudel)	(anna) napši.

Esimeses järgus on mõlemad healed ühesuguse kõwadusega, teises mõlemad kõwemad kui esimeses, ehk esimene heal natukene kõwem kui teine. Kas kahe järgu wahet esimese ühendatud tähega wõi teisega tähendakse, on peaaegu üks kõik, niisama kas muutmine praegusest wiisist esimese wõi teise järgu sees sünnib.

Numri 1. alusid näitusi tahan ma keele seletuse raamatus pruukida, numri 2. alusid rahwalikkudes raamatutes.

Numri 2. alusid näitusi peab siis pruugitama kui sõnu „wõtma“, „tapma“ j. n. e. (waata § 26) mitte kahe explosiwi heale tähega, „wöttma“ ja „tappma“, ei kirjutata, waid kui neid endist wiisi „wõtma“ „tapma“ ja n. e. jätta tahetakse.

Numri 3. alustes näitustes tähendab kriipsuga „š̄“ selle tähe ja ka eesseiswa tähe („f“, „t“, „p“) kõwadust. Seda wõin ma, kui kaht „š“ (šf) mitte „f“, „t“, „p“ järel ei sallita, küll ka kirjakeeles soowida. Siis on kolme tähe asemel üksi ühele (š¹⁶) kriipsu tarwis. Aga pitka „f“ ei pea siis kuskil mujal kui silbi hakatuses pruugitama. Ka wõib pitkast „fst“ kriips läbi tõmmata nagu „fst“, niisugust kriipsuga pitkä „f“ tähte ei ole aga weel trükimajas.

Numri 4. alusid näitusi oleks hea selle pärast pruukida, et siis tähtede arw ei kaswaks. Täht „ž“ näitab ka „t“, „f“, „p“

pehmust ja „š“ nende healte kõwadust. Seda moodi on Tartu Eesti Seltside komisioonid süntsaks kiitnud. — Tahetakse š-heale kolme järku „š^{ga}“, „šž^{ga}“, „šš^{ga}“ tähendada, siis peab kõwas muutes (kaks) „mafšža“, (anna) „napšži“, (pane) „otšža“ kirjutatama.

§ 34. Konsonantidega alustajate sõnalõppude ees on „fš“, „tš“, „pš“ kokku pandud kaas-healeliste teises kõwaduse järgus, näituseks „maffšma“ ehk „mafšma“ „luppšma“ ehk „lupšma“, Tartu murdes „ottšma“ ehk „otšma“, nõnda sama „maffš“ ehk „mafš“, „foppš“ ehk „fopš“, „ottš“ ehk „otš“. Kirjutamises ilma muutmata jäävad need näitused, kui 4. numri alust näitust pruugitakse, näit. „mafšma“ „fopš“ „otš“.

Tähendus 1. Esimest järku ei wõi ma mitte „šž^{ga}“ tähendada, sest Tartu murretes on tš-heal kolmes järgus pruugitaw: „fišži“ (inimene), „fišši(-poeg)“ ja (kaks) „fišši“. See lugu keelab ka „šš“, ja „šž“ kirjutamist.

Tähendus 2. Ka „gš“, „dš“, „bš“ kirjutamist pehmes sõnamuutes, kelle wastu siis kõwas muutes „fš“, „tš“, „pš“ saaks kirjutatud, ei wõi ma mitte julgeste soowida, sest et siis mõnda segadust teiste tähtede kirjutuse kohta tuleks. Hommiku- ja Kesk-Tallinna murretes räägitakse neid esimese järgu heali kõwemine kui Tartu murretes, näit. Tartu murde „fuitju“ (sees) peaaegu „fuidju“ (sees), aga Tallinnamaal mitte, waid kõwemine, ja t-heal tuleb „tš^{ga}“ kirjutada.

Tähendus 3. Kirjutame meie ühendatud tähtede „fš“, „tš“, „pš“ asemelle Ladina keele „x“ (ifš), „c“ (tše, mis „e“, „i“ ja „ä“ ees nagu „tš“ kõlab, näit. „cena“, „Cinna“, „Cäsar“), Kreeka keele „ψ“ (ütlet: psii), mis nende Eesti keele tähtedega ühehealised on, siis tulewad ülemal seiswad sõnad esimeses järgus ühe „x“, „c“ ja „ψ^{ga}“, teises kahega kirjutada:

maxa (ära!)	(kaks) maxx
oce(-kohe)	(palju) occe
koψo (sees)	(kaks) koψψo.

Helsingi prohwektor Dr. O. Donner on ühes omas uemas Soome sugu keele uurimise raamatus, kus tema Eesti „tš“ wõera keele tähega „c“ (tse) tähendab, Eesti sõna „fiššas“ „kicas“ kirjutatud ja genitiwi muudet ka ühe „c^{ga}“ „kica“ (laua peal). See ei ole mitte õige, ta oleks genitiwi muudet kahe „c^{ga}“, „kicca“, kirjutama pidanud. Seda wiga on Soome prohwektor selle pärast teinud, et Eesti keele grammatikates kõwa ja pehme järgu wahel wahet ei ole tehtud, waid neid ühte wiisi „tš“ kirjutatud.

§ 35. Häkilised ehk explosiwi healed („g“, „f“, „d“, „t“, „b“, „p“) järgmiste spirantide ja sula healelistega („j“, „w“, „l“, „r-ga“).

Teine järk saab Järwa- ja õhtupoolisel Wirumaal, nagu esimene, pehmeste räägitud, — Tartu murretes aga ja põhjapoolsetes Liiwimaa kreisides, Tallinna keele murde piirides, ja Harjumaal on ka teine, kõwa järk, pruugitaw. Wiimiste murrete näituseks:

1.	gl	ffl	(selle) tagla	(tükk) taffla
	dj	ttj	lodja (peal)	(kaks) lottja
	dw	ttw	ladwa (peal)	(kaks) lattwa
	dr	ttra	põdrale	(kaks) pöttra
	bj	ppj	lubja (sees)	(palju) luppja
	bl	ppl	(selle) fabla	(kaks) fappla
	br	ppr	jõbra (pärast)	(kaks) jõppra
2.	gl	fl	(selle) tagla	(tükk) tafla
	dj	tj	lodja (peal)	(kaks) lotja
	dw	tw	ladwa (peal)	(kaks) latwa
	dr	tr	adra (peal)	(kaks) atra
	bj	pj	lubja (sees)	(palju) lupja
	bl	pl	(selle) fabla	(kaks) fapla
	br	pr	jõbra (pärast)	(kaks) jõpra

Numri 1. alust kirjutuse wiisi soowin ma keele seletuse raamatusse, numri 2. alust wiisi — kui kirjamees seda jagu sõnade salka põhjapoolse Liiwimaa ja Harju murrete wiisil Kesk-Tallinna kirjakeelde tahab wõtta — soowin rahwa raamatutesse pruugitawaks, nagu seda siitsaadik sündinud. Õigem on küll esimest wiisi pruukida, sellepärast et f-, t-, p-heal siin niisama kõwa on, kui sõnades (kaks) „waffa“, „tõttama“, (pane) „fappi“, aga Eestlane wõib ka teist wiisi õigeste lugeda, sest et silm kohe wahet näeb ja seepärast keel eksida ei wõi.

Tähendus 1. Tallinna murdes on enamiste tähe „l“ ees „e“ Tartu keele „g“ asemel: (selle) „taela“, (anna mulle) „taela“ (taecla); Järwa murdes (kaks) „lodja“, (seda) „ladwa“ j. n. e.

Tähendus 2. Teine järk on Tallinna keeles pruugitaw kui „f“, „t“, „p“ järeltulewa konsonandi wahelt üks wokaal kadunud on, näit. „wõtja“ (wöttja), wanast „wöttaja“, „tappja“ (tappja), wanast „tappaja“, „tutwad“ (tuttwad), wanast „tuttawad“.

§ 36. Seda jagu sõnade nominatiiv on pea terwel Harjumaal kõwas muutes, näituseks „latw“, „ritw“, „põtr“, „rupl“, „fõpr“. Järwamaa ja õhtupoolse Wirumaa nominatiiv on pehmes muutes ja tema lõppu on endine wokaal alale jäänud, näit. „ladwa“, „ridwa“, „põdra“, „rubla“, „fõbra“. Põhja Liiwimaal on nende sõnade nominatiiv „ladew“ (latw), „põdra“, „põder“, „fõber“, „ruubel“. Dr. Wiedemann kirjutab üksikuse nominatiivi: „põdr“, „rubl“, „fõbr“, „tuhr“, „fedr“. Niisugusid üksikuse nominatiivisi ei ole aga mina Kesk-Tallinnamaal, et küll hoolsaste otsisin, sugugi leidnud. mujal siitsaadik ka mitte; sellepärast pean neid eksitusest tulnud olejaks. Missugust murret peame aga siin kirjakeeles pruukima? Mulle näitab kõige süntsam Harju murre olema, sest selles on kõwade ja pehmete muudete wahel kindel seaduslik wahe, nagu sõnades „waff“, „tarf“, „fõrw“ (fõrrw) ja ta lähäb põhja Liiwimaa keele murretega, kui üksikuse nominatiividest ära waatame, täieste ühte. Järwa ja õhtupoolisel Wirumaal aga käiwad need sõnad nagu „faa“, „faa“, kus mitu muudet ühte wiisi kõlawad ja mõnikord lugemises eksitust sünnitada wõiwad.

§ 37. Sisistaja ehk õhk-heal „s“ järgmise „t^{ga}“.

1.	st	stt		õsta (ära!)	(tahan) õõsta
2.	st	stt		õsta (ära!)	(tahan) õõtta.

Ehk kui § 32 „g“ ja § 33 „j“ pruugitakse:

3.	õsta (ära)	(tahan) õsta.

Kokku seatud tähed „st“ on teises järgus ühte wiisi kõwemad kui esimeses. Seda wõib teise ehk esimese tähe kahekordse kirjutamisega tähendada.

Numri 1. alust kirjutuse näitust tuleb esimeses sisteemis pruukida (waata §§ 26, 32, 33, 35) „wõttma“, „lattwa“, „maõma“.

Numri 3. alust kirjutuse näitust peab siis pruugitama, kui teist wäheha muutmisega kirjutuse wiisi pruugiks wõetakse (wõrdle „wõtma“, „latwa“, „fotgäs“ etc). Täht „d“ näitab ka „s“ pehmendust.

§ 38. Sisistaja õhkheal „s“ pehmes ja tema wastastik „sf“ kõwas sõna järgus.

1.	s	ssf		wasē	waõsē
2.	s	sff		wasē	waõffe
3.	s	sf		wasē (waʒe)	waõfe.

Sõna muude „wafē“ tuli ennemuiste „wāšfe“ ehk „wāšge“ kirjutada, „f“, ehk „g“, on wälja kukkunud; sellepärast ei ole kõwal muutel, „wāššfe“, enam wastastikku muudet. Oleks seda olema, siis peaks pehmet muudet „wāšfe“ ehk „wāšge“ kirjutatama (waata ülemal „št“, „šd“). Kirjutame meie „oššta“, siis peame ka „wāššfe“ kirjutama, ja nõnda on ka näitusega „ošta“ ja „wāšffe“ lugu. Kolmas näitus tuleb teise kirjutuse wiisi sisteemi juures tähele panna (waata „wōtma“, „latwa“, [tahan] „ošta“, „fotgāš“.)

Tähendus. Hiiomaal on ka „šf“ esimeses järgus pruugitaw, näit. „laisfus“ (laisgus), „fišfuda“ (fišguda). (Waata: Sitzungsber. der gel. estn. Gesellschaft 1877. S. 111.)

§ 39. Šhk-heal „h“ pehmes ja tema wastased kokku seatud healed „hf“ ja „ht“ kõwas sõna järgus.

1.	h	hĥf	naĥa	(kaks)	naĥĥa
	h	hĥt	leĥe	(kaks)	leĥĥte
2.	h	hff	naĥa	(kaks)	naĥffa
	h	htt	leĥe	(kaks)	leĥtte
3.	h	hf	naĥa		naĥfa
	h	ht	leĥe		leĥte.

Esimeses järgus on „f“ ja „t“, kui nad „g-ks“ ja „d-ks“ muudetud saanud oliwad, pärast ära kadunud, nõnda et nüüdine „naĥa“, „leĥe“ endise „*naĥga“, „*leĥde“ asemel seisawad. Kõwas järgus näitab „h“ f-heale ja t-heale ees lühikene ja kõwa. Sõnas „raĥwa“ (raĥhwa) on h-heal niisama kõwa kui sõnas „naĥfa“ (naĥĥfa), aga näitab esimeses pitkemine wältama kui wiimases. Juba endisest wahemuutest „*leĥde“ (Soome keeles „leĥden“) näeme et muutus iseäranes teises neist kokku pandud healtest sünnib. — Et Kesk-Tallinna murdel nõrgem „ht“ ja „hf“ kui ülemas näituses nii hästi kui puudub, sellepärast ei ole rahwa raamatutes häda pärast tarwis „naĥĥfa“ ja „leĥĥte“ kirjutada, waid üksi „naĥfa“ ja „leĥte“.

§ 40. Kokku pandud tähed „ng“ „nd“ „mb“, „rg“ „rd“ „rb“, „lg“ „ld“, „lb“ esimeses järgus ja nende wastastikud „nf“ „nt“ „mp“, „rf“, „rt“, „rp“, „lf“, „lt“, „lp“ teises järgus

1.	ng	nff	fingi (mulle)	(seda) fiukki
	nd	ntt	pandi (eest)	(seda) pantti
	mb	mpp	tõmbi (nuu)	(tegi) temppu
	rg	rff	(selle) furgu (eest)	(seda) furkki
	rd	rtt	farda (teda)	fartta
	rb	rpp	forbi (peal)	(kaks) forppi
	lg	lff	palga (eest)	(annab) palffa
	ld	lft	pildi (eest)	(kaks) piltti
	lb	lpp	pilbas	pilppad
2.	ng	nf	fingi	finfi
	nd	nt	pandi (eest)	panti
	mb	mp	tõmbi	tempu
	rg	rf	furgu	furfi
	rd	rt	farda	farta
	rb	rp	forbi	forpi
	lg	lf	palga	palfa
	ld	lt	pildi	pilti
	lb	lp	pilbas	pilpad

Kõwas, teises järgus, on sulahealised „n“, „n“, „t“, „f“ kõwade healte tähtede „f“, „t“ ja „p“ ees kõwad, aga lühikesed, lühemad kui § 46 tähendatud teises järgus. Muutus sünnib suuremal osal f-, t- ja p-heale sees. Sellepärast tuleb kõwadus teises neist ühendatud healtest tähendada, mis ka siin „f“, „t“, „p“ kahekorra kirjutamisega sündinud. Sõnas (kaks) „panti“ (pantti) on n-heal lühem kui sõnas „panti“ (panti [maha]). Špetaja Noleken kirjutab aga „pannti“, „tempu“, „farrfu“, „pallfa“, „forppi“, „pillpad“, mida mina mitte õigeks ei wõi kiita. Soomlased kirjutawad kõwas muutes siin „t“, „p“, „f“ kahe-wõrra; näit. „pantti“, Eesti keeli „pantt“, (kaksi) „panttia“, Eesti k. (kaks) „pantti“, „pallfa“, Eesti k. „pallf“, „tempu“, Eesti k. „tempu“, „fartta“, Eesti k. „fartta“. Eesti nominatiivist on endine lõpu-wokaal, mis Soome keeles weel alles, ära kadunud. Genitiwi muude on Soome keeles „panti“, „pallfa“, „tempu“, ühe „t“, „f“, „p“ kirjutud. Soome „t“, „f“, „p“ on peaaegu nii pehme kui Eesti „d“, „g“, „b“.

Et siin esimese ja teise järgu wahc silmade ees on, ja et Kesk-Tallinna murdes nende kahe järgu wahejärk wäga harwa ette tuleb, soowin mina rahwa raamatusse numri 2. alust näitust kirjutuse wiisiks.

§ 41. Lühendatud nominatiwis on siin kõwa munde nagu infinitiwi muuteski, näit. „fiuff“, „pauitt“, „tempff“, „paffff“ j. n. e. Kuidas infinitiwi kõwadust kirjas näidatakse, sellsamal wiisil peab ka nominatiwi kõwadust näidatama.

§ 42. Kokku pandud heal „rš“ ja selle esimene ja teine järk Tallinna keeles.

1.	rš	ršš		warša (eest)	(kaks) waršša
2.	rʃ	ršʃ		warʃa (eest)	(kaks) waršʃa

Ehk kui „ʒ“ esimese š-heale järgu kirjutamiseks pruugitakse:

3.	rʒ	rša		ʒwarʒa (eest)	(kaks) warša
4.	rʒ	ršʒ		warʒa (eest)	(kaks) waršʒa

Kui „ʒ“ ei pruugitagi, siis peab ommetigi ka rahwa raamatutes teise järgu ja esimese järgu wahel wahet tehtama, sest š-heal on teises järgus selgeste kõwem kuulda kui esimeses ja „r“ on kõwa „š“ ees ka kõwem, niisama kui ülemaal „t“ (tt) ees, näit. „farta“ (fartta). Senniks kui „ʒ“ ei pruugita, peab kõwas muutes kahekordne „šš“ (šʃ) pruugitama, nagu numri 1. ja 2. aluses näituses. Nõnda peab ka kirjutatama „marššima“, „färššida“, (fafš) „merššii“ j. n. e.

§ 43. Akademiku härra Dr. Wiedemann on oma Eesti keele õpetuse raamatutes „ʒ“ pehme š-heale tarwis pruugitawaks wõtnud, aga ta ei tee ommeti kõwa ja pehme muute, esimese ja teise järgu wahel wahet, waid kirjutab mõlemad „rš“, näit. „warša“ (eest), (kaks) „warša“, „meršii“ (sees) ja (kaks) „meršii“. Nõnda ei ole ka siit- saadik suurem osa Eesti kirjameestest kõwa „rš“ ja pehme „rš“ wahel wahet teinud; üksi mõnes raamatus olen ma „ršš“ näinud.

Tähendus. Tartu murdes saab kõwas muutes, teises järgus, enamiste r-heale sees wahc tehtud, kuna teine heal, š-heal, muutmata jääb, näituseks:

1.	warša (eest)	(kaks) warrša.
----	--------------	----------------

Ehk kui „ʒ“ pruugitakse:

2.	warʒa (eest)	(kaks) warrʒa.
----	--------------	----------------

Juba kahe murde wahe tegemiseks on tarwis kõwas munes kaht „šš“ kirjutada. — Tartu murretes on mõnes sõnas š-heale sees kõwandus, näit. „maršš“, „marššma“, „färšš“, (kaks) „färšša“.

§ 44. Kõwas munes ja kahe „šš-ga“ on kirjutada „waršš“, „waršš“, „waršši“, „fõršš“, „fõršši“, „meršš“, „maršš“, „färšš“.

Tähendus. Soome keele muuretes on š-heal r-heale taga, nagu Tallinna keeles, teises järgus, näit. (palju pitki) „waršši“, „warššin“ (Eesti keeli „wartešše“), aga teistes Soome murretes jälle „waršii“, „waršiin“.

§ 45. Siin on healte muute wahe ka keele murrete wahe ja teeb praegune kirjutamise wiis palju segadust. Kui Tartlane sõnamundet (kaks) „warša“ loeb, siis mõtleb ta, et seda muidugi r-heale kõwadusega saab räägitud, ja ütleb „warrša“. Ta ei räägi siis aga mitte Tallinna keeli nagu teisi sõnu lugedes, waid Tartu keeli. Sellepärast ei pea edaspidi mitte sugugi enam rš-healt kõwas muutes ühe „š-ga“ kirjutatama, waid wiibitamata kahe „šš-ga“ (šf) kirjutamist peale hakatama.

§ 46. Sulahealelised „n“, „m“, „r“, „l“ esimese järgu äkiliste healte „g“, „d“, „b“ ees, ja nende esimene ja teine järk.

ng (nn)	ung	mängi (!). männi	(seda) mänugi
„	„	fingi	(neid) finugi
nd	nud	pandi (eest)	panudi (maha)
„	„	anda (Tartu murdes)	anuda (Tallinna murdes)
nš	nšb	tõmbi (otsaga nuga)	tõmmba (maha)
rg	rrg	furgi (eest 2 kop.)	(palju) furrigi
„	„	(puu) nõrgub	(wesi) nõrrgub
rd	rrd	farda (!)	(seda) farrda
„	„	murda (Tartu murdes)	murrda (Tallinna murd.)
rš	rrš	firbu (pärašt)	fõrrbu (nüüd)
lg	llg	walgustus	wallgus
„	„	fõlgas	põllgas
ld	lld	walddas (Tartu murdes)	wallddas (Šhtu Tall. m.)
lb	llb	pilbas	fõllbas

Teises järgus on sulahealeline nii pikk ja kõwa kui ühe-
kordse heale kolmandamas järgus ja peaks, kui täieste õigete
kirjutada tahetakse, peale kahekorra kirjutamise veel kriipsuga
tähendatama; näituseks: (neid) „fiingí“, „paüüdi“ (maha) nagu
(sõida) „liüua“ (§ 31); (mine) „farrja“; „tõmba“ (otsast maha),
„lammbad“, nagu (löö kirwes) „tamme“, „põllgäs“, „wallgus“,
„põltdu“, „fõllbas“. Seda ei ole aga mitte hädaste tarwis kirjas
kriipsuga tähendada, waid üksi tarwis teada; sest nende kokku
pandud healte kõwa muute ja pehme muute wahel puudub wahe-
mine järk mis segadust wõiks teha.

Meie näeme, et siin kahe järgu wahe suur on, ja mitte
raamatutes tegemata ei tohi jääda. Peale selle ei ole siin esi-
mese ja teise järgu wahetegemisel mingisugust takistust. Kahe
ühesuguse tähe peale waadata, mis kolmanda teist jagu tähe ees
seisawad, on wõera keeli raamatute lugejal armas waadata ja tuttaw
asi. Mikspärast ei peaks ka Eesti talupoeg sellega harinema!

Kriipsu tõmbamine teise järgu sulahealalise peale kahe-
korralise tähe kirjutamise asemelle, näituseks „fiingi“, „tõmbama“,
„wallgus“, mis kirjameeste Selsi komnitees sooviti, teeks liig palju
kriipsa, mis mina mitte heaks kiita ei taha ja õpetud Eesti
Selsi kirjutuse wiisi komitee ka heaks ei kiitnud. Seegi pärast
tehku seda, kes seda parema arwab olema. aga wahet peab siin
esimese ja teise järgu wahetehtama, nagu seda õpetaja Nolcken
ka juba teinud.

§ 47. Ülemast tabelist näeme, et kahe järgu wahetegemine
tähtede läbi ka keelemurretele selgust toob. Tartu murdes on
näituseks „anda“ esimeses järgus, Tallinna murdes aga teises,
kõwas järgus. Kui Tartlane Tallinna keeli raamatut loeb, siis
räägib ta muidugi „anda“, „murda“, kui need sõnad mitte kahe
„n-ga“ kirjutatud ei ole, oma murde wiisil wälja ja segab sellega
Tallinna keele õigust ja ilu.

§ 48. Nende kokku seatud healtega sõnade nominatiwi muu-
ted saawad teises järgus räägitud ja peawad ka nõnda kirjutatud
saama; näit. „fiing“, „anud“, „rammb“, „färrg“, „furrg“, „farrd“,
„põllb“, „wallb“. Nõndasamati tuleb kirjutada, kui sõna tüwele
ilma wahewokaalita silbid „ma“, „ne“, „ja“ järele käiwad, näitus-ks

„aundma“, „aundja“, „murrdma“, „murrdja“, „förrdne“, „fülldne“, (nelja-), „jallgne“. Špetaja Nolcken kirjutab niisuguste healtega sõnu nominatiwis ühe sulahealelisega, kahesilbilise aga, nagu (neid) „femngi“, „pölldu“ n. n. e. õieti kahega, ja niisamati õieti ka „aundma“.

Tähendus. Kesk-Tallinna maal räägitakse „ng“ neis sõnades, kelle kõwas muutes „ung“ — mitte „nf“ (nff) — selle pehme muute „ng“ (in) wastastik on, kui teise järgu kurgu n-healt välja. Seda healt tähendab Dr. Wiedemann omas grammatikas ja sõnade raamatus punktiga kirjutatud kahe „n“ kirjutamisega, näit. „fiinna“ (-paelad), „hiinne“ (-karjane), „männi“ (!). Mina pean seda paremaks kui „g“ sisse märk saaks tehtud; siis ei oleks igal kohal, kus „n“-täht „g“ ehk „f“ ees seisab, tarwis punktiga „n“ kirjutada. Veel parem oleks teist moodi „n“.

§ 49. S-heal sulahealeliste „j“, „w“, „n“ ja „m“ ees.

1.	šj	ššj	ašja (pärašt)	(seda) aššja (aššja)
	„	„	fošja (-wiin)	foššja (minema)
	šw	ššw	rašwa (sees)	(palju) raššwa
	šn	ššn	fäšnata	fäššnana
	šm	ššm	pašmaš	paššmaš
2.	žj	žj (žžj)	ažja (pärašt)	ašja (ašžja)
	„	„	fožja (-wiin)	fošja (minema)
	žw	šw	ražwa (sees)	rašwa
	žn	šn	fäžnata	fäšnana
	žm	šm	pažmaš	pašmaš

Numri 1. aluse näituse pruukimisel ei ole midagi takistust.

Numri 2. alust näitust peab siis pruugitama, kui ž-tähte kirjutuse wiisis pruugitakse. Et š-heal teises, kõwas järgus nii kõwa, ehk peaaegu nii kõwa on kui selle heale kolmandanas järgus, siis peaks „aššja“, „raššw“, „fäššnana“ kirjutatama, mis aga mitte häda pärašt tarwis ei ole. Kirjameeste Selsi kirjutuse wiisi parandamise komitee soowib numri 2. alust näitust pruugitawaks.

§ 50. Šhk-heal „h“ ja sulahealelised „j“, „w“ ees ja teiste sulahealeliste ees, nende esimene ja teine kõwaduse järk.

1.	h̄j	h̄hj	põhja (peal)	(wajus)	põh̄hja
	"	"	ahju (peal)	(tüki)	ah̄hju
	hw	h̄hw	(seda) rahwašt	(sellest)	rah̄hwašt
	hu	h̄hu	tuhuib		tuh̄huima
	hm	h̄hm	tahmata		tah̄hmama
	hl	h̄hl	fišlata		fiš̄hlama
	rj	r̄rj	farju (waljuste!)	(palju)	farrju
	rw	r̄rw	fõrwu (kõndima)		fõrrwu (pidi kiskuma)
	rn	r̄rn	färnane		fär̄nana
	rm	r̄rm	armu(-anne)		arrmu (andma)
	lj	l̄lj	waljušt (häidma)		walljušt (näitama)
	"	"	wälja (peal)	(mine)	wällja
	lw	l̄lw	wõlwi (seda)		wõllwi
	"	"	(see) palwe	(selle)	pal̄lwe
	lm	l̄lm	šõlmi (!)	(neid)	šõllmi
	"	"	(pitgi) šilmi	(pese)	šillmi

Teise järgu esimese heale kõwadus on nagu ühekordiste healte kolmandamas järgus, selle pärast peaks weel kriips nende tähtede peale ehk neist läbi tõmmatama, mis aga, nagu ülemal öeldud, mitte tarwis ei ole. Kirjameeste Selsi poolt walitsetud kirjawiisi parandamise komitee soovis kahe tähe kirjutamise asemelle kriipsu ühe tähe peale ehk sellest läbi. Špetud Eesti Selsi poolt walitsetud kirjutusi wiisi komitee, mis mulle minu Saksa-Eesti keele sõnaraamatu kirjawiisi pärast nõuu pidi andma, kiitis kahe tähe kõrwukirjutamist healte kõwaduse märgiks ja kõwa sõnamuute ja pehme sõnamuute wahetegemiseks paremaks, sest et kriipsa wähem saaks. Mina olen mõlemate otsustega rahul, sest et mõlemad komiteed pehme ja kõwa muute wahetõeks tunnistasiwad ja ka kirjawiisis nende wahetegemist soowisiwad. Aga ma pean ka kahe tähe kirjutamist paremaks, ka selle pärast, et üks ainus kriipsuga täht weel heale kõwadust ei näita, waid kui seda tarwis näidata, siis peab „fõrrwu“ (pidi), (anna) „är̄mu“, peseb „šõllmi“, (mine) „wällja“ kirjutama. Selleks jäägu kriips tagawaraks.

Ka ei ole hõlbus h̄-tähest kriipsu läbi teha ja peal, nagu juba l-tähe juures öeldud, ta iga kord ei seisa, waid katkeb trükkimise juures kergeste maha. Selle tähe Ladina keele kirjas

on ta aga hõlbus läbi teha. Seda tähte ei lasknud ma kriipsuga waladagi, sest et ta Tallinna keeles kolmandamas ühehealiste järgus mitte ette ei tule ja sellepärast ilmasjata kulu suuren- danud oleks. Kaks „h“ teine teise kõrwas on jo wäga kenad näha.

§ 51. Ainuse ehk üksiku nominatiw on selles kokku seatud healte salga kõwas, ehk kokku seatud healte teises järgus; näit. „tuħym“, „fiħyl“, „raššw“, „fäššn“, „arrw“, „förrw“, „färrn“, „arrr“, „pöllw“, „hõllm“. Neid kirjutab õpetaja Nolcken, ühe- kordse tähega „fiħl“, „rašw“ j. n. e.

Ülemal tabeli näituste salga rahwa raamatus pruukimisel ei ole mingisugust takistust.

Tähendus Kodawere keelemurdes saab „h“ kõwades muudetes „h“ ees seiswa wokaali läbi j-, w-, n-, l- ja m- tähest lahutatud, näit. „leħem“ ja (kaks) „leħmä“, (wajus) „põhõja“, „tuħum“, (kaks) „tuħuma“, (sellest) „raħwašt“, „fiħilä“ (wedama), aga pehmes muutes (selle) „leħmä“, „põhja“ (peal), „tuħma“ (inimese), (seda) „raħwašt“, „fiħlä“ (pärast).

Kolm kokkupandud konsonanti ehk kaashealist ja nende pehmed muuted.

§ 52. Kokku pandud konsonandid „nš“, „ntš“, „mpš“, „ltš“, „rtš“ kõwas muutes ja nende wastastikud pehmes muutes.

ngš (nš)	nš	(selle) fongʃu (= fonʃu)	(seda) fonʃʃu [fonʃʃu]
nš	ntš	(selle) tanʃu	(seda) tantʃu [tantʃu]
mpš	mpš	jamʃib	jamʃʃina [jamʃʃina]
lš	ltš	(selle) ʃelʃi	(seda) ʃelʃʃi [ʃelʃʃi]
rš	rtš	wirʃub	wirʃʃuda [wirtʃʃuda].

Esimese näituse pehmet muudet, „fongʃu“ (nomin. „fonʃš“), räägitakse Kesk-Tallinna murdes (Järwa-, Ōhtu Wiru- ja Harju- maal) ja jault õhtupoolse Tallinna keele piiride otsas ülemal kirjutud wiisil wälja; „ng“ on üks kurgu n- heal nagu neid Kesk-Tallinna murde sõnas „kangas“, õigem „kainas“, kaks on. Sõna muutes „fongʃu“ (ühe fõngʃu) on „ng“ (= n) niisama pehme

kurgu heal „n“ nagu sõna munes „taŋju“ hammas-heal „n“ ja sõnamuutes „fomjūd“ huule-heal „m“, mida wiimist ka huule „n-ks“ wõib nimetada. Lõunapoolsetes Tallinna murde piirides, Põhja-Tartu- ja Põhja-Willandimaal, ei ole tähendatud „ng“ mitte nii pehme kui Kesk-Tallinnamaal ja ei wõi „n-gu“ kirjutada, waid seal on ta tõeste „ng“. Ka sõnades „faugās“ ja „lõugād“ on seal päris „ng“ ja mitte „nī“, nagu Kesk-Tallinnamaal. Nõnda on „ng“ rääkimisega siin lugu, ja sellepärast peame, et muud selle heale pehmenemise tähendajat märki ei ole, edespidi „fongju“, „fongjūd“, (ühe) „flõngju“, kirjutama, aga mitte (selle) „fonfju“, „fonfjūd“, (ühe) „flõnfju“. Wiimisel wiisil peame kirjutama, kui Alutaguse (Homniku-Wirumaa) murret tahame kirjutada, sest seal ei ole käesolewail sõnadel pehme ja kõwa muute wahel wahet, waid mõlemad on ühesugused kõwad: (selle) „fonfju“ ja (seda) „fonfju“.

Kolme järgmise näituse pehmet muudet, „taŋju“ (nomin. tantš), „jamšib“, „felšī“ (nom. ņelš) räägitakse tähendatud wiisil Kesk-Tallinnamaal (Šhtu-Wirumaa, Järwa- ja Harjumaal), Põhja-Tartu- ja Põhja-Willandimaa Tallinna keele piirides. Üksi õhtu ja lõuna-õhtu poolses Tallinna keele murde otsas räägitakse paiguti (selle) „taŋju“, „jamšib“, (selle) „felšī“. Sealtsiis ka wist t- ja p-heale kirjutamine „n“ ja „š“, „l“ ja „š“, „m“ ja „š“ wahel on kirjakeelde tulnud, mis walsiste kõwa „t-gu“ ja kõwa „p-gu“ on tehtud. Meil ei ole edespidi siia „d“ ega „t“, ei „b“ ega „p“ tarwis enam kirjutada, sest mikspärast peaksime sinna tähti tegema, kus nende heali ei olegi!

Wiimse näituse pehmet muudet, „wirjūb“ („fõrju“ juures), räägitakse Kesk-Tallinnamaal tähendatud wiisil; Põhja-Tartu- ja Põhja-Willandimaa Tallinna keele piirides ja jauti ka õhtu poolse Tallinna keele piiride otsas aga mitte. Seal on t-heal „r“ ja „j“ wahel alale jäänud, mis „d-ks“ pehmenemine saanud ja Kesk-Tallinna „wirjūb“, „fõrju“ (juures) kõlab neis nimetud kohtades „wirdjūb“ „fõrdšī“ (juures). Et küll kõwa muute „rtš“ pehme muude „rš“ üksinda Kesk-Tallinna murde piirides ette tuleb, sellegi pärast soowin ma seda Kesk-Tallinna rääkimise wiisi kirjakeelde pruugitawaks.

Nende näituste kõwad muuted räägitakse Kesk-Tallinnamaal ja pea kõigis Eesti keele murretes ülemal tähendatud wiisil

kõwade äkiliste healtega. Klamrite wahle kirjutud näitused tähendawad, et nad õigemalt kahe äkilise healega kirjutada tuleksiwad, näit. (seda) „fouffju“, aga seda ei ole tarwis, sest keskmine kõwadus puudub, ja äkiline heal ei näita siin nii kõwa olema, kui „s“ ees seisaw „f“ kõwas muutes, näit. (kaks) „mafja“, (õigem „maffja“ kirjutada).

Alutaguse (hommiku Wirumaa) murretes räägitakse pehmet muudet kõigis neis tähendatud näitustes nõndasama kõwaste kui pehmes, ehk pea nõndasama kõwaste. Niisugune rääkimine ulatab rühtupoole kunni Jakobi ja Haljala kihelkonnani.

§ 53. Kokkupandud konsonandid „fs“, „ps“ kõwas, ja nende wastastikud „gs“ ja „bs“ pehmes muutes.

lgš	fs	fölgjub	fölfjuma [föfffjuma]
„	„	wilgjub	wilfjuma
lš	ps	fulbjata	fulpjama [fulppjama]
„	„	nilbjata	nilpjama.

Pehmet muudet räägitakse ülemal tähendatud wiisil „f“ ja „s“ wahel seiswa „g“ ehk „h-ga“ Kesk-Tallinnamaal ja mujal sealt lõuna ja õhtu poolsete Tallinna keele piirides; üksi Hommiku-Wirumaa ja Põhja-Tallinnamaa ranna äärsedel mail räägitakse pehmet muudet kõwa muute kõwadusel; näituseks „fölfjub“.

§ 54. „Eesti kirjutuswiisi parandamise komitee protokollis“ (w. Kirjam. Selsi aastaraamat 1877) leheküllel 39 seisab reegel: „Tähed „ntš“, „nfš“, „nps“, „rtš“, „lts“, „lfs“, „lps“ peawad kõwas sisemises muutes „ntš“, „nfš“, „nps“, „rtš“, „lts“, „lfs“, „lps“, pehmes sisemises muutes „ntz“, „nftz“, „nptz“, „rtz“, „ltz“, „lftz“, „lptz“ kirjutatud saama, näit. (seda) „tantju“, (seda) „fouffji“, „fulpjama“, (seda) „feltji“, aga (selle) „tantzu“, (selle) „fouftzi“, „fulbjata“, (selle) „feltzi“. Selle reegli, nagu kõik teised, panin mina sellele komiteele ja Špetud Eesti Selsi komiteele ette, kes seda wastu wõtsiwad. Ma eksisin. Sest ma toetasin grammatikate peale, et ma ise Kesk-Tallinna keelt selle healte jauskonna poolst rahwa suust weel uurinud ei olnud ja oma sündimisekoha keelemurret (Lõune-Willandimaal), kus pehmet muudet enamiste § 52 antud seaduste järele räägitakse, kui Tartu keele sugulast

murret ei wõinud ma Kesk-Tallinna kirjakeelde soowida. Et ka Kesk-Tallinnumaal pehmes muutes t-healt „n“ ja „s“ wahel, f-healt, „n“ ja „s“ wahel, p-healt „m“ ja „s“ wahel j. n. e. ei olnud. oli mull tähele panemata jäänud. Nüüd panen ma selle-sama reegli järgmisel muudetud wiisil wastuwõtmiseks ette: Tähed „nts“, „nfs“, „mps“, „rts“, „lts“ peawad kõwas sisemises muutes „nts“, „nfs“, „mps“, „rts“, „lts“, pehmes sisemises muutes „ns“, „ngs“, „ms“, „rs“, „ls“, — tähed „lfs“, „lps“, kõwas sisemises muutes „lfs“, „lps“, pehmes „lgs“, „lps“ kirjutatud saama, näit. (seda) „tantju“, (seda) „fonfji“, „julpsama“, (seda) „feltji“, aga (selle) „tanju“, (selle) „fougji“, „julbjata“, (selle) „felji“. — Muidugi mõista. kui pehme, esimese järgu s-healt „s“ kirjutakse, siis tuleb ka siin pehmes muutes „s“ kirjutada, näit. (selle) „tanju“ mida aga, nagu ülemal näidatud, hädapärast tarwis ei ole.

§ 55. Lõpusilbide „-sc“, „-si“ ja „-sa“ ees on endine „d“ ehk „g“, kelle ees „n“, „l“ ehk „r“ seisab, ja endine „b“ kelle ees „r“ ehk „l“ seisab, pärast wahe-wokaali kadumist, kõwaks t-, f-, p-healeks saanud. Näituseks: (koda-), „fontjed“, üksikuse nomin. (koda-) „foudne“, wanast (koda-) „foudajed“, nom. (koda-) „foudane“, „antjin“, „antjine“, wanast „andajin“, „andajine“, (ehk andajinne), (selle) „jüntja“, nom. „jündis“ ehk „jünnis“, (selle) „öntja“, nom. „önnis“; (selle) „fultje“, nom. „fuldne“, wanast „fuldaje“, nom. „fuldane“, (wägi-) „walfje“, nom. (wägi-) „waldne“, wanast (wägi-) „waldaje“, nom. (wägi-) „waldane“, „üle=ültre“, nom. „üle=üldne“; (kahe-) „fordjed“, üksikuse nomin. (kahe-) „fordne“, wanast (kahe-) „fordajed“, nom. (kahe-) „fordane“, „murtjin“, „murtjine“, wanast „murdajin“, „murdajine“ (ehk murda=jinne); (nelja-) „jalfjed“, üksik. nomin. „jalgne“, wanast „jalgajed“, nom. „jalgane“, (ta tuli) „jalfje“, ehk „jalfji“, wanast „jalgaje“, ehk „jalgaji“, „jul fjed“, nom. „jul gne“, endisest ja weel praegu pruugitawast „jul gijed“, „jul gine“; „erfjed“, nom. „ergne“ (orgne koht, orgne mets), wanast „ergujed“, nom. „ergune“, „jõrfjed“, nom. „jõrgne“, wanast „jõrgajed“, nom. „jõrgane“, (mitme-) „jār fjed“, nom. (mitme-) „jār gne“, wanast „jārgijed“, „jārgine“, „warfji“, ehk „warfje“ (ja mitte „wargje“), wanast ja praegugi weel „warguji“, „färpjed“, üksikuse nomin. „färbes“, wanast „färbejed“, „fõlpsa“, wanast „fõlbuja“, nomin. „fõlbus“.

Nõnda kui neid sõnu wanast räägiti, nõnda räägitakse neid praegu weel Hommiku-Wirumaal, näituseks Haljala kihelkonnas mõni werst põhjalpool Rakwere, ja rahiwalauludes on neid alati weel leida. näit. „andafin“ (andafin), „murdafin“, „fuldane“ (fuldane).

Edespidi ei pea neid sõnu mitte enam pehme „d“, „g“, „b^{gaa}“, „s“ ees kirjutatama, nagu seda grammatikad õpetawad, kus „andfin“, „fordfjed“, „fuldfjed“, „jalgfjed“, „färbfjed“ kirjutakse, waid nõnda kuida ülemal tehtud.

Ülemase § 52 ja 53 pehmeid muuteid kirjutawad Eesti grammatikate tegijad E. Ahrens ja Dr. Wiedemann, kes ka Kesk-Tallinna keelt oma kiiduwääriliste tööde põhjuseks on pannud, niisamati kui nende wastasid kõwasid, „jampfi“, „feltfi-mees“, ja § 55 näitusi nagu pehmeid, näit. „andjin“. Mõned kirjamehed on aga enne neid mõnda seie arwatud healte salka mitmes kohas juba õiete tähtedega tähendanud. Otto Willem Masing kirjutab omas raamatus „Wanna-seädusse-aja sündinud asjad (Tartus 1819)“ „antjin“ (lehek. 21), (nemad) „tuntjid“ (lehek. 5 ükskord ja lehek. 49 kaks korda), (nemad) „fantjid“ (lehek. 35), „õntjad“ (lehek. 3, 5), „õntjafš“ (lehek. 62); sellesama wälja antud raamatus „Jutlus mis priusse kuulutamisse päewal 12. Märtsil 1820, pidanud Otto Willem Masing“: „õntjafš“ (lehek. 7 ja 22); seesama kirjutab „Maarahwa Nädalalehes“ 1821, nr. 10, lehekülg 74 „antjin“ ja „antjid“. Neis raamatutes, mis Masing pärast neid nimetatud raamatuid wälja andnud, üäitab ta enam „andjid“ kirjutama. Grahw Mannteuffel kirjutab omas kenas raamatukeses „Aiawiite peergo walgusel“ (Tallinnas 1838) „fantjitud“ (lehekülg 32, kaks korda). C. R. Jakobsoni Kooli lugemise raamatus II. jagu, lehek. 60, „fentjafš“, ja mitte „fentjafas“. Teised kirjutawad wõeriti „fantjifš“. Õieti kirjutakse „us“ Willandi-maa Holstrewalla talu nimes Kansi-Moosi ja selle talu omaniku sugukonna nimes Kansi (nominatiwist „fantš“). Niisugusid näitusi leiaksin ma weel mitu, kui ma otsiksin. Mäletan ühekorra „färfjed“, ja mitu korda „üfcüllje“ lugenud olema.

Tähendus. Holstre Pulleritsu koolis lugesin mina ja teised koolilapsed (nemad) „andjid“ pitka „u^{gaa}“ ja pehme „d^{gaa}“. Meil oli Tallinna murre wõeras murre, sest kodu murdes rääkisime „niwä annive“ (= Tallinna keele „antjid“ = „antjivad“). Ma

lugesin „ülcüldſe“ ka enne „ülcülldſe“ pitka teise ehk kolmandama järgu „l-^{ga}“ ja pehme „d-^{ga}“, oma walla murdes kõlas aga see sõna nagu Tallinna keeli „ülcüüftſe“. Ma arwasin, et Tallinna keeles seda sõna nõnda wälja räägitakse, sest muidu oleksiwad nad nagu meie omas lõune Willandi keele murdes räägime. „-üüftſe“ kirjutatud. Wõib olla, et ka kantsli pealt nende sõnade pehme „d-^{ga}“ rääkimist kuulsime, sest meie õpetaja, kes enne ammetisse saamist weidi Eesti keelt mõistis, pidi Tallinna murret raamatute järele õppima ja luges muidugi nende tähtede järele, mis ta seal nägi. Tulgu see kudas ta nüid tuli, aga wõeriti kirjutamisest ta ikkâ tuli.

§ 56. Seame siin käesolewaid konsonantide salkasid kõrwu. Nominatiwist „pülfue“ (pime) kirjutakse õiete genetiw „pülfſe“ (pimeda). Paneme seie kõrwa (nelja-), „jalgſe“, siis kuuleme ja tunneme, et sõnas „jalgſe“ „l“ ja „j“ wahene „g“ niisama kõwa on kui „l“ ja „j“ wahene „f“ sõnas „pülfſe“. Nominatiwist „nurfue“ kirjutakse õiete genetiw (nelja-) „nurfſe“. Seame siia „wargſi“ kõrwa, siis kuuleme, et „g“ = „f“ on, ja sellepärast peab kirjutatama „warfſi“. Kas on genetiw „fordſe“ nominatiwist „fordne“ t-heale poolest muutmata jäänud? Ei ole! ta on „t-^{ks}“ saanud ja peab „fortſe“ kirjutatama; sest ta on kõige vähemalt nii kõwa kui sõnas „otſe“ (-kohe), õigem nii kõwa kui muutes (palju palgi) „otſe“. Sõnas „färpfed“ on p-heal umbes nii kõwa kui sõnas (anna) „nappſi“ (nappſi) ja ei wõi „b-^{ga}“, „färbfed“, kirjutud saada.

§ 57. Siia sünnib weel § 33 lisa. Kui ajasõna lõpu „ma“ ees seisaw „d“, kelle ees difthong ehk pitk wokaal käib, lõpümärgi „i“ ette seisma tuleb, siis on ta kõwa „t“; näit. „leidma“ (leiðma), „hoidma“ (hoiðma), aga „leitſin“ (ehk leiitſin kirjutada), „hoitſin“ (hoiitſin). Siin on „t“ „f“ ees niisama kõwa kui sõnades „heitſin“, „toitſin“, kellel aga lõpu „ma“ ees „t“ on — „heitma“ (heiitma), „toitma“ (toiitma). Wõrdle: „leitſin“ nua üles ja „heitſin“ siis magama“. Kas on siin sõna „heitſin“ „t“ wahel ja sõna „leitſin“ „t“ wahel wahet? Peale selle: kas on sõnadel „hoitſin“ ja „toitſin“ „f“ ees seiswa t-heale poolest wahet? Wõrrelda mõistab üksi Tallinna keele rääkija. Sellepärast ei wõi seie aegsete grammatikate järele meie mitte enam,

kui õigeste tahame kirjutada, siit saadik tuttawal wiisil „leidʃiu“, „heidʃiu“ kirjutada. — O. W. Masing kirjutab oma raamatus „Wanna-seadusse-aja sündinud asjad (Tartus 1819)“, lehekülg 56 (nemad) „heitʃid“, nagu seal samas (nemad) „heitʃid“, aga ta ei ole igal kohal selle juure jäänud, selles samas raamatus, lehekülg 30 kirjutab ta näituseks „jõudʃiu“ ja mitte õiete „jõutʃid“. Dr. Fählmann kirjutab „Ma-rahwa kalendris“ 1846, lehekülg 44 „eitʃiu“. Tähe „h“ jätab F. meelega sõna hakatusel kirjutamata. Aga järgmise lehekülje peal ommete jälle „leidʃiu“.

§ 58. Kolmekordsed healed „ršt“, nende kõwa ja pehme järk.

1.	ršt	ršt		aršti (juures)	(kaks) aršsti
2.	ršt	ršt		aršti (juures)	(kaks) aršsti
3.	aršd	ršt		aršdi (juurest)	(kaks) aršti

Teises järgus on r-heal kõwa ja lühikene, nagu sõnas (kaks) „waršša“, š-heal kõwa nagu sõnas (tahan) „ršta“, t-heal ka nii kõwa nagu sõnas (tahan) „ršta“. Sellepärast peame „rš“ ja „št“ kirjutamise peale (§ 37, 42) tagasi vaatama ja nende järele selle näituse sõnu kirjutama. Esimeses kirjutuse wiisi sisteemis tuleb numri 1. alust, teises (kui ʒ-tähe kirjutamist pruugitakse) numri 3. alust näitust pruukida. Ehk wõiks ka kõwa muudet (kaks) „arršti“ kirjutada.

§ 59. „ršf“ kõwas ja tema wastastik „rš“ pehmes muutes.

1.	rš	ršf		noršata	norššfama
2.	rš	ršf		noršata	noršfama
3.	rʒ	ršf		norʒata	noršfama

Pehmest muntest on f-heal wälja kukkunud nagu genitiivist „wašc“, mis endisest „wašfc“ saanud. Kõwas muutes peab siin „šf“ ja „št“ kirjutamise peale mõeldama. Numri 2. alune peab siis pruugitama kui „matna“, (seda) „mafʃa“, (seda) „jõpra“, (seda) „wašfc“ endisel tuttawal wiisil kirjutakse, sest et kokku pandud „šf“ wastastikku pehmet järgu „šg“ Kesk-Tallinnamaal ei olegi, mis juba ülemal öeldud sai. Oleks seda olema, siis peaks seda, kui kõwa muudet „ršf-ga“ kirjutatakse, „ršg-ga“ kirjutatama.

§ 60. Järgmise tabeli peale sean kõik üksikute jauskondade kaupa läbi räägitud konsonandid nende kolmes ehk kahes järgus ühte kokku ridasse. Esimene kirjutuse viis (§ 61) paneb kõiki heali ja nende järkusid täielikult silmade ette ja on täieste õige, see on, kõik healed on tähtede läbi nii ülestähendud, et ühesugusel healel (siin konsonandil) ikka ka ühesugune täht, tähed, ehk tähed kriipsuga on, tulgu see ette kus ehk kudas tahes. Teine konsonantide kirjutuse viis teeb ka ikka wahet kõwa ja pehme sisemiste muudete ehk wormide wahel, nõnda et keegi kõwa heale järk pehme järgu moodi wälja ei näe, aga ühesugusel healel ei ole ikka ühesugune täht; kirjutud on näituseks „matma“ ühe „t-sa“, ehk küll see üks „t“ siin nii kõwa on kui „tt“ sõnas (tahan) „matta“. Nõnda ei ole siis teine kirjutuse viis mitte täieste õige (nagu wokaalide juures), aga sellegi pärast ei wõi Eestlane seda wiisi kirja mitte kergeste walsiste lugeda.

Teine kirjutuse viis on sellepärast tähele panemise wäärt ja üksi sellepärast üles seatud, et ta praegusest kirjutuse wiisist nii palju ja nii häkiselt teist moodi ei lähä ja rahwalle wähem wõerast nägu toob kui esimene; sellepärast panin ma ka selle teise wiisi Kirjameeste Selsi ja Špetud Eesti Selsi komiteedele wastu wõtmiseks ette. Kirjutagu siis üksi esimese ehk üksi teise tabeli järele; muidu tuleks segadust. Esimese kirjutuse wiisi pruukimises wõib paljalt näitusest „finffi“ kunni „nälpama“ teist kõwa explosiwi healt ära jätta (waata § 40), ilma et suuremat segadust tuleks — sest üksi mõnes sõnas tuleb keskmine muude ette —, ja „finfi“, „panti“, „pant“, „farta“, „pīlpad“, „nälpama“ kirjutada. Teise kirjutuse wiisi pruukimises jälle wõib „št“ kahe järgu wahetegemist esimese tabeli järele teha (waata § 37, 1.) ja „ršta“ (ära). „lašte“ pehmes, aga (tahan) „pššta“, „laššt“ kõwas muutes, nagu (selle) „ašja“ ja (seda) „aššja“ (waata § 49).

§ 61. Esimene konsonantide ehk kaashealeliste kirjutuse wiis.

			K o n s o n a n t i d e		
			1. järk.	2. järk.	3. järk.
g	f	ff	waga jõgi fogelema	wafa jõfe ¹⁾ fakelba	waffa, waff jõffe fafflema
d	t	tt	pudi	loti	lotti, lott wõttma (§ 25) tulematta
b	p	pp	(ree-)jeba	jepa	jepa, japp tappja (§ 25)
š	šf	šf	taba kafi näša	tapa kašfi mäšjata	tappa kašfi, kašš mäšjama
š	š	šš	kazi näša	kaši mäšata	kašši mäššama
š	šž	šš	kazi näža	kašži mäšzata	kašši mäššama
n	nn	nn	lina lina	linna linna ¹⁾	linna, linn (linna) linna ¹⁾
m	mm	mm	lumi jäme	fummi tamme	fummi taimne, tamm (taimn)
l	ll	ll	wile küla kala	willa külla ²⁾ fallata	willa, will (witl) külla ²⁾ fallama
	tf	ttf		fotfaš ³⁾ pitfa (pifa)	fottfa pitffa, pitff (piffa)

1) Wõru murdes; aga Tallinna murdes: (seda) „linna“; (hobune läks) „linna“, Tallinna murdes: „linnašje“. — Wõru murdes „jõfe“, Tallinna murdes „jõge“.

2) Wõru m.: (seda) „külla“; Tall. m. (seda) „küla“, (mine) „külla“, Tallinna m.: „küllašje“.

3) Tallinna murdes, aga Tartu murdes kohandamas järgus: „fotffaš“.

		Kokku pandud konsonantide		
		1. järk.	2. järk.	3. järk.
fs	ffs		mafja parandafje põfjata	maffja, maffs põffjama maffsma
dš	tš	fidži 1)	otje otši fitši 1) fitje	ottje, ottš ottšida fittši 1) fittje
pš	ppš		napsi fopju lupja napjata	nappsi foppju, foppš luppšma nappjama

Ehk kui esimest š-heale tähte „š-ga“, teist „š-ga“ kirjutatakse.

tš	fš		mafza parandafze põfzata	mafsa, mafš põfsama
tš	fš		otze otzi	otše (otje) otšida
dž	tž	fidži	fitzi	fittši (fittši)
pž	pš		napsi fopžu	napsi fopžu

gl	ffl	tagla (taela)	[tafla] 2) pafal fafelda	taffla paffla faffleb
dž	ttj	lodja padja	[lotja] [patja]	lottja pattja
dw	ttw	ladwa	[latwa]	lattwa, lattw
dr	ttr	põdra	[põtra]	põtttra, põttr
	tfl		fatel	fattla
bž	ppj	lubja	[lupja]	luppja

1) Tartu ja Wõru murdes; „fidži“, Tallinna murd. „fittše“ (inimene); Tartu ja Wõru m. „fittši“(-poeg), (kaks) „fittši“, Tall. m.: „fittje“(-poeg), (kaks) „fittje“.

2) Klamri wahesed näitused tähendawad nende sõnade teise järgu muudete f-, t- ja p-heali, mis enne wanast ehk pruugiti, keda aga enam ette ei tule, waid kes pehmeks saanud.

		Kokku pandud konsonantide		
		1. järk.	2. järk.	3. järk.
bl	ppl	fabla	[fapla] tapelda	fappla tapplema
		rubla	[rupla]	ruppla, ruppl
br	ppr	fõbra	[fõpra]	fõppra, fõppr
	st sst		õsta faste laste armastama	õõsta faste (sees) laste, jugalaste fõõstma
	s ssf	waſe	[waſge] [ekk waſke]	waſſe, waſſf
		wiſata	[wiſgata]	wiſſfama
		fiſub	[fiſguda]	fiſſfuda
h	hhf	naha	[nahga] [nahka]	nahhka, nahhf
		lahutama	[lahguma]	lahhfuma
h	hht	lehe	[lehde] [lehte]	lehhte, lehht
		waher	[wahder]	wahhtra
ng	nff	ſingi	(puudub!)	ſinffi, ſinff
		tongib		tonffina
nd	nt ntt	pandi	faante	pantti, pantt
		wandata	ſiinte, ſeinte	wanttama antte (ehk) antte
mb	mpp	tõmbi		temppu, tempp
rg	rff	furgi		furffi, furff
		targa		tarffa, tarff
rd	rt rtt	ſarda	fõrte ¹⁾ , fõerte	ſartta, fõrtt ²⁾ ſarttma, ſarttja ſarttfe (ehk) ſartfe murtte (ehk) murtfe
rb	rpp	ſirbu		ſirppu, ſirpp

1) Nõnda kõlawad peale selle näituse teises järigus paljuso genitiwid Kesk-Tallinna-
maal „warte“, „parte“, „õrte“ nominatiwidest „warſe“, „parſe“, „õrſe“.

2) Rahwalauludes „fõrtta“ nagu „ſartta“ t-heale poolest.

Kokku pandud konsonantide

1. järk.

2. järk.

3. järk.

ld	lt	ltd	pildi	paelte, feelte	piltti, piltt
lb		lpp	pilbas nälbata		pilppad nälppama
rš		ršš	warša maršib		waršša, waršš marššima försši, försš waršš, waršš'

Ehk kui „š“ esimese š-heale järgu kirjutamiseks pruugitakse.

rš	rš	warša maršib		warša, warš maršima warša
----	----	-----------------	--	---------------------------------

Kokku pandud konsonantide

1. järk.

2. (ehk 3.) järk.

ng (nn)	ng	mängi (männi) hingata fingi	männgi, männg hinugama, hinng finngi, finng
nd	nnd	pandi (eest) anda (Tart. m.)	panndi (maha) annda, anndma, annd
mb	mmb	tõmbi šombu	tõmmbama šammba
rg	rrg	furgi (puu) nõrgub	furrigi, furrig (wesi) nõrrugub
rd	rrd	farda murda (Trt. m.)	farrda, farrd murrda, murrd
rb	rbb	firbu	förrbuma
lg	llg	walguštus fölgas	wallguš, wallge pöllgas
ld	lld	waldas	walldas (Harju murd.), walld
lb	llb	pilbas	föllbas
šj	ššj	ašja fošja	aššja foššja

		Kokku pandud konsonantide	
		1. järk.	2. (ehk 3.) järk.
šw	ššw	rašwa fašwata	raššwa, raššw faššwama
šn	ššn	fäšnata	fäššnama, fäššn

Ehk kui „3“ pehme š -heale täheks saab wõetud:

žw	šw (šžw)	azja	ašja (ašžja)
žj	šj (šžj)	ražwa	rašwa (rašžwa), rašw
žn	šn (šžn)	fäžnata	fäšnama (fäšžnama)

hj	hhj	põhja põhjata ahju	põhhja põhhjama ahhju
hw	hhw	rahwas rahwašt	rahhwas rahhwašt
hn	hhn	tuhnib	tuhhnima
hm	hhm	tahmata tahma pahmas	tahhmama tahhma, tahhm pahhmas
rj	rrj	karju karjub korjata	karrju karrjuma korrjama
rw	rrw	fõrwu karwa šarwe arwata	fõrrwu, fõrrw karrwa, karrw šarrwe, šarrw arrwama
rn	rrn	färnane pärua	färrnama pärrna, pärrn
rm	rrm	armu armi	arrmu, arrm arrmi, arrm
lj	llj	wälja waljust	wällja wälljust
lw	llw	wõlwi palwe palwet	wõllwi, wõllw pallwe pallwed
lm	llm	šõlmi	šõllmi, šõllm

Kokku pandud konsonantide

1. järk.

2. (ehk 3.) järk.

		1. järk.	2. (ehk 3.) järk.
lu	llm	walmis (T. m.) filmi kolme tolmutama	wallmis fillmi, fillm kollme, kollm tollmuma
ng (ñ)	nts	kongju (kongji) kongjutama klõngjud klõngjata	konkju (konkji) konks [konkju, konkks] klõnkju klõnkjama, klõnkja!
us	nts	tanju tõnšid kõnša winšutama finju kenšakas	tantju tõntšide, tõnts kõntša wintšuma fintju, fints õntšad, antšin
ms	mps	jamšib komjud komjutama šimši jõmšikas	jampšina, jamps kompu, komps kompuuma šimpši, šimps
ls	lts	šelši kalsjud walšiste	šeltši, šelts kaltšujid kultšed, multšed waltši, walts
rs	rts	wiršub forjud forjutama mõršukas	wirtšuma fortšude, forts fortšuma (wahel:) mõrtšukas (kahe-) fortšed
lgs	lfs	fõlgjub wilgjub	felšjuma wilšjuma (nelja-) jalšjed waršši kärpšed
	rpš		kärpšed
rät		aršti	aršēti (arrsti)

	Kokku pandud konsonantide	
	1. järk.	2 (ehk 3.) järk.
rst	worsti järju norjata	woršsti järššfu, järššf norššfama

§ 62. Teine konsonantide ehk kaashealeliste kirjutuse wiis.

			Kokku pandud konsonantide		
			1. järk.	2. järk.	3. järk.
g	f	ff	waga jõgi jagelema	wafa jõfe kafelda	waffa, waff jõffe kaflema
d	t	tt	pudi	loti jõömata	lotti, lott wõtma (§ 25) aundmatta tulematta
b	p	pp	(ree-)jeba taba	jepa tapa	jeppa, jepp tapja (§ 25) tappa
š	šj	šj	kasi näša kasi	kašji mäšjata kašši	kašši, kašš (kašš) mäššama kašši ³⁾
n	nu	nū	lina lina	linna linna ¹⁾	liīna, linn liīna ¹⁾
m	mm	m̄m	lumi jāme	fuumi tamme	fuūmi taūme, tamm
l	ll	ll	wile füla kala	willa füllä ²⁾ kallata	willu, will (willu) füllä ²⁾ kallama (kallama)

1) Wõru murdes; aga Tallinna murdes (seda ilusat) „lina“; (hobune läks) „liūn“, aga Tallinna m. „linasše“.

2) Wõru murdes: (seda) „füllä“, Tallinna m.: (seda) „füla; Wõru m.: (mine) „fülla“, Tallinna murdes: mine „fülasše“.

3) Ladina keele tähtedega.

		Kokku pandud konsonantide		
		1. järk.	2. järk.	3. järk.
tg	tf		fotgas	fotka ¹⁾ wõtku
			pitga	pitka, pitk
			pifa	pifka
fš	fš̄		mafsa	mafs̄a, mafš (mafš̄)
			parandafš̄e	
			põfs̄ata	põfs̄ama
				mafš̄ma (mafš̄ma)
tš	tš̄		otš̄e	otš̄e, otš̄ (otš̄)
			otši	otš̄ida (otš̄ida)
dš	tš̄	fidsi	fitši	fitši
			fitš̄e	fitš̄e (fitš̄e)
pš	pš̄		napši	napši (napš̄i)
			fopš̄u	fopš̄u
			lūpš̄a	lūpš̄ma (lūpš̄ma)
			napš̄ata	napš̄ama
gl	fl	tagla		tafla
			paŋal	paŋla
dj	tj	lodja		lotja
		padja		patja
dw	tw	ladwa		latwa
dr	tr	põdra		põtra, põtr
			fatel	fatla
bj	pj	lubja		lupja
bl	pl	fabla		faŋla
			tapelda	taplema
		rubla		rupla, rupl
šd	št		oš̄da (oš̄ta)	oš̄ta (oš̄eta)
			faš̄de	faš̄tešt
			laš̄de	lašt, Jumalašt
			armasš̄ama	foštma

1) Tallinna murdes, aga Tartu m. kolmandamas järgus: „fottaš“.

Kokku pandud konsonantide
1. järk. 2. (ehk 3.) järk.

š	šf	waše wišata fišub	wašfe, wašf wiškama fiškuda
h	hf	naha lahutama	nahfa, nahf lahkuma
h	ht	lehe waher	lehte, leht wahtra
ng	nf	tingi tongib	finfi, fiuf tonkima
nd	nt	pandi wändata	panti, pant, (faante) wäntama, (füinte) antfe
mb	mp	tömbi	tempu, temp
rg	rf	furgi targa	furfi, furf tarfa, tarf
rd	rt	farda	farta, (föрте) fartma, fartfe murtfe
rb	rp	forbi	forpi, forp
lb	lt	pildi	pilti, pilt (pealte)
lb	lp	pilbas nälbata	pilpa nälpama
rš	ršš	warša maršib	waršja, warš maršjima försfi, försf
ng	ung	mängi hingata	männgi hingama
nd	nnd	pandi	panudi aunda

Ja nõnda edasi nagu esimeses kirjutuse wiisis

ršd	ršt	aršdi (aršti) noršata	aršti, aršti (arršti) norškama.
-----	-----	--------------------------	------------------------------------

Sisemised muutused sõna tüves.

§ 63. Siitsaadik näitasin, kuida Eesti keeles, kui kõikide sõnade sisemiste healte oleku peale vaatame ja neid kõiki igast sõnade jauskonnast ja wormidest wastastiku seame, kolm ehk — diifhongiide ja kokku pandud konsonantide juures — kaks pitkuse ehk kõwaduse järku on. Alamal tahan lühidelt näidata, mill wiisil ja missugused muutused ette tulewad ja sean neid, ilma teistest sõnadest wastastikku järku otsimata, järjestiku. Kui ma kõik nimesõnade ja ajasõnade lõpud ühes üles sean, siis sünnib see sellepärast, et sisemiste muutuste seletuse kõrwas ka neid tahan üleühtsel wiisil tundma õpetada, sest et Eesti keeli raamatutes neist wäga weidi seletust antud ja mull kergem on, sisemiste muutuste arusaamist mõnes tükis äratada. Alamal kirjutan näitusi esimese wokaalide ja teise konsonantide kirjutuse wiisi tabeli järele (waata § 23 ja § 62).

Muist Eesti keele sõnu on kahe ehk mitmesuguse sisemise muutusega, muist ilma sisemise muutusega. Näituseks: kahe muutusega „tu^hf“, „tu^hfa“, „tu^ha“, „fa^und“, „fa^undu“, „fa^unu“, „taⁱf“, „tar^hfa“, „tar^hga“, „u^ju“, „u^ss^fuda“, „h^affan“, „h^afata“, — ikka wahetawad „h^f“ ja „h“, „n^d“ ja „n“, „r^f“ ja „r“, „s^f“ ja „s“, „ff“ ja „f“ — kolmandat ei ole; mitme muutusega „f^ör^ss“, „f^örre“, „f^ör^rd“, „f^örte“, („r^ss“, „rr“, „rrd“, „rt“), ilma muutusega „fa^la“, „wa^lama“, „fer^ge“, „lai^sfus“. Muutmata jääwad sisemise oleku poolest need kahesilbilised sõnad, kelle esimese silbi lühikese wokaali järel üks „n“, „m“, „l“, „r“, „s“, „h“, „j“. „w“ seisab ja kes „a“, „i“ ehk „u“ peal nominatiwis lõpewad, nagu „ta^u“, „ema“, „fa^la“, „pe^la“, „ra^ha“, „ma^ja“, „f^öwa“, need, kelle sisemine heale olek kolmandamasse järku arwata tuleb, nagu „wa^lge“, „õⁱgu^s“, ja need, kes genitiwis kolme ehk nelja silbilised on ja „a“, „i“, „u“ peale lõpewad, nagu „ruⁿala“ (nom. ruⁿa), „fu^ujⁱfu“ (nom. fu^ujⁱf), „f^ömuⁱfu“, „raⁿatu“, „fu^tjari“, „fo^hina“. Kolmesilbilised sõnad „e“ peal jääwad enamiste seest muutmata, näituseks „h^ar^jaf^e“ (nomin. h^ar^jaš), „fa^tuf^e“ (nom. fa^tuš). Mõned saawad aga muudetud, nagu „h^eb^uf^e“ (nom. h^eb^une), Inf. „h^ööst“ (h^öös-t, h^uöös-t), kust „h“ kahe wokaali wahelt kadund. Kahe

silbilistes sõnades kukub üks „g“, „b“, „d“ kahe wokaali wahelt ära ehk jääb ka mõnes sõnas: „jõe“, wanast „jõge“, „fäe“, wanast „fäde“, „foja“, wanast „foda“ (nom. jõgi, fäji, foda), „tua“ (nom. tuba), gen. „hāda“, nom. „hāda“, „udu“, nom. „udu“, „hābi“, nom. „hābi“, „prügi“. Wiimsest sõnade jaust all pool täielikunalt. — Muutmata sõna tüwi käib ikka üksi kas esimese, teise ehk kolmandama järgu healte järele; näit. „faua“ (§ 31, esimene järk), „wõju“ (§ 28, esimene järk), „noorif“ (§ 10, teine järk), „epif“ (§ 25, teine järk), „lupjif“ (§ 33, esimene järk), „ferrge, wallguš“ (§ 46, kolmas järk, kokku p. k. teine järk), „õiiguš“ (§ 15, kolmas järk, difthongi teine järk). Muutjad sõnad jautawad ennast kahe ehk mitme ülemal kokku seatud sisemiste healte jauskonna peale, näit. ühe peale „hafata“, „haffama“ (§ 25), kahe peale „liuid“, „liindu“ (§ 46), aga „liuu“ (§ 31), mitme peale „försš“, „försši“ (§ 42, teine järk), „förre“ (§ 31, teine järk), „förrde“ (§ 46, kokku pandud healte teine, r-heale kolmas järk), „färte“ (§ 40, teine järk), „annar“ (§ 31, teine järk) „annda“, „annd-ma“ (§ 46, kokku pandud konsonantide teine, kōwa järk), „antud“ (anttud, ant-tud), „ant-fu“ (§ 40, kokku pandud konsonantide teine järk).

§ 64. Muutjal kahesilbilisel sõnatüwel on kōwa sisemine healejärk enamiste üksikuse infinitiwis ja nominatiwis, pehme aga genitiwis, kui niisugune sõna teise (II.), kolmandama (III), neljandama (IV) ehk wiindama (V) declinationi (deklinatsioni) järele käib, see on. kui tema genitiwis „a“, „i“, „u“ ehk „e“ peale lõpeb. Kuuendama declinationi (VI) muutjal sõnal on ümberpöördud pehme sisemine healejärk üksikuse nominatiwis, kōwa aga üksikuse genitiwis. Esimeses declinationis (I), see on neis sõnades, kellel üksikuses pitk, kolmandama järgu wokaal, on kōwa järk üksikuse casustes (kaasustes), pehme (teise järgu wokaal) paljuse genitiwis. Mikspärast see nõnda on, seda näitan kui lugejat enne casustega tuttawaks olen teinud.

§ 65. Enne casuste (kaasuste) ridamisi seadmist on nende tähendusest seletust tarwis. Seda annan siin lühidelt. Casuste nimed on Ladina keelest. Neid pruugitakse nõnda Soome sugu keelte õpetuse juures. Lõpumärk on sõnatüwest, kus see wõimalik. kriipsuga lahutud.

- Nominatiw**, küsimise peale: **kes?** **mis?** näituseks talu, metsä, põllu, põllu-d, raamat, raamatud.
- Genitiw**, küsimise peale: **kelle?** näit. talu, metsä, põllu, põllude, raamatu, raamatu-te, põesas-te.
- Accusatiw**, küsimise peale: **kelle?** talu, metsä, põllu. — Accusatiw on üksikuses ikka genitiwi näuline, paljuses aga paljuse nominatiwi näuline, teise tähendusega; näituseks: müis „põllu“ ära, müis „hõbuše“, „hõbušed“ ära.
- Infinitiiv** ehk **partitiiv**, küsimise peale: **keda?** näit. talu, metsä, põldu, raamatu-t, hõõs-t, talu-fi-d, raamatu-i-d; palju „raamatuid“, kauples „hõõst“.
- Inessiiv**, küsimise peale: **kelles?** **kus sees?** näit. metsä-s, jõe-s, mere-s, raamatu-s, raamatu-te-s.
- Elatiiv**, küsimise peale: **kellest?** **kust seest wälja?** näit. metsä-st, jõe-st, füla-st, raamatu-st, füla-de-st, raamatu-te-st.
- Illatiiv**, küsimise peale: **kellesse?** **kelle sisse?** **kuhu sisse?** näit. füla-sše, metsä, saunna, jõffe, põeşa-sše, raamatu-sše, raamatu-te-sše, metsä-de-sše.
- Adessiiv**, küsimise peale: **kellel?** **kelle peal?** **kelle ligidal?** näit. füla-l, talu-l, põllu-l, põllude-de-l, (on) heina-l, mere-l, tufe-l.
- Ablatiiv**, küsimise peale: **kellelt?** **kelle ligidalt** ehk **pealt?** näit. põllu-lt, mere-lt, tufe-lt, põllude-de-lt, (tuli) heina-lt.
- Allatiiv**, küsimise peale: **kellele?** **kelle ligidalle** ehk **peale?** **kuhu** (poole ehk peale)? näit. põllu-le, mere-le, palgi-le, talu-le, tufe-le, heina-le, palfi-de-le.
- Abessiiv** ehk **caritatiiv**, küsimise peale: (ilma) **kelleta?** näituseks põllu-ta, talu-ta, metsä-ta, põllude-de-ta.
- Translatiiv** ehk **factiiv** (faktiiv), küsimise peale: **kelleks?** näit. (teen karjasmaa) põllu-fs, (kõidan õled) wišu-fs, (päike sulatan lume) wec-fs, (pesin) puhta-fs.
- Essiiv**, küsimise peale: **kelle-na?** näit. förrde-na (on rukis ilus), uure-na (olin ma terwe), uude-na (maksis kuub 10 rubla), lapše-na (elasin ma N. külas), naitše-na (elan K. külas).
- Comitatiiv**, küsimise peale: **kellega?** näituseks tufe-ga, firwe-ga, tema-ga.
- Terminatiiv**, küsimise peale: **kelleni?** näituseks talu-ni, põllu-ni, põlw-i-ni, metsä-ni.

Instructiw, küsimise peale: **kuda wiisi?** näituseks paigu, rinnu. murge, (Wene) keel-i.

Paljuse märk on enamiste „i“ ehk „de“ (te), mis sõna tüve ja casuste lõppude wahel seisab.

Tähendus. Järgmiste tabelite peal on igast sisemise heale oleku jauskonnast (§ 8 kunni 53) näitusi.

§ 65. Eesti keele declinationi tabelid.

	I.	II.	III.	III.
	Ü k s i k u s (Singular).			
Nominatiw	puü	linn	kašš	pal'f
Genitiw	puü	linna	kašši	palgi
Akkusatiw	puü	linna	kašši	palgi
Infinitiiv	puü-d	linna	kašši	pal'fi
Inessiiv	puü-s	linna-s	kašši-s	palgi-s
Elatiiv	puü-ft	linna-ft	kašši-ft	palgi-ft
Illatiiv	puü-sje	linna	kašši	pal'fi
Adessiiv	puü-l	linna-l	kašši-l	palgi-l
Ablatiiv	puü-lt	linna-lt	kašši-lt	palgi-lt
Allatiiv	puü-le	linna-le	kašši-le	palgi-le
Abessiiv	puü-ta	linna-ta	kašši-ta	palgi-ta
Translatiiv	puü-fš	linna-fš	kašši-fš	palgi-fš
Essiiv	puü-na	linna-na	kašši-na	pal'fi-na
Komitatiiv	puü-ga	linna-ga	kašši-ga	palgi-ga
Terminatiiv	puü-ni	linna-ni	kašši-ni	pal'gi-ni

P a l j u s (Plural).

Nominatiiv	puü-d	linna-d	kašši-d	palgi-d
Genitiiv	puu-de (vu-i-e)	linna-de	kašši-de	pal'fi-de
Accusatiiv	puü-d	linna-d	kašši-d	palgi-d
Infinitiiv	pu-iid	linna	kašša (kašše)	pal'fa
Inessiiv	puu-de-s	linna-de-s	kašši-de-s	pal'fi-de-s
Elatiiv	puu-de-ft	linna-de-ft	kašši-de-ft	pal'fi-de-ft
Illatiiv	puu-de-sje	linna-de-sje	kašši-de-sje	pal'fi-de-sje
Adessiiv	puu-de-l	linna-de-l	kašši-de-l	pal'fi-de-l
Ablatiiv	puu-de-lt	linna-de-lt	kašši-de-lt	pal'fi-de-lt

Allatiw	puu-de-le	liina-de-lle	kašši-de-lle	palki-de-lle
Abessiw	puu-de-ta	liina-de-ta	kašši-de-ta	palki-de-ta
Komitatiw	puu-de-ga	liina-de-ga	kašši-de-ga	palki-de-ga
Terminatiw	puu-de-ni	liina-de-ni	kašši-de-ni	palki-de-ni.

IV.

V.

VI.

VI.

Ü k s i k u s (Singular).

Nom.	lauul	feel	rifas	rahwas
Gen.	laulu	feele	riffa	rahhwa
Accus.	lauulu	feele	riffa	rahhwa
Infin.	lauulu	feel-t	rifas-t	rahwas-t
Iness.	lauulu-s	feele-s	riffa-s	rahhwa-s
Elat.	lauulu-st	feele-st	riffa-st	rahhwa-st
Illat.	lauulu	feele (feelde)	riffa sje	rahhwa-sje
Adess.	lauulu-l	feele-l	riffa-l	rahhwa-l
Ablat.	lauulu-ft	feele-ft	riffa-ft	
Allat.	lauulu-le	feele-le	riffa-lle	rahhwa-lle
Abess.	lauulu-ta	feele-ta	riffa-ta	rahhwa-ta
Transl.	lauulu-fs	feele-fs	riffa-fs	rahhwa-fs
Essiw	lauulu-na	feele-na	riffa-na	rahhwa-na
Komit.	lauulu-ga	feele-ga	riffa-ga	rahhwa-ga
Term.	lauulu-ni	feele-ni	riffa-ni	rahhwa-ni

P a l j u s (Plural)

Nom.	lauulu-d	feele-d	riffa-d	rahhwa-d
Gen.	lauulu-de	feel-te	rifas-te (ehk) riffa-te	rahwas-te rahhwa-te
Accus.	lauulu-d	feele-d	riffa-d	rahhwa-d
Infin.	lauulu-si-d	feel-i	riffa-i-d	rahhwa-i-d
Iness.	lauulu-de-s	feel-te-s	rifas-te-s (riffa-te-s)	rahwas-te-s rahhwa-te-s j. u. e.)
Elatiw	lauulu-de-ft	feel-te-ft	rifas-te-ft	rahwas-te-ft
Illatiw	lauulu-de-sje	feel-te-sje	rifas-te-sje	rahwas-te-sje
Adess.	lauulu-de-l	feel-te-l	rifas-te-l	rahwas-te-l
Ablat.	lauulu-de-ft	feel-te-ft	rifas-te-ft	rahwas-te-ft
Allat.	lauulu-de-lle	feel-te-le	rifas-te-lle	rahwas-te-lle

Abess.	laulu-de-ta	feel-te-ta	rifaš-te-ta	rahwaš-te-ta
Komit.	laulu-de-ga	feel-te-ga	rifaš-te-ga	rahwaš-te-ga
Term.	laulu-de-ni	feel-te-ni	rifaš-te-ni	rahwaš-te-ni
Instret.		(Wene) feel-i		

§ 66. Lühidelt ülespandud declinationide tabelid.

II. II. III. IV.

Üksikus.

Nom.	otš	aši	fants	linud
Gen.	otša	ašja	fansi	linuu
Inf.	otša (otša)	aššja	fantsi	linudu
Allat.	otšale	ašja-le	fansi-le	linuu-le

Paljus.

Nom.	otšad	ašja-d	fantsi-d	linud
Gen.	otša-de	aššja-de	fantsi-de	linudu-de
Infin.	otše (otši)	aššju	fantsja (fantsi-si-d)	linudu-si-d (linuda)
Allat.	otša-de-lle	aššja-de-lle	fantsi-de-lle	linudu-de-lle

II. II. II. III.

Üksikus.

Nom.	launt	laund	pitf	šaān
Gen.	lauda	laua	pitga	šaani
Infin.	launta	launda	pitfa	šaāni
Allat.	lauda-le	laua-le	pitga-le	šaani-le

Paljus.

Nom.	lauda-d	laua-d	pitga-d	šaani-d
Gen.	launta-de	launda-de	pitfa-de	šaāni-de
Infin.	launtu	laundu	pitfi	šaān'-a (šaāni-si-d)
Allat.	launta-de-lle	launda-de-lle	pitfa-de-lle	šaāni-de lle.

V. V. V. V.

Ü k s i k u s.

Nom.	järw	lapš	fiiis	fafs
Gen.	järwe	lapje	fiiine	faje
Infin.	järwe	laššt (lašš-t)	fiiint	faht
Illat.	järwe		fiiin-de	fahte
Allat.	järwe-le	lapšele	fiiine-le	faje-le

P a l j u s.

Nom.	järwe-d	lapšed	fiiine-d
Gen.	järwe-de	lašte (lašde)	fiiin-te
Infin.	järw-i	lapš-i	fiiis-i

II. II. V.

Ü k s i k u s.

Nom.	šöpr (šöber)	laii (laiij)	önu
Gen.	šöbra	laila (lailja)	öue
Infin.	šöpra	laila (lailja)	öune
Illat.		laila (lailja)	öunue
Allat.	šöbra-le	laila-le (lailjale)	öue-le

P a l j u s.

Nom.	šöbra-d	laila-d (lailja-d)	öue-d
Gen.	šöpra-de	laila-de (lailjade)	öunue-de
Infin.	šöpru	lailu (lailju)	öunue-š-i-d
Allat.	šöpra-de-lle	laila-de-lle (lailja-de-lle)	öunue-de-lle.

V. V. V. V.

Ü k s i k u s.

Nom.	förš	uūš	fäfi	jögi
Gen.	förre	uue	fäe (fäee)	jöe (jöee)
Infin.	fört [förtt]	uūt	fätt (fätta)	jöge
Illatiw	förrde	uūde	fätte	jöffe
Essiw	förrde-na	uūde-na		jöge-na
Allat.	förrele	uue-le	fäele (fäee-le)	jöele (jöeele)

P a l j u s.

Nom.	fõrre-d	uue-d	fäe-d (fäee-d)	jõe-d (jõe-d)
Gen.	fõrte	uute	fäte	jõge-de
Infin.	fõrsõ-i	uüõ-i	fäõ-i	jõge-õ-i-d
Allat.	fõrte-le	uute-le	fäte-le	jõge-de-lle

VI.

VI.

VI.

VI.

Ü k s i k u s.

Nom.	wõeras	puhas	palwe	mõte
Gen.	wõera	puhta	palwe	mõtte
Infin.	wõeras-t	puhas-t	palwet	mõtet
Iness.	wõera-s	puhta-s	palwe-s	mõtte-s
Elatiw	wõera-õ	puhta-õ	palwe-õ	mõtte-õ
Allat.	wõera-lle	puhta-lle	palwe-lle	mõtte-lle

P a l j u s.

Nom.	wõera-d	puhta-d	palwe-d	mõtte-d
Gen.	wõeras-te	puhas-te	palwete	mõtete
Infin.	wõera-id	puhta-i-d	palwe-i-d	mõtte-i-d
Allat.	wõeras-te-lle	puhas-te-lle	palwete-lle	mõtete-lle

§ 67. Waatame nüüd ülemiste tabelite peal seiswa näituste sisemiste healte järkude peale, siis näeme, et ühes declinationis mõned casused (kaasused) üksinda sõnatüwe kõwa, mõned jälle üksinda pehmet sisemise heale järku nõuawad.

Esimeses declinationis on kõik üksikuse (singulari) casused kõwas muutuses (wokaalide kolmandamas järgus), nõudasama paljuse nominatiw ja infinitiw, paljuse genitiw ja teised paljuse casused aga on sõnatüwe pehmes muutuses (wokaalide teises järgus), näit. „maale“ aga „maade“, „puule“ aga „puude“. Tartumaal ja muial Eesti keele lõunepoolsetes rajades loetakse Kesk-Tallinna paljuse genitiwi ja selle järele seatud teisi paljuse casusid kolmandamas wokaalide järgus, see on „puude“ (peal) loetakse nagu „puude“ (peal); „puude“ kõlab u-heale poolst aga nagu „huule“. „tuule“.

§ 68. Teises, kolmandamas ja neljandamas declinationis on kõikide üksikuse muudetawa sõnade infinitiwide ja illatiwide casused sõnatüve kõwas muutuses (wokaalide ja konsonantide kolmandamas, difthongide ja kokku pandud konsonantide teises järgus). Nõndasama on ka üksikuse essiw (pruugitaw Rakwere ümber, näituseks Jakopi ja Haljala kihelkonnas) kõwas muutuses. Sellesamas kõwas muutuses on ka üksikuse nominatiw, kui tema mitte lõpuwokaali kadumise läbi ühesilbiliseks ei ole saanud, waid kaheasililine on ja „i“ peale lõpeb, nagu „afi“, „fari“, „ahi“. Rahwalauludes on nominatiwi lõpuwokaal (sõnatüve lõpuwokaal) weel alal. Paljuse genitiwis ja neis palju casustes, mis selle järele käiwad üksikuse casuste lõpumärkide otsa seadmises, ja palju infinitiwis on kõwa sisemine muutus. Pehme muutus (wokaalide ja konsonantide teine, difthongide ja kokku pandud konsonantide esimene järk) on genitiwis, accusatiwis ja kõikides neis üksikuse casustes, kellel lõpumärgid -s, -st, -l, -lt, -le, -fs, -ta, -ga, on; üksi lõpumärgi -na ees on sõna sisemine muutus kõwa. Paljuse casustest on üksi nominatiw sisemise healte oleku poolest pehme. — Mõned siia puutuwad sõnad on palju genitiwi lõpumärgi „de“ (te) ees seiswa wokaali kautanud, näit. „foerte“, „paelte“, „feinte“, neid peab ühe iseäralise reegli alla pandama.

§ 69. Ühel wiindama declinationi seest muudetawa sõnade osal on needsamad casused kõwad ja needsamad pehmed, mis seda kolmel praegu nimetud declinationidel on. Need on need, mis üksikuse nominatiwis „un“, „ll“, „ung“, „pp“, „šf“, „rw“, „rm“, „lg“ ja mõne muu peale lõpewad, nagu „tamm“, „tall“ (talle), „hinnug“, „tupp“, „fuüşf“, „järrw“, „nurrn“, „jällg“. E. Ahrens loeb neid esimese declinationi jakku (waata Ahrens'i grammat. § 62 ja § 68).

Teisel, wiindama declinationi muudetawa sõnade osal, ei ole jauti mitte needsamad casused kõwas ehk pehmes sisemises muutuses, mis seda teistel on. Kõwad (kolmandama järgu) sisemised healed on üksikuse nominatiwil, infinitiwil, illatiwil, essiwil (feel, feelt, feelde, meelde, meele, lasst, uut, feelena), pehmed teistel üksikuse casustel. Paljuses on infinitiw (ja essiw) kõwas sisemises

muutuses (feeli, lapši), nomin., genitiw ja teised pehmes (feelde, feelde, laste, nute, kätte). Selle teise osa sõnade jaust on need, kellel nominatiwis pitka esimese silbi wokaali järel „l“, „n“, „r“, „s“, nagu „tuul“, „noor“, „soon“, „täis“, „küis“ on, kellel lühikese esimese silbi wokaali järel nominatiwis „rš“, „ps“ (ts), „fs“ on, nagu „förs“, „laps“, „ufš“, „fafs“. Ühel kolmandamal jaul jälle, kellel esimese silbi lühikese wokaali järel nominatiwis „ft“ käib, on genitiwist „c“ ja esimese silbi lühikese wokaali wahelt „d“ wälja kukkunud, näit. „käji“ genit. „kää“ (fäce) wanast „kääde“. Niisugune pehmemendamise seaduse läbi saanud muutus on difthongide teises järgus, ja on peale genitiwi üksikuses lõppude -š, -št, -l, -lt, -le, -fs, -ta ja -ga ees leida. Üksikuse infinitiwi ja illatiwi t-heal on kolmandamas järgus, „fätt“, „fätte“, „wett“, „wette“, paljuse genitiwi t-heal on teises järgus (käte, wete, kätete) nagu selle sõnade jau eesseiswas jaus teised healed. Nende kahe wiimiste jagude sisemised muutused on iseäranis tähele panemise wäärt, et neid siitsaadik keele õpetuses koguni wõeriti seletud, nagu all pool näeme. Käib esimese silbi lühikese wokaali järel üksikuse nominatiwis „gi“, siis on genitiwist „g“ lõpu wokaali „e“ ja tüwe wokaali wahelt wälja kukkunud, ja üksikuse illatiwis kolmandama järgu f-heal, mis kõwanduse läbi pehmemast f-healest saanud; näit. „jõgi“, genitiw „jõe“, wanast „jõge“, illatiw „jõffe“, kus „ff“ kõwanduse läbi niisama saanud, nagu „tt“ illatiwis „fätte“.

§ 70. Kuuendama declinationi muudetawail sõnadel on pehme sisemine muutus üksikuse nominatiwis ja infinitiwis, paljuse genitiwis (rifaste, puhašte) ja teistes paljuse casustes, mis genitiwi järel seatud on. Kõwa muutus on üksikuse genitiwis (riffa, puhta) ja kõigis teistes üksikuse ja paljuse casustes. Siin on siis nõndawiisi mitmes kohas lugu kõwa ja pehme muutuse casuste poolest ümberpöördud: kus selles declinationis pehme muutus, on teises, kolmandamas ja neljandamas kõwa ja ümberpöördud. Kõwa ja pehme muutuste üleüldne seadus aga on, nagu all pool näha saame, üks ja seesama.

§ 71. Eesti keele grammatikates õpetakse, et plajuse genitiw üksikuse infinitiwest kujutud ehk loodud saab, wiindamas

declinationis, seeläbi, et „e“ üksikuse infinitiwi otsa lisatakse. See õpetus, keda Dr. Wiedemann kõige esiti omas kahes Eesti keele seletuse töös („Versuch über den Werroestnischen Dialekt,“ St. Petersburg, 1864, § 26 ja muial, ja „Grammatik der estnischen Sprache“ § 126 s. m.) näitab üles seadnud olewat, ei ole üleütlise mitte uuema aja keele õpetuse põhjuste pealt waadates õige ja suure osa wiindama declinationi kohta on ta koguni kõwer. Et selle õpetuse järele keele seletuse juures praegu käidakse, nagu ma seda ise mitu korda tähele pannud, sellepärast tahan ma siin tema põhjatumat olekut mõne näituse waral ette panna.

Üksikuse infinitiw on ühe kaunis suure osa wiindama declinationi sõnades kõwas, kolmandamas muutuses, paljuse genitiw aga pehmes, teises muutuses.

Olgu järgmine tabel näituseks, kuhu järku sisemise héalte pooldest üksikuse infinitiw ja kuhu paljuse genitiw peab pandama.

Kõwa (3.) järk.	Pehme (2.) järk.
tuul. tuult, tuulde, tuuli	tuule, tuulte
joõu, joõnt, joõni	jooue, jooute
keel, keelt, (palj. infinitiw) keeli	keele, keelte, (instructiw) keeli
õis, õit, õiisi, õide (täide)	õie, õite
kõis, kõit (kõitt), kõiisi	kõie, kõite
küis, küint, küiisi	küine, küinte
kaas, kaant, kaande, kaasi	kaane, kaante
kõrs, kõrt (kõrtt), kõrde, kõrsi	kõrre, kõrte
(Tartu m.) kõrs, kõrt, kõrsi	kõrre, kõrde
nais, nait	naine, naise, naise ehk na'ste
nais, nait	naene, naese, naeste ehk na'ste
teis, (illat.) teise (walda), teisi	teine, teise, teiste ehk te'ste
tõis, (illat.) tõise, tõisi	tõene, tõese, tõeste
laps (lapp), last, lapsi (lappi)	lapsi, laste, lastele
uf, (uff), us	ufje, uste
kätt, (wõta) kätte	käsi, käte
wett, (wiska) wette	weji, wete
(wõrdle ka: pois, poisi, poiste)	ja poisi, poisid, poiste ehk po'ste).

Siit näeme, et kui paljuse genitiw üksikuse infinitiwiist peaks tulema, selleläbi et „e“ aga infinitiwi otsa jätkatakse, siis peaks ta „fēste“, „ōiite“, „nāište“, „teiste“, „lāste“, „fätte“ kõlama, kuda ta aga mitte ei kõla; waid wokaalide poolest üksikuse genitiwi pitkune on, kelle järel esimese ehk teise järgu konsonandid, ehk kokku pandud keskmise järgu konsonandid käiwad. Mõnes sõnas on paljuse genitiwist i-heal ka kautsi läinud ja muud midagi kui tema eesseiswa wokaali ja järelseiswa konsonandi (š-)heale peenendus endise i-heale tunnistuseks järele jäänud (waata nā'ste), mis mõnes murdes ka puudub. Tartu murdes on paljuse genitiwi „ee-“ ja „oo-“ puhas e- ehk o-heale kõla, nagu seda jagu teise järgu wokaalidel kunagi, aga üksikuse infinitiwil ei ole ta seda mitte (waata § 11, 5). Kodawere murdes jälle on need heald paljuse genitiwis kahehealelised, aga üksikuse infinitiwis nagu Tartu murdes (§ 11, 4). Ka see lugu tõendab, et paljuse genitiwi seletuseks mitte üksikuse infinitiwi põhjuseks ei pea pandama. Pandagu neis sõnades infinitiwi healte kord ise ja paljuse genitiwi healte kord ise tähele; muidu saawad paljuse genitiwid wõera näu ja rääkimise, nagu näituseks paljuse genitiw „fätte“ Dr. Wiedemanni raamatutes ja õpetaja K. Malm'i raamatus „Laulud ja loud“ „fätte-ks“ on tehtud. (K. Malm'i raamatus lehekülg 25 (on ta „fätte töö“, lehekülg 35 „fätte peal“, Wiedemann'i Sõnade raamatus „fätte pealt elama“, sõna all „fäji“, Wiedem. gramm. paljuse gen. „fätte“, nõnda ka tema raamatus „Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten“). Kui mõni paljuse genitiwi üksikuse infinitiwiist „loja“ ka teiste ülemal tabelil ette pandud näituste infinitiwi õigeste: „lāst“, „teist“, „nāist“, „fānt“ kirjutanud oleks, siis oleks ta ka oma reegli järele paljuse genitiwi walsiste „lāste“, „teiste“, „nāiste“, „fānte“ kirjutanud. Selle tüki pärast on hea, et teise ja kolmandama heale järgu lugu nii wähe tuntud oli. Muidu oleks need paljuse genitiwid niisama õiendada olnud kui paljuse genitiw sõnast „fäfi“, „weji“ j. n. e.

Eesti Kirjameeste Selsi aastaraamatus 1873, kolmas koosolek, lehek. 79 seisab, et president J. Hurt Eesti kirjakeele kohta seletust andnud ja iseäranis gen. plur. (paljuse genitiwi) peale tähelepanemist juhatanud, ja siis: „Üleüldiseks otsusõpetusks,

mille wastu meie Eestikeeli raamatud nii wäga palju eksiwad, jäi: Gen. plur. luuakse inf. sing. (üksikuse infinitiwi) põhja pääl. Ons infin. sing. wiimne täht häälega, siis lisatakse silb: „de“, — ons wiimne täht hääleta, täht „e“ gen. plur. sünnitamiseks infu. sing. otsa.“

See kirjameeste otsusõpetus on, nagu ülemised näitused seletawad, jauti walts ja õpetab walsi tee peale. Et Eesti keel (ja muud keeled) üht casust mitte teisest ei loo, waid et keelel casuste sünnitamises teised seadused on, mis Soome sugu keelte õpetuses tuttaw asi, sellest saame all pool mõnda rääkima.

§ 72. Kuuendama declinationi seest muudetawail sõnadel „as“, „es“, „is“ peal on üksikuse nominatiw ja infinitiw ikka pehmes muutuses ehk wormis, niisama paljuse genitiw kui tema lõpp -te „s“ otsa pandud on. Muud casused on kõwas, kolmandama järgu healte sisenises muutuses, niisama paljuse genitiw kui lõpp „-te“ sõnatüwe lõpu wokaali ees seisab, nagu „riffa-te“ „warrga-te“, „ferrwe-te“, „fauuni-te“, (Shtu-Tallinnamaal „riffa-de“, „warrga-de“). Wiimsed paljuse genitiwi wormid on Kesk-Tallinnamaa keeles, iseäranes selles hommikuses pooles sagedaste pruugitawad; muidugi käiwad teised paljuse casused, mis üleütlse paljuse genitiwist kujutakse, ka siin selle genitiwi järele, näit. „warrga-te-lle“, „firwe-te-lle“. Seest muudetawad sõnad „e“ peal on üksikuse nominatiwis ja infinitiwis, kui ka paljuse genitiwis ikka pehmes sisemises muutuses, teistes casustes aga kõwas, kolmandamas järgus. — Üksikuse infinitiwi lõpu märk on 6. declinationi sõnades -t, paljuse genitiwi lõpumärk -te. See tähendus on reegel. Et paljuse genitiw üksikuse infinitiwist tuleks „e“ otsa lisamisega, on Soome sugu keeleõpetuses koguni wõeras ja peale selle asjata õpetus.

§ 73. Siseõniste muutuste jausse puutub ka nende neljandama declinationi neljasilbiliste sõnade muutmise, mis üksikuse genitiwis „fu“ peale lõpewad. Siin wahetab pehme muutuse „f“ kõwa muutuse „ff-^{en}“ nagu kahesilbilises sõnas „tiff“: gen. „tifu“, infu. „tiffu“, palj. gen. „tiffude“. Näituseks: kõwa kolmandama järgu healtega nomin. „põe^{en}stiff“, inf. „põe^{en}stiffu“, illat. (läks)

„põejastiffu“, paljuse gen. „põejastiffude“, elat. „põejastiffu-de-št“, palj. inf. „põejastiffufi“ ehk „põejastiffa“, aga pehme, teise järgu healega üksikuse gen. (selle) „põejastifu“, inessiiv „põejastifu-š“, elatiiv „põejastifu-št“ j. n. e. teised üksikuse casused, ja paljuse nominatiiv „põejastifu-d“. Nõnda käiwad „kadaštiff“, „kašwandiff“, „kodañiff“, „wabadiff“, „imeliff“, „widewiff“, „äbariff“, „kanarpiff“ ja muud. Nõnda käiwad ka need sõnad, kellel -niff ja -liff eest üks wokaal wälja kukkunud, ja kes seeläbi kolmesilbilisteks saanud, nagu gen. „ušflifu“ (nomin. ušflif), wanast „*ušfulifu“, inf. „ušfliffu“, „kümmuifu“ (nomin. kümmnif), wanast „*kümmenifu“, infin. (kaks) „kümmuiffu“. — Kolmesilbiliste sõnade lõpp -fu jääb muutmata, näituseks nomin. „noorif“, gen. „noorifu“, infin. „noorifu-t“, palj. nomin. „noorifu-d“, gen. „noorifu-te“, infin. „noorif-u-id“, nomin. „kuušif“, gen. „kuušifu“, infin. „kuušifu-t“, allat. „kuušifu-llc“, palj. gen. „kuušifu-te“, infin. „kuušifu-i-d“. Need käiwad siis nõndasama kui teised kolmesilbilised sõnad, näit. „raamat“, gen. ja tüwi „raamatu“, inf. „raamatu-t“, illat. „raamatu-šje“, palj. gen. „raamatu-te“, infin. „raamatu-i-d“, allat. „raamatu-te-le“. — Dr. Wiedemann ja E. Ahrens ei tee neljasilbiliste sõnades „f“ ja „ff“ wahel wahet, waid kirjutawad ikka ühe „f“, näit. „kodañif“, gen. „kodañifu“, inf. „kodañifu“, palj. gen. „kodañifude“. Mõned uuema aja kirjamehed teewad aga seda õiete. —

§ 74. Ajasõnade (verbumide) sisemised muutused käiwad nõndasama seaduste järele nagu nimesõnade sisemised muutused. Allseiswa tabeli pruukimise kohta annan mõned üleühtsed eestähendused.

1. Esimese conjugationi (konjugatsioni) ehk ajasõna-käänu järele käiwad ühesilbilised ajasõnad pitka tüwe wokaaliga, teise järele kahe- ja mitmesilbilised „a“ peal, kolmandama järele kahe- ja mitmesilbilised „i“ peal, neljandama järele kahe- ja mitmesilbilised „u“ peal, wiiendama järele kahe- ja mitmesilbilised „e“ peal, kuwendama järele kokku tõmmatud (contrahiritud) sõnad (nagu wašsta-u, Soome keeli waštaa-u ehk waštajan, enne wanast *waštada-u, arwa-u, wanast arwa-u, enne wanast *arwada-u, Lapi keeli arweda-u).

2. **Actiw** (actiwum) ehk tegewik tähendab, et keegi seda ehk teist ise teeb ehk tegi, näituseks „raim“, „raimub“, „raime“, „wõtan“, „wõtšin“, „tapan“, „hoian“, „šõin“, „pefjan“, „panema“.

Passiw (passiwum) ehk tehtawik tähendab, et kellegiga ehk ühe asjaga midagi tehtakse ehk tehti, näituseks „raitutafje“, „rainti“, (sind) „wõeti“, „panndi“, „pefjeti“, „panudama“.

3. Eesti keele ajasõnadel on neli kõnewiisi (modus). Neil annan nimedeks tuttawad Ladina keeli nimed.

Indicatiw (indicatiwus) näitaja (ehk kindel) kõnewiis, näit. „tule-n“, „paranda-n“, „tul-i-n“, „paranda-ši-n“.

Conditional (conditsional, conditionalis), tingimise kõnewiis, näitus. „tule-ffi-n“, „paranda-ffi-n“ (küll, kui mull aega oleks).

Optatiw, soowimise kõnewiis, näit. „jaa-gu“, „tul-gu“, „paranda-gu“.

Imperatiw, käskmise kõnewiis, näit. „tule“, „paranda!“

4. Eesti keele ajasõnadel on kaks aja tähendajat.

Präsens (praesens), olewik, käesolew aeg, näit. „šõb-n“, „paranda-n“.

Präteritum (ehk imperfectum), minewik, mööda läinud aeg, näit. „šõ-i-n“, „paranda-ši-n“.

Präsens tähendab ka tulewikku, sest „mina tule-n“ tähendab nõndasama palju kui „mina jaan tulema“.

5. **Substantiw** (substantiwus) ehk verbalnomen, peasõna ajasõna tüwest. Need on ajasõna tüwed peasõna lõppudega, neid on Eesti keeles neli; wiies, mis Soome keeles pruugitaw, tuleb Eesti keeles wähe ette ja on grammatikates alles seletamata.

Substantiw I. (subst. esimene). Sellest on üks infinitiwi casus pruugitaw, näit. „jaā-da“, „futšu-da“, „paranda-da“. Siin on lõpp -da seesama lõpp, mis „d“ peasõnas (seda) „maa-d“, rahwauludes „maā-da“, kus lõpu „a“ alale jäänud. Seesama -da on wähest eeskäiwa healega ennast täitsa ühendanud, näit. „tuffa“, „miñna“, wanast „*tulda“, „*minda“, enne wanast „*tuleda“, „*mineda“; wähest on sellest -da „d“ wälja kukkunud, näituseks „amnda“, „tappa“, „hoیدا“, wanast ja praegu Soome keeles andaa (antaa), tappaa, hoidaa, enne wanast *andada, *tappada, *hoidada. Wähest on „d“ asemel „t“, näit. „mašta“, „tõmšta“.

Substantiw II. Sellest on üksi inessiwi casus pruugitaw, näit. „*šaā-de-š*, „*paranda-te-š*“, „*aunde-š*“ (Soome keeli *anta-e-šša*, wanast *anta-de-šša*), *pañue-š* (wanast **pande-šša*).

Substantiw III. Sellest tulewad inessiw, elatiw, illatiw ja mõnest ajasõnast ka genitiw ette, näit. gen. „*šaama*“, „*šööma*“ (kõik ei ole mitte „*šaama*“ pääwad, aga kõik on „*šööma*“ pääwad), iness. „*šöö-ma-š*“, „*tule-ma-š*“, elat. „*tule-ma-št*“, illat. „*šaā-ma*“. Illatiwil oli enne pitk wokaal lõpul, mis Soome keeles praegu weel. kus Eesti „*šaāma*“ „*šaamaan*“, Eesti „*šööma*“ „*šöömään*“ on; aga Eesti genitiw „*šaama*“, „*šööma*“ on Soome keeles „*šaaman*“, „*šöömän*“. See endine pitk lõpuwokaal on praeguse kolmandama wokaali järgu sünnituse põhi Eesti illatiwis. Kas kõnekäänus „*tema tulema täna meile*“ (= *tema tulewat*) sõna „*tulema*“ genitiw, infinitiw wõi illatiw on, ei ole mull weel mitte koguni selgeste arusaadaw, aga siia, kolmandama substantiwi jausse on ta arwata.

Substantiw IV. Sellest tulewad kõik üksikuse casused ette, nomin. *šaā-mine*, gen. *šaā-miše* j. n. e.

Adjectiw I. (a. esimene), omaduse sõna, näit. „*tule-w*“, gen. „*tule-wa*“, infin. „*tule-wat*“. Siia tuleb sõnawormi poolest ka kõnekäänd, „*tema olawat haige*“ arwata.

Adjectiw II., näit. „*šaanud*“, „*tulnud*“, „*parandanud*“ (enamiste *parandand*).

6. **Passiw** (passiwum). Passiwi päris märk on „*da*“ ehk „*ta*“ näit. *šaā-da-šje*, *šaā-da-ma*, *tutju-ta-šje*. Selle lõpu „*da*“ „*d*“ on ka eesseiswa heale sarnatseks saanud ehk wälja kukkunud, näit. „*paama-šje*“, wanast „*pandašje*“ (**panc da-šje*), „*šüiašje*“, wanast **šüü-dä-šje*. Kesk-Tallinnamaal ja iseäranes õhtupoolsel Tallinna-maal ei ole kolmandama silbi järel passiwi märki.

Präsens, *šaā-da-šje*, *paranda-šje* (*paranda-ta-šje*, *paranda-da-šje*).

Präteritum, *šaā-di*, *paranda-ti*, *lucti* (*lecti*).

Optatiw, *šöö-da-gu*, *paranda-gu* (*paranda-ta-gu*), *paun-da-gu*.

Substantiw III. Üksi kolmas substantiw on passiwil olemas: *šöö-da-ma*, *paun-da-ma*, *wisata-ma*.

Adjectiw I., *šöö-da-w*, *joõ-da-w*, genit. *šöö-da-wa*, *joõ-da-wa*, *wõe-ta-w*, *tape-ta-w*.

Adjectiw II., jõe-dud, panni-dud (panu-du-d).

7. „Ei“ ja „ära“ järel ei ole ajasõnal lõpumärka -u, -t, -b, -me, -te, -wad, waid sõna tüwi, mis teise, kolmandama, neljandama ja wiiendama conjugationi muudetawais sõnades pehmes muutuses on, nagu „wõta“, „anna“, „futsu“, kuuendamas conjugationis aga kõwas muutuses, nagu „farrga“, „haffa“, „falla“, „tõmmba“. Need lõpud tulewad, natukene teisel näul, kui nad Kesk-Tallinna keeles oleksiwad, Kodawere kihelkonnas ja Rakwere ümberkaudu ette (eu tule, et tule, ei tule x.)¹⁾. — Negationis ehk eitamise kõnewiisis ei ole sisemise muutuste poolest suuremat uut midagi tähele panna.

8. Ladina keele „persona“ ümberpanemiseks puudub Eesti keeles sündis sõna; kõige ligemad on „tegija“. „inimene“. Parem wõeras sündis, kui oma punduline sõna niisuguste tähenduste kohta.

§ 75. Eesti keele conjugationi tabelid.

A c t i w.

Indicatiw.

Präsens (olewik)

I. II. IV. VI.

Ü k s i k u s (Singular).

1. persona	jaā-u	fašta-n	futsu-n	wasšta-u
2. „	jaā-d	fašta-d	futsu-d	wasšta-d
3. „	jaā-b	fašta-b	futsu-b	wasšta-b

P a l j u s (Plural)

1. persona	jaa-me	fašta-me	futsu-me	wasšta-me
2. „	jaā-te	fašta-te	futsu-te	wasšta-te
3. „	jaa-wad	fašta-wad	futsu-wad	wasšta-wad

1) Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875. Von Dr. M. Weske. Dorpat 1877. S. 57.

Präteritum ehk imperfectum (minewik).

Ü k s i k u s.

1. persona	ja-ii-n	faäst-si-n (fašt-i-n)	futšū-si-n (futššū-si-n)	wašštas-i-n (waštās-i-n)
2. „	ja-ii-d	faäst-si-d	futšū-si-d	wašštas-i-d
3. „	ja-ii	faäst-is	futšū-s	wašštas

P a l j u s.

1. persona	ja-i-me	faäst-si-me (fašt-i-me)	futšū-si-me	wašštas-i-me
2. „	ja-i-te (ja-ii te)	faäst-si-te	futšū-si-te	wašštas-i-te
3. „	ja-i-wad	faäst-si-wad	futšū-si-wad	wašštas-i-wad
„	ja-ii-d	faäst-si-d	futšū-si-d	wašštas-i-d

Conditional.

Ü k s i k u s.

1. persona	jaā-fsi-n	fašta-fsi-n	futšū-fsi-n	waššta-fsi-n
2. „	jaā-fsi-d	fašta-fsi-d	futšū-fsi-d	waššta-fsi-d
3. „	jaā-fš	fašta-fš	futšū-fš	waššta-fš

P a l j u s.

1. persona	jaā-fsi-me	fašta-fsi-me	futšū-fsi-me	waššta-fsi-me
2. „	jaā-fsi-te	fušta-fsi-te	futšū-fsi-te	waššta-fsi-te
3. „	jaā-fsi-wad	fašta-fsi-wad	futšū-fsi-wad	waššta-fsi-wad
„	jaā-fsi-d	fašta-fsi-d	futšū-fsi-d	waššta-fsi-d

Optatiw.

Ü k s i k u s.

3. persona	ja-a-gu	faäst-fu	futšū-gu	waštafu
------------	---------	----------	----------	---------

P a l j u s.

3. persona	ja-a-gu	faäst-fu	futšū-gu	waštafu
------------	---------	----------	----------	---------

Imperatiw.

Ü k s i k u s.

2. persona	jaā	fašta	futšū	waššta
------------	-----	-------	-------	--------

P a l j u s.

1. persona	ʃaa-me (ʃaa-ge-m)	fašta-me (faššt-fe-m)	(futšu-me) futšu-ge-m	wašta-me (wašta-fe-m)
2. „	ʃaage	faššt-fe	futšu-ge	waštafe

Substantiw I.

Infinitiw	ʃaā-da	faššta	futšu-da	waštata
-----------	--------	--------	----------	---------

Substantiw II.

Inessiw	ʃaā-de-s	faššte-s	futšu-de-s	waštate-s
---------	----------	----------	------------	-----------

Substantiw III.

Genitiw	ʃaa-ma	(faššt-ma)	(futšu-ma)	(waššta-ma)
Inessiw	ʃaa-ma-s	faššt-ma-s	futšu-ma-s	waššta-ma-s
Elatiw	ʃaa-ma-št	faššt-ma-št	futšu-ma-št	waššta-ma-št
Illatiw	ʃaā-ma	faššt-ma	futšu-ma	waššta-ma

Substantiw IV.

Nomin.	ʃaā-mine	faššt-mine	futšu-mine	wašta-mine
Genitiw	ʃaā-miše	faššt-miše	futšu-miše	waššta-miše
Infinitiw	ʃaā-miš-t	faššt-miš-t	futšu-miš-t	waššta-miš-t
	j.	n. c.	j. n. c.	

Adjectiw I.

Nomin.	(ʃaa-w)	faššta-w	futšu-w	wašta-w
Genitiw	ʃaa-wa	faššt-wa	futšu-wa	waššta-wa
Infinitiw	ʃaa-wa-t (wa-đ)	faššt-wa-t	futšu-wa-t	waššta-wa-t

Adjectiw II.

	ʃaa-mud	faššt-mud	futšu-mud (futšu-ud)	wašta-mud (waššta-mud)
--	---------	-----------	-------------------------	---------------------------

P a s s i w.

Indicatiw.

Präsens	ʃaā-da-fje	fašte-ta-fje	futšu-ta-fje	waštata-fje
Präteritum	ʃaā-di	fašte-ti	futšu-ti	waštati

Optatiw.

jaā-da-gu	fašte-ta-gu	futsū-ta-gu	waštata-gu
-----------	-------------	-------------	------------

Substantiw III.

Illat.	jaā-da-ma	fašte-ta-ma	futsū-ta-ma	waštata-ma
--------	-----------	-------------	-------------	------------

Adjectiw I.

Nom.	jaā-da-w	fašte-ta-w	futsū-ta-w	waštata-w
Gen.	jaā-da-wa	fašte-ta-wa	futsū-ta-wa	waštata-wa
Infin.	jaā-da-wa-t	fašte-ta-wa-t	futsū-ta-wa-t	waštata-wa-t

Adjectiw II.

jaā-dud	fašte-tud	futsū-tud	waštatud
---------	-----------	-----------	----------

Eitamise ajasõna.

Indicatiw.

Präs.	ei jaā	ei fašta	ei futsū	ei waššta
Prät.	ei jaa-nud	ei faššt-uud	ei futsū-nud	ei waštanud

Conditional.

ei jaā-fš	ei fašta-fš	ei futsū-fš	ei waššta-fš
-----------	-------------	-------------	--------------

Optatiw.

ärgu jaa-gu	ärgu faššt-fu	ärgu futsū-gu	ärgu waštafu
-------------	---------------	---------------	--------------

Imperatiw.

2. p.	ära jaā	ära fašta	ära futsū	ära waššta
1. p.	ära jaa-me (är-ge-m jaa-ge-m)	är-ge fašta-me (är-ge-m faššt-fem)	är-ge futsū-me (är-ge-m futsū-ge-m)	är-ge waššta-me (är-ge-m wašta-fe-m)
2. p.	är-ge jaa-ge	är-ge faššt-fe	är-ge futsū-ge	är-ge waštafe

Substantiw III.

ei jaā-ma (ei jaā-da)	ei faššt-ma (ei faššta)	ei futsū-ma (ei futsū-da)	ei waššta-ma (ei waštata)
--------------------------	----------------------------	------------------------------	------------------------------

Adjectiw.

Gen.	(ei ʃaa-wa)	(ei fašst-wa)	(ei futšū-wa)	(ei waššta-wa)
Infin.	ei ʃaa-wa-t	ei fašst-wa-t	ei futšū-wa-t	ei waššta-wa-t.

P a s s i w.

Indicatiw.

Präs.	ei ʃaā-da	ei fašte-ta	ei futšū-ta	ei waštata
Prät.	ei ʃaā-dud	ei fašte-tud	ei futšū-tud	ei waštatud

Optatiw.

är-gu ʃaā- da-gu	är gu fašte- ta-gu	är-gu futšū- ta-gu	är-gu waštata- gu.
---------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------

§ 76. Lühidelt ülespandud conjugationide tabelid.

A c t i w.

	I.	II.	V.	V.	
Präs. } Prät. }	Indicativ	toō-n	anna-n	pane-n	teē-n
		toe-me	anna-me	pane-me	tee-me
Prät. }	Indicativ	tō-ii-n	ant-ʃi-n (ann-i-n)	pan-i-n	teg-i-n
		tō-ii	annid-iš	pan-i	teg-i
Condit.	Indicativ	tō-i-me	ant-ʃi-me	pan-i-me	teg-i-me
		tō-i-wad	ant-ʃi-wad	pan-i-wad	teg-i-wad
Optatiw	Indicativ	toō-ʃʃi-n	anna-ʃʃi-n	pane-ʃʃi-n	teē-ʃʃi-n
		toō-ʃʃi-me	anna-ʃʃi-me	pane-ʃʃi-me	teē-ʃʃi-me
Imperat.	Indicativ	tee-gu	ant-fu	pan-gu	teh-fu
		toō	anna	pane	teē
Subst. I.	Indicativ	tee-ge	ant-fe	pan-ge	teh-fe
		tuū-a	annida	paīna	teha (teh-ja, teh-da)
Subst. II.	Indicativ	tuū-e-š	annid-e-š	paīne š	teh-e-š (teh-je-š)
Subst. III.	Indicativ	tee-ma-š	annid-ma-š	pane-ma-š	tege-ma-š
		toō-ma	annid-ma	pane-ma	tege-ma
Subst. IV.	Indicativ	toō-mine	annid-mine	pane-mine	tege-mine
Adj. I.	Indicativ	(tee-wat)	annida-w	pane-w	tege-w
Adj. II.	Indicativ	tee-nud	annid-nud	pan-nud	tei-nud (teh-nud)

Passiw.

	(I.)	(II.)	(V.)	(V.)
Präs. } Indicativ	tui-a-fje	anta-fje (anne-ta-fje)	panna-fje	teſh-a-fje (teſh-ta-fje)
Prät. }	toō-di	anti (anne-ti)	panu-di	teſh-ti
Optativ	teō-dagu	anta-gu	pann-da-gu	teſh-ta-gu
Subst. III.	toō-da-ma	anta-ma	pann-da-ma	teſh-ta-ma
Adj. I.	toō-da-w	anta-w	pann-da-w	teſh-ta-w
Adj. II.	toō-dud	antud	pann-dud	teſh-tud

Actiw.

	V.	V.	IV.	VI.
Präs. } Indicativ	fuule-n	tōuſe-n	janſi-n	tōmmba-n
	fuule-me	tōuſe-me	janſi-me	tōmmba-me
Prät. }	fuül-ſi-n (fuul-i-n)	tōuſ-i-n (tōuſ-i-n)	janpſi-ſi-n	tōmmbaſ-i-n
3. pers.	fuül-iſ	tōuſ-i-ſ	janpſi-ſ	tōmmbaſ
	fuül-ſi-me	tōuſ-i-me	janpſi-ſi-me	tōmmbaſ-i-me
Condition.	fuule-ſſi-n	tōuſe-ſſi-n	janſi-ſſi-n	tōmmba-ſſi-n
Optativ	fuül-gu	tōuſ-ſu	janpſi-gu	tōmmbaſu
Imperativ	fuule	tōuſe	janſi	tōmmba
	fuül-ge	tōuſ-ſe	janpſi-ge	tōmmbaſe
Subst. I.	fuül-da	tōuſ-ta	janpſi-da	tōmmbata
Subst. II.	fuül-de-ſ	tōuſ-te-ſ	janpſi-de-ſ	tōmmbate-ſ
Subst. III.	fuül-ma	tōuſ-ma	janpſi-ma	tōmmba-ma
Subst. IV.	fuül-mine	tōuſ-mine	janpſi-mine	tōmmba-mine
Adj. I.	(fuül-wa-t)	tōuſe-w	(janpſi-wa-t)	tōmmba-w
Adj. II.	fuül-nud	tōuſ-nud	janpſi-nud	tōmmbanud

Passiw.

Präs. } Indic.	fuül-da-fje	tōuſ-ta-fje	janſi-ta-fje	tōmmbata-fje
Prät. }	fuül-di	tōuſ-ti	janſi-ti	tōmmbati
Optativ	fuül-da-gu	tōuſ-ta-gu	janſi-ta-gu	tōmmbata-gu
Subst. III.	fuül-da-ma	tōuſ-ta-ma	janſi-ta-ma	tōmmbata-ma
Adj. I.	fuül-da-w	(tōuſ-ta-wa-t)	(janſi-ta-wa-t)	tōmmbata-w
Adj. II.	fuül-dud	tōuſ-tud	janſi-tud	tōmmbatud

Actiw.

	II.	V.	V.	VI.
Präsens	fata-n	mötle-n ¹⁾ [*mötele-n]	nuytle-n ³⁾ [*nuytele-n]	haffa-n
Präterit.	fat-ši-n	mötle-fi-n	nuytle-fi-n	haffas-i-n
Condit.	fata-fji-n	mötle-fji-n	nuytle-fji-n	haffa-fji-n
Optatiw	fat-fu	mödel-gu ²⁾ (mötel-gu)	nuyhel-gu ⁴⁾ [*nuydel-gu]	hafafu
Imperat.	fata	mötle	nuytle	haffa
Subst. I.	fatta	mödel-da ²⁾ [*mötele-da]	nuyhel-da ⁴⁾ [*nuydel-da]	hafata
Subst. II.	fatt-e-š	mödel-de-š (mötel-de-š)	nuyhel-de-š	hafate-š
Subst. III.	fat-ma (fatta-ma)	mötle-ma ¹⁾ [*inötele-ma]	nuytle-ma ³⁾ [*nuytele-ma]	haffa-ma
Adject. II.	fat-nud	mödel-nud ²⁾ (mötel-nud)	nuyhel-nud [*nuydel-nud]	hafanud

Passiw.

Präsens	fae-ta-fje (fate-ta-fje)	mödel-da-fje (mötel-da-fje)	nuyhel-da-fje [*nuydel-da-fje]	hafata-fje
Präterit.	fae-ti (fate-ti)	mödel-di (mötel-di)	nuyhel-di [*nuydel-di]	hafati
Optatiw	fae-ta-gu (fate-ta-gu)	mödel-da-gu (mötel-da-gu)	nuyhel-da-gu [*nuydel-da-gu]	hafata-gu

Näitusi weel: I. conjugationi järele: jōvū, jōvōn, kiiin (prät. kii-ši-n), müiin, wōiin.

II. conjug. järele: oštan, möištan, maššan, tapau, kannan, murren, hoian, püian, laulan.

III. conjug. järele: otšin, pühin, nopin, kōnnin, räāgin.

IV. conjug. järele: istun, pillun, kipun, kiigun, kaalun.

V. conjug. järele: tulen, kaiitsen, peasen, tunnen, wōiitlen, fiuusšen, kaupplen, ütlen, näen, (nägin, näha).

VI. conjug. järele: wiškan, wiškan, arrwan, töttan, hušlan.

1) „t“ ja „l“ wahelt üks „e“ kadunud. — 2) „š“ ja „e“ wahelt üks „t“ kadunud. — 3) „t“ ja „l“ wahelt üks „e“, 4) „h“ ja „e“ wahelt üks „d“ kadunud.

§ 77. Paneme nüüd conjugatione tabelite peal seiswa näituste sisemiste healte järkusid tähele.

Esimeses conjugationis on kõwas. kolmandamas järgus: praesensi ja praeteritumi üksikus (šaān j. n. e., šaiin j. n. e.), praeteritumi kolmandama persona lühike worm (šaiid). conditionali üksikus ja paljus, imperatiwi üksikuse worm (šaā, šāā), esimese substantiwi infinitiw, teise inessiw, kolmandama illatiw, terwe neljas substantiw, passiw präs., praeter., optatiw, substantiw III, adjectiw I, adjectiw II. Teised on pehmes, wokaalide teises, difthongide esimeses järgus. Mõeda „šaiin“ ja „šaiime“, „šāāgu“ ja „šāādagu“, „šāānuud“ ja „šāāduud“ sisemiste healte pärast wälja ütlemisega!

Teises conjugationis on kõwas sisemise järgus praeteritum, optatiw, paljuse imperatiw, kõik actiwi substantiwid. Passiwis jantawad muist sõnatüwesid teise, muist kolmandama järgu peale, mis ma siin mitte arutama ei hakka. Mõnes õhtupoolse Tallinna keele kohas räägitakse „antšiu“, „fantšiu“ asemel „anušiu“, „fanšiu“. ja Wiru rannas Lügänu kihelk. „anšiu“¹⁾, „fanšiu“. Nende kahe murde wahel ei saaks jälle wahet teha, kui mitte healte järgud kirja läbi tähendud ei saa. Selle conjugationi esimese substantiwi infinitiw on Tartu ja Wõru murretes sage-daste pehmes, teises järgus, näit. „anda“, „minna“, „heida“ (mitte annida, minna, heida).

Kolmandamas ja neljandamas conjugationi muudetawais sõnatüwedes on sisemised healed ikka kõwas kolmandamas järgus: praeteritum, optatiw, imperatiwi paljuse teine persona, kõik actiwi substantiwid ja adjectiwid. Teised actiwi ja kõik passiw sēnäkäänud ikka wastu seiswas pehmes järgus.

Wiiendama conjugationi kahesilbilised muutjad sõnatüwed on praesensis pehmes sisemises muutuses, näit. „tōušeb“, „fuušeu“, „peašeu“. Üksi mõned on praesensis kõwas, nagu „šaiitšeu“, „maaišeu“, „šaiitšeb“. Praeteritumis on nad kõwas muutuses, kui selle märk „š“ on, nagu „šaiitšiu“, aga pehmes kui tema „š“ on, näit. „tōušiu“, „peašiu“, „fuušiu“. Kolmandamas üksikuse personas on sisemised healed kõwas järgus, näit. „tōušiš“, „fuušiš“.

1) Waata minu raamatus: „Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875“ lehek. 56.

Conditionalis ja imperatiwis on pitka wokaalilised ja difthongilised sõnatüwed pehnes sisemises muutuses, näit. „fuulefjin“, „tõuffju“, „fuule“, „tõufe“. Sedasama jagu sõnad on, kui konsonantidega alustajad lõpud -fu (gu), -fe, -ta (da), -te, -ma, -nud, -tud j. m. ilma eesseiswa „c^{ta}“ sõnatüwe järel käiwad, kõwas muutuses; näit. „tõnušfu“, „fuulgu“, „tõnušta“, „fuulda“, „fuulnud“, „tõnušnud“. Kõiki wiendama conjugationi sõnakäänude sisemisi muutusi ei wõi ma siin kitsa ruumi pärast mitte nimetada; waatku lugeja ise teraselt tabeli peale ja wõtku teisi juba antud näitusi juhiks — küll ta siis toime saab. Nõnda palju tahan aga tähendada, et präsensi üksikuses sõna „teu“ e-heal tõeste kolmandamas pitkuses on ja präsensi paljuses teises pitkuses; seda aitab ka Tartu murre seletada, kus siin paljuses puhas e-heal, aga üksikuses e-heale ja i-heale wahene heal on. Peale selle lisan weel juure, et sõnawormis „panudi“ u-heal pitkem ja kõwem on kui sõnawormides „pannaffe“ ja „pannud“; õiguse pärast oleksin „paündi“ kirjutama pidanud. Sellepärast on siiaaegne „pandi“ kirjutamine üsna wõerti.

Kuuendama conjugationi muudetawais ajasõnades on kõwa sisemise muutusega: actiwi präsens, præteritum, conditional, üksikuse imperatiwi teine, palj. imperatiwi kolmas persona, substantiw III., substantiw IV., adjectiw I; teised actiwi ja kõik passiwi sõnakäänud on pehmes muutuses. Üksi Tallinna keele õhtupoolse otsa murretes räägitakse paiguti wiimseid sõnakäänusid ka kõwas sisemise healte järgus, nagu „wasštage“, „haffage“, „wasštada“, „haffada“. Põhja-Willandimaal räägitakse præteritumi pehmes muutuses: „wasštaju“, „haffaju“, „forjaju“, „tõnušaju“. — Sõnad „forjan“ „forjata“, „wasštaju“ „wasštata“, „arwan“ „arwata“, „hullan“ „hullata“, „haawan“ „haawata“, „piinan“ „piinata“, „aiiman“ „aimata“ ja muud käiwad sõnadega „tõnušbau“ „tõnušmata“, „lennidu“ „lennata“, „tõttan“ „tõttana“ „tõtata“, „haffan“ „haffata“ ühes ja sellessamas — siin kuuendamas — conjugationis, sest keel muudab neid täieste ühesuguste seaduste järele. Ühel sõnal on sellessamas sõnakäänus kõwa sisemiste healte järk nagu teisel — „wišjan“ „wišjana“, „tõmmbau“ „tõmmbana“, „haffan“ „haffana“ on sisemiste healte poolest niisama kõwas muutuses nagu „wasštaju“ „wasštama“, „forjan“ „forjana“, „laiiman“ „laiimama“, ja „wišata“, „tõnušmata“, „haffata“ on nõndasama

ja nendesama seaduste järele pehmes sisemises muutuses nagu „wastata“, „forjata“, „laimata“.

§ 78. Akademikus Dr. Wiedemann lahutab omas Saksa keeli kirjutud Eesti keele grammatikas neid kuuendama conjugationi sõnu kahte conjugationisse. Sõnu „arwan“ „arwata“, „fihylan“ „fihlata“, „laiman“ „laimata“, „wasstan“ „wastata“, „forjan“ „forjata“ ja muid loeb tema oma esimese conjugationi, see on tema seletuse põhja peal — seest muutmata sõnade jausse, aga sõnu „wihsan“ „wihsata“, „tõmban“ „tõmnata“, „karrgan“ „karrata“ j. m. loeb tema oma teise conjugationisse, see on seest muudetawa sõnade jausse. Seda teeb tema sellepärast, et tema esimese jän sõnades kõwa ja pehme sisemise muutuse healte wahel wahet ei ole kuulnud. Minu enne tema grammatika ilmumist „Spetud Eesti Selsi“ kirjades¹⁾ awaldud seletust, kelle järele need sõnad ühesuguste seaduste pärast kõik ühte conjugationisse, nagu Soome keele grammatikates ridada tulewad, katsub Dr. Wiedemann (lehek. 493, tähendus) asjatunaks teha. Ka Ed. Ahrens lahutab neid. Sõnu „wihsan“, „tõmban“, „karrgan“ j. m. loeb tema oma ühe conjugationi esimesse klassi, sõnu „fõiman“, „wasstan“, „fihylan“, „forjan“ neljandamasse klassi. Wiimistest sõnadest (fõiman, wasstan j. n. e.) ütleb tema (§ 130), et neil sisemiste healte muutust ei olemagi. See eksitus on üksi sest tulnud, et temal üleühtse healte muutustest õiget tähele panemist ei olnud.

Sõnatüwe pehme ja kõwa muutuste saamise seadused.

§ 79. Suurem osa Eesti keele kahesilbilistest sõnatüwedest on endisest healte olekust muudetud saanud; sõnatüwe sisemised healed on aega mööda rahwa suus pitkemaks ja kõwemaks ehk lühemaks ja pehmemaks saanud kui nad wanast oliwad, ehk endised healed on pehmendamise läbi koguni wälja kukkunud. Endine keskmine heal ise, kellest üks kõwa ja teine pehme sisemine

1) Ueber contrahirte Verba im Estnischen. Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft. Dorpat 1873. S. 77—86.

heal saanud, mis praeguses keeles pruugitaw on, puudub mitmes sõnade jauskonnas. Kuda see sündinud, ei taha ma siin mitte sügawamalt ega laiemalt arutama hakata. Mõnes tükis ei wõigi ma seda tcha, sest et sisemise järkude wahetuse poolest õhtu-poolse Soome sugu keelte uurimine igapidi weel täit ja selget õpetust anda ei ole jõudnud. Küll aga tahan ma siin pehme ja kõwa muutuse ehk wormi saamise põhjus-seadusi üles panna, ja näidata, kuhu nende seaduste pärast kõwad sisemised healed jäänud ehk saanud ja siis kudas healed ühes muudetawas sõnatüwes teine teise wastu seisma saanud.

§ 80. Pehmest sõnatüwe muutusest. 1. reegel. Kui kahesilbilise sõnatüwe järel, mis lühikese wokaaliga nüüd lõpeb ja enne lõppes, üks konsonant ilma järel tulewa wokaalita seisab ehk enne seisis siis on sõnatüwe heal pehmes muutuses; näit. „tapan“, „anna“, enne wanast „*andau“, nominatiw „puhas“, enne ja nüüd weel Soome keeles „puhdaš“, enne wanast „*puhstaš“, „faunis“ enne kõwem, arwata „faunuis“, „firwes“, enne kõwem, umbes arwata „firwes“, „šõrmus“, enne „*šõrmufš“. Genitiwi lõpp oli enne „n“; sellepärast pidi tema ees pehme muutus olema ehk saama; näit. (selle) „wafa“, enne „wafan“, Soome keeli „wafan“ („f“ pehmem kui Eesti keeles), (selle) „looma“, Soome keeles „luoman“, „feina“ (peal) ehk „feena“ (peal), wanast „feinan“ (ehk õigem „feinän“). Mõne saja aasta eest oli genitiwi lõpp „-n“ weel pruugitaw; weel H. Stahl'i raamatus 1632 on teda leida, „šõmen aja“, diete „šõmän aja“ (ja uue kirjutuse wiisi järele „šõöma aja“). Eesti keeles on üleühtse genitiwi lõpp „n“ kadunud nagu Tartu keelest präsensi esimese persona „n“, mis Tallinna keeles weel alles. Enne selle „n“ kadumist oli juba Tartu keeles ajasõna sõna tüwi pehmes muutes nagu ta praegu on, näit. ma „anna“, ma „tapa“.

Kokku tõmmatud (contrahiiritud) nimesõnade üksikuse nominatiwis käis enne „e“ järele üks konsonant „h“ ehk ka „t“, praeguses Wõru keeles kurgu heal --?; sellepärast on nende sõnade üksikuse nominatiw pehmes muutuses, näit. „palwe“, Wõru murdes „palwe“, „fate“, Soome murretes Renvalli sõnaraamatus „fatet“,

Wõru keeles „fate“, „che“, Wõru murdes „che“, — „lõma“, Wõru murdes „lõuna“. Nagu seda jagu kuuendama declinationi sõnades lõpetuse „s“ praegu pehmet muutust nõuab, nõnda nõudis seda ka endine „h“ ehk —. Mõnes murdes on mõnes neist sõnadest „s“ alles, mõnes murdes aga mitte enam, ikka aga on sõna ühte wiisi pehmes muutuses, näit. „erne“, mõnes murdes „ernes“.

Imperatiwi üksikuse 2. persona taga oli enne üks konsonandi heal, mis Wõru keele '-heale sugune ehk sellega sugulane oli ja keda Soome grammatikates kustutamise märgiga tähendakse; sellepärast on imperatiwi üksikuse teine persona pehmes muutuses: näit. „anna“, „fata“, „istu“, Soome keeli „anna“, „fata“, „istu“.

§ 81. 2. reegel. Kui kahesilbilise sõnatüve järel, mis enne lühikese wokaaliga lõppes, nagu ta nüidgi lõpeb, üks teise ehk kolmandama järgu konsonant seisis ehk kaks konsonanti seisiwad, siis on sõnatüwi pehmes muutuses. Nimisõna lõpud -s, -l, -le oliwad enne nagu praegu Soome keeles -ssä, -lla, -lle (kõwa -s ja kõwa l-heal, kahe tähega kirjutud). Sellepärast on teises, kolmandamas ja neljandamas declinationis kahesilbilistel sõnadel, kelle üksikuses lõpp -s, -st, -l, -lt, -le, -fs ehk -ta on, pehmē sisemine muutus (waata § 68). Näituseks: „wafas, wafast, wafal, wafalt, wafale, wafas, wafata, linnul, linnule, linnufs, linnuta“, Soome keeli „wafasta, wafalla, wafalta, wafalle, wafafji, wafatta, linnulla, linnulle, linnufji, linnutta“.

Ajasõna präsensi paljuse lõpp -me oli enne -mme nagu nüidgi weel Soome keeles ja Wiru rannas; sellepärast nõuab tema nagu ka präsensi paljuse teise persona lõpp -te, pehmet muutust; näit. „anname“, „fatame“, „istume“, „pühime“, Soome keeles „annamme“, „fatanume“, „istumme“, „pühimme“. — Präsensi paljuse kolmandama persona lõpp -wad nõuab Kesk-Tallinna murdes pehmet sisemist muutust, näit. „annawad“, õhtupoolses Tallinna keeles aga kõwa muutust, näit. „anudwad“ — endine „a“ on „d“ ja „w“ wahelt wälja kukkunud, Soome keeles „antawat“.

Conditionalis nõuab juba selle kõnewiisi lõpp „fji“ teises, kolmandamas ja neljandamas conjugationis kõwa sisemist muutust;

näituseks annafšju, fatafšju, istufšju, pühifšju, istufšime, pühifšime. Selle kõnewiisi üksikuse kolmandama persona lõpp -fš nõuab niisamati pehmet muutust nagu translatiwi lõpp -fš, näituseks: tapafš, lepafš.

Sõnalõpp -ta nõuab ikka pehmet sisemist muutust, kui tema ees endine lühikene sõnatüve lõpuwokaal alale jäänud, tulgu ta ette nimisõnas või ajasõnas. Lõpu -ta „t“ on, sest et ta kolmandamas silbis seisab, t-heale teises järgus. Näituseks „õtšitafše“, „istutafše“ (istu-ta-fše), „pühitafše“, mõnes Tallinna murdes „fae-tafše“ (fae-ta-fše), teistes „fatetafše“, „wafata“, (ilma) „pafuta“, „pafutama“ (aga paffuuma).

Kui kaks konsonanti sõna lõpetuses sedawiisi kokku juhtuwad, et teise eest kolmesilbilise sõnatüve lühikene „e“ wälja kukub, siis on Kesk-Tallinna keeles sõnatüwi pehmenud; näit. „hoošt“, „hoošte“, õhtupoolses Tallinna keeles paiguti „hobuše“ (ehk hobuše), „hobušte“ — „b“ on Kesk-Tallinna keelest wälja kukunud ja „ou“ on „ow-ks“ (ehk uw-ks) saanud; näit. „mõelda“, „üelda“ (öelda, öölda), paiguti „mõetlda“, „üetlda“, wanast „*mõeteldä“, „*üeteldä“.

§ 82. Kui paljuse genitiwi lõpu -te eest kahe- või kolmesilbilise sõnatüve lõpetuse wokaal wälja kukunud on, siis on niisugune paljuse genitiwi worm pehmenud saanud; sest siis sai see genitiw kahe- või kolmesilbiliseks sõnaks, kelle otsas üks „u“ oli, mis nagu üksikuse genitiwi „u“ ja igati teise silbi lõpetaja konsonant oma ees pehmet muutust nõudis. Näituseks: „lašte“, enne „lašten“, weel ennem „*lapšten“ (*lapše-te-u), sõnatüwest „lapše“; (nende) „fäte“, enne „fäten“ weel ennem „*fätten“, mis wanast sõnatüwest „*fäte“ ja paljuse genitiwi lõpust „te“ sõnatüve lõpetuse wokaali „e“ wälja kukumise läbi saama pidi; näituseks „tuulte“ wanast „*tuulten“, „faante“ wanast „*faanten“.

§ 83. Esimese declinationi paljuse genitiwid on nagu kahe- või kolmesilbilised sõnad § 80 antud 1. reegli järele endise lõpetuse konsonandi pärast sõnatüve kolmanda järgu poolest pehmenud saanud; „puude“ oli enne „*puuden“ ja weel ennem „*puūden“, „puie“ oli enne „puiden“ ja weel ennem natukene kõwem, arwata „*puiiden“. Teistel paljuse casustel on teise järgu wokaal sõnatüwes § 81

antud reegli järele, sest teise silbi järel käis wanast teise järgu kõwa konsonant ehk kokku pandud konsonant, näit. „puudes, puudest, puudel, puudele, puudeks“ oli wanast „*puudesä, puudesta, puudella, puudelle“.

§ 84. Wõru murde ajasõna infinitiivid „tulla’, pöördä’, püüdü’, anda’, saija’ (= saada)“ ja palju muid on sellepärast sõnatüve pehmes muutuses, et neil konsonantiline lõpp ’ järel käib; Tartu murdest on see kurguhealine lõpp kadunud, aga tema endine toimetus, see on pehme sisemise muutuse sünnitus, on täna päewani jäänud.

§ 85. Kõwast sisemisest muutusest. 1. reegel. Kõwa on sisemine muutus, kui kahesilbilise muudeta-
tawä sõnatüwe järel enne lühikene wokaal seisis, see on kui ta lahtine oli. See lühikene wokaal on ise ära kadunud, aga sõnatüwi kõwaks (pitkaks) jäänud. Näit. üksikuse nomin. „waff“, „lepp“, „raud“, „faund“, „šaān“, „tall“, „wihf“, „linud“, „järrw“, „tall“, wanast, rahwalauludes ja praegugi weel Wiru rannas Nigula kihelkonnas: „waffa“, „leppä“, „rauda“, „fauda“, „šaani“, „talli“, „wihfu“, „linudu“, „järrwi“ ehk „järrwe“, „talle“, Soome k. „waffa“, „rauta“, (pea nagu „rauda“), „šaani“, „wihfu“, „liutu“, „järwi“.

Kui üks sõnaworm kahesilbilise kõwa nominatiwi näuliseks oli saanud, siis kadus tema lõpetuse wokaal ära nagu nominatiwisgi, ja kahesilbiline sõna sai ühesilbiliseks ja jäi kõwaks nagu ta enne selle wokaali kadumist oli; näit. „fätt“, „wett“, „laäst“, „tuult“, „nuiist“ (§ 71), wanast ja rahwalauludes: „fättä“, „wetta“, „laästa“, „tuulta“. Wiru rannas, Lahekülas, kuulsin paar korda „wetta“ (tooma), ja sealsamas, Niemekülas, ühe korra (kaks) „laästa“; seda kuulsin wana inimeste suust. Soome keeli: „fättä“, „wettä“, „laästa“, „tuulta“, enne wanast „*fätetä“, (*fä-te-tä), „*wetetä“, „*lapsta“, (*lapše-ta, *lapšeda), „*tuuletä“, ehk „*tuuledä“, (*tuule-ta ehk *tuule-dä), „e“ on, nagu Soome keele nurimise otsused seda õpetawad, siin „t“ eest kadunud. — Nõnda on ka kõwaks jäänud Wõru keele ajasõnades präsensi üksikuse persona pärast lühikeseks saanud lõpetuse wokaali

kadumist; näituseks (tema) „annd“ (annab). Wiru rannas veel endine worm „annda“ ehk „anndaa“, Soome keeli (täma) „antaa“, (tema) „tapp“, Wiru rannas „tappa“ ehk „tappaa“, Soome keeles „tappaa“.

§ 86. 2. reegel. Kõwa on sisemine muutus, kui kahesilbilise muudetawa sõnatüve järel enne pitk wokaal seisis. Selle pitka wokaali järel seisaw konsonant, kõwa, teise wõi kolmandama järgu konsonant ehk kokku pandud konsonandid järgmise wokaaliga ei muutnud mitte selle eeskäiwa pitka lõpu-wokaali wõimu sõnatüve peale.

1. Pitka wokaaliga lõppesiwad kõik kahesilbilised teise, kolmandama, neljandama ja jault wiendama declinationi sõnade üksikuse infinitiivid ja illatiivid, sellepärast on nende muudetawad sõnatüved kõwas muutuses; näituseks infinit. „waffa“, „faunda“, „wihfu“ (enne *wihfuu), „faāni“, (faanii), „järwe“, (enne järwee), Soome keeli „waffaa“, „fanta“, „wihfua“, „faania“, „järweä“; illatiivid (kalda wili) „waffa“, „faunda“, „wihfu“, „faāni“, „järwe“, Soome k. „waffaan“, „fantaan“, „wihfuun“, „faaniin“, „järween“.

2. Pitka wokaaliga lõppesiwad kõik kuuendama declinationi üksikuse genitiivid ja need üksikuse casused, kelle lõpp mitte „t“ ei ole, kes „s“, „st“, „se“, „l“, „lt“, „le“, „fs“, „ta“, „ga“ peale lõpewad. Sellepärast on selle declinationi kahesilbilised muudetawad sõnad kõwas sisemises muutuses; näit. genitiiv „wõcera“, „riffa“, Soome k. „wieraan“, „riffaan“ (riffaha-n), inessiiv „wõceras“ (wallas), „riffas“, Soome k. „wieraasša“, „riffaasša“ („wieraha-šša“, „riffaha-šša“), allat. „wõceralle“, „riffalle“, Soome keeli „wieraalle“, „riffaalle“. Eesti rahwalaulude wärssides on pitk wokaal alale jäänud, ja — wist ennemuistesel wiisil — nagu kaks kõrwu seiswat wokaali lugeda, näit. „wõcera'alle“ „rahhwa'alle“, „wõcera'ašta“ „rahhwa'ašta“.

3. Pitka wokaaliga lõppesiwad palju teise conjugationi kahesilbilise ajasõna infinitiivisi, sellepärast on nende tüved kõwas muutuses; näit. „annda“, „faunda“, „murrda“, „hoiida“, „püüida“, „wõiita“, Soome k. „antaa“, „fanta“, „murtaa“, „hoitaa“, „püütaa“ (pyytä), „woittaa“ enne wanast „*antata“ (*anta-da, „da“ ehk „ta“

infinitiwi lõpp), „*fantata“, „*murtata“, „*hoitata“, „*püütata“, „*woittata“; lõpu „ta“ „t“ on Soome keeles siin kadunud; Soome keele ja wana „t“ peaaegu Eesti „d“ moodi pehme. — Nõndasama on kõwa muutus ühesilbilises sõnatüwes, kui ühe esimese järgu konsonandiga alustajas lõpus, mis kahesilbilise sõnawormi sünnitas, pitk wokaal oli; näit. „jaama“, „tõma“, Soome keeli „saamaan“, „tuomaan“ (sõnaworm „jaama“, „tuoma“, sõnatüwi „jaa“, „tuo“, „ma“ kolmandama substantiwi lõpp).

4. Pitk wokaal oli kuuendama conjugationi präsensi teises silbis, sellepärast on selle conjugationi muudetawad sõnatüwed kõwas muutuses; näit. „haffan“, „wasstan“, „fiuſan“, „arwan“, „tõmuban“, Soome k. „haffaan“, „waſtaan“, „fiuſaan“, „arwaan“, „tempaan“, ennemuiste „*haffadan“, „*waſtadan“, „*fiuſadan“ j. n. e.; „d“, mis Lapi keeles weel alles, näituseks „arwedan“ (mõistan), „gijjedan“¹⁾, on juba ammu Eesti keele sõnadest kadunud. Selle-sama pärast kõwa muutus lõppude -ma, -mine, -ja, -ſji- ees, näit. „haffama“, „wasstama“, Soome k. „haffaamaan“, „waſtaamaan“; „haffaja“, „wasstaja“, Soome k. „haffaaja“, „waſtaaja“. Õhtu-poolses Tallinna keeles oli ajasõna infinitiw enne „*haffaada“ (haffaa-da), „wasstaada“ (wasstaa-da), Kesk-Tallinna keeles aga „haffatta“, waſtatta“, lahutada: „haffat-ta“, „waſtat-ta“, mis wist saiwad wormidest „haffateta“, „waſtateta“ selle läbi, et „ta“ ees seisaw „e“, mis ehk ka „a“ wõis olla, ära kadus. Nõndasama pidi õhtupoolse Tallinna keele „wasstagu“ enne „*wasstaagu“ (wasstaa-gu) olema, Kesk-Tallinna „waſtafu“ oli aga enne „waſ-taffu“, see jälle „*waſtafu“ (waſtat-fu); Soome k. „waſtatfoon“, mis enne wanast kas „*waſtatefoon“ ehk „*waſtatafoon“ olema pidi. Kesk-Tallinna „haffanud“, „waſtanud“ on Soome keeles „haffannud“, „waſtannud“ enne „*haffanud“, „*waſtannud“. Et siin lühikese wokaali järel enne kõwa, teise järgu konsonant seisis, on Eesti keeles sõnatüwi pehme. See ta on neis muretes, kelles lõpu -nud eest sõnatüwe lõpetuse wokaal ära kadus, ja siis „d“ järel tulewa „n-ga“ ennast sarnastas. Õhtupoolse Tallinna keele murdes aga ei ole mitte sõnatüwe lõpetuse wokaal, waid selle eesseisaw konsonant „d“ (t) wanal ajal kadunud; sellepärast

1) Ueber contrahirte Verba im Estnischen. Sitzungsbericht der gel. estn. Gesellschaft 1873. S. 79.

oli teises silbis pitk wokaal, mis kõwa sisemist muutust nõudis, näit. „*haffaanud“, „*wašštaanud“.

5. Kõwaks on saanud kahesilbilise sõnatüve lühikese wokaali järel seiswad „g, d, b“ (mis wanast wist natukene kõwemad oliwad, ligi korda nagu nüid „f, t, p“) illatiwi üksikuses; seda nõudis pitk wokaal teises silbis. Näit. sõnatüwi „*fäte“, „abi“ (ehk api), „fogu“ (ehk fefu) — illat. „fätte“, „appi“, „foffu“, enne kolmandamasse järku saamist „*fätee“, „*apii“, „*fefuu“ (ehk *fefeo), Soome k. „fäteen“, „apiin“, „fefeon“, Wiru rannas (Nigula kihelk.), kus käesolewat jagu kõwandusi ei olegi — „fädce“ (fädää), „abit“, „fogu“ wenija lõpetuse wokaaliga, mis siin kahewõrra kirjutud. Põhja-Tartu- ja Põhja-Willandimaa Tallinna keele piirides ja Tartu murretes on ka „š“ kolmandamasse järku tõstetud, näit. „wõšja“ ehk „wõšju“, nomin. ja tüwi „wõja“ ehk „wõju“, „pešjä“, nomin. ja tüwi „pešä“. Wahejärgk, š-heale teine järk, puudub Tartu murretes. Nüisama on lugu illatiwidega „fülla“, „perä“, kelle tüwi esimese l- ja r-heale järguga — „füllä“ ja „perä“ on, kes ükskord „füllään“, „perään“ pidiwad olema, nagu nad nüid Soome keeles on. — Wõru murdes on illatiw, kui lühikese esimese wokaali järel üks „n, m, l, r, h, j, w, š“ seisis, ikka kolmandamasse sisemisse muutusesse kõwandud, näit. „länna“ (länäse) enne „länna“, Soome keeli „linaan“, „maija“ (maia), enne wanast „*majaan“ ehk „*maijaan“ (*maiaan), „fiwwwi¹⁾“ (fiwi sisse), enne wanast „*fiwiiin“. Nende healte infinitiw on teises n-, m-, l-, r-, h-, j-, w-, š-heale järgus, näituseks „länna“ (seda lina), „maija“ (maia, seda maja), „fiwwi“ (kaks fiwwi).

6. Ka endise difthongi ees on sagedaste sõna tüwi kõwaks jäänud, näit. „aundeš“, „murdeš“, Soome keeli „antaešša“, „murtaešša“, enne „*antadešša“, „*murtadešša“, lahutada: „*anta-de-šša“, -de- teise substantiwi, -šša inessiwi märk. Eesti keeles on see endine „de“ sagedaste leida, näit. „pühfides“, „futfudes“, „pidades“.

7. Adjectiwid ehk omaduse sõnad „e“ peal on igas casuses kõwa muutuses, sest neil oli ikka pitk wokaal ükskord lõpetusel ja enne seda difthong, näit. „fõrrge“, enne „*fõrrgee“, Soome keeles

1) Kolme w-ga kirjutud, et kriipsuga w trükikojas puudub.

„forſea“, weel ennemine „forſeta“ (forſe-ta), pea nagu „*forſeeta“. Sellepärast rahwalauludes „förrge'eda“, „wallge'eda“. Tallinna keeles on üksi muudetavad sõnatüved seda lühendamise teed käinud, muutmata sõnatüved aga mitte, nendesse on endine „da“ (ta) alale jäänud nagu tüwes „pimeda“, „jileda“ „fareda“, „jaheda“. Wõru murdes, kus muutmata kahesilbilisi sõnatüwesid ei ole, on ka need sõnad lühendamise ja kõwandamise tee seaduslikul wiisil läbi käinud, näit. nomin. ja genit. „pimme“ (pümme), enne „*pimee“, nagu weel praeguses infinitiwis „pimee-t“, Soome keeli „pimeä“ (wanast pimetä), genit. „pimeän“, infinit. „pimeätä“. — Teistes sõnatüwedes jälle on ikka pehme muutus, sest et lühikese wokaali järel ikka kõwa konsonant ilma järel seiswa wokaalita ehk kõwa konsonandi lõpp wokaaliga seisis ehk weel seisab, näit. „förmus“ gen. „förmufje“, kellest murretes „förmufe“ saanud, kuskil aga ei ole „förrmu-“.

§ 87. 3. reegel. Kui kahesilbilise sõnatüwe ehk sõnawormi järele üks esimese järgu consonandiga alustaja lõpp järel käiwa wokaaliga seisab, siis on selle lõpu ees seisaw sõnatüwi ehk worm kõwas sisemises muutuses; näit. „ištuda“, „uštuda“, „pühfida“, „fönnidida“ (-da esimese substantiwi infinitiwi lõpp), „ištufin“, „uštufin“, „pühfifin“ (-fi-präteritumi märk), „lindude“, „leppade“, „lindudel“, „leppades“, „püiidama“, „iaädama“, „paandama“, „tuldama“; — seest muudetawa sõnade tüwi on essiwis: „wihfuna“, „nūdena“, „förrdena“, „nauifena“. Lõpp „na“ on mitmes kohas nii kõwa „n-ga“, et teda kahe „n-ga“, „nu“ peaks kirjutama, aga sellegi pärast on sõnatüwi tema ees kõwa, wist on see „n“ kõwadus uuemal ajal sündinud.

§ 88. Endine kõwadus on sõnatüwesse jäänud, kui niisuguse esimese järgu konsonandiga alustaja lõpu eest üks wokaal wälja kukkus; näit. (selle) „wahtra“, wanast ja weelgi rahwalauludes „wahtera“, (selle) „fannde“, wanast ja rahwalauludes „fanndele“, „wemmble“, enne „wemmbele“, Soome k. „wahteran“, „fantelen“, „wempelen“, aga nominatiwis, mis pärast „a“ ehk „e“ kadumist konsonandi peale lõppes — „waher“ (enne seda *wahder), ja just nagu ka Soome keeles: „fauuel“, „wemmel“. Nominatiw „wahtra“,

mis murretes ette tuleb, on selle läbi saanud, et mitte lõpetuse „a“, vaid „ra“ ees seisaw „e“ kadus; Soome nominatiiv on „wahtera“. Meie aegsed sõnawormid „aandma“, „murdma“, „faasstama“, „fulldne“ on põhja pool Rakwere weel praegu wanas pitkuses ja ülemase reegli järele kõwad: „aandama“, „murdama“, „faasstama“, „fulldane“; nad on seda nagu kolmandama ja neljandama conjugationi kahesilbilised sõnad „pühfima“, „uufima“, „riffuma“, igal pool Kesk-Tallinna keeles ja selle õhtu poolsetes murretes.

§ 89. Eesti keele ääre weere murretes ei ole iga sõnajagu ülemal antud reeglite järele pehmendud; näituseks on kuendama declinationi nominatiiv mõnes kohas, nagu Harju ja Wiru rannas, kõwas muutuses — „rahhwast“, nõndasama palj. genit. „rahhwaste“. Wiru rannas kuulsin mitmes kohas murrde ja muud seda jagu sõnu ka nominatiivis kõwas muutuses. Üleütle ei sünni mitmed pehmemdamise ja kõwandamise seadused Wiru ranna ja mõned ka mitte Hommiku-Wirumaa keele murrete kohta; nende murrded, isäranes Wiru ranna murre, käiwad sisemise muutuste poolst enam Soome kui Eesti keele järele.

§ 90. Järgmisel tahan mõnda seletust anda, kudas sisemised healed ülemal antud kõwa ja pehme muutuste seaduste nõudmise peal wahetamist teinud ja teine teisega wastastikku seisma saanud. Pehme muutus on enamiste kõwast saanud, kõwa aga ei pruukinud enne wanast mitte just nõnda kõwa olla, kui ta nüüd on, waid oli wist peaaegu nõnda kõwa. Paneme siin siis mõne sõna jauskonna pehme muutuse saamise wiisi tähele.

§ 91. Eesseiswa „n“ järel, kui esimene wokaal lühikene, on „h“ emast pehmes muutuses „n-ks“, „d“ eesseiswa „n“, „l“, „r“ järel „n-ks“ muutnud. Näituseks: sõnad „lammas“, „finnas“, „faanel“, „aman“, „mulla“, „fallas“, „murren“, genitiiv „fõrre“ (Soome k. ferren) on saanud endistest *lambas, *findas, *fandel, *andan, *mulda, *faldas, *murdan, *fõrden. Nende endiste sõnawormide „mb“, „nd“ j. n. e. on siin rääkida nagu pehme järgu „mb“, „nd“, „rd“, „ld“, näit. nagu sõnades „fõrmbi“, (selle) „pandi“,

„fundi“, „wifdi“. Enne seda pidiwad nad aga kõwemad olema, pea aegu nagu „mumb“, „mud“, „rüd“, „lfd“, kelleks nad kõwa wormides jäiwad ehk weel kõwemaks saiwad, nagu infin. ja illat. „muulda“, illat. „förrde“ Nüidne genit. „förrē“, Soome k. „forren“ oli enne Soome sugu keeleõpetuse seaduste järel „*forden“, ehk kuidagi Scomlased kirjutawad „*forten“, sõna tüwi „*forte“.

§ 92. Pehmes muutuses on „r“ ja „l“ järel seisaw „g“ kautsi läinud ehk „j^{ks}“ muutnud; näit. „waraš“, enne „*wargaš“, genit. „warrga“, „pale“, enne „*palge“, genit. „pallge“, „farata“, „fargata“, illatiw „farrgama“, „nüllin“, enne „*nüllgin“, illatiw „nüllgina“, „jeletama“ enne „*jelgetama“, kelle tüwi muutmata kõwa adjectiw „jellge“, — „härja“, enne „*härğa“, infin. „härğa“, „jelja“, enne „*jelga“, infin. „jellga“, „fülje“, enne „*fülge“, infin. „füllge“. Ka on mõnes murdes „j“ eesseiswa „l“ külge sarnastud ja räägitakse „fülle“ ja praesensi „nüllin“, „nüllib“.

§ 93. Kokku pandud healed „hf“, „ht“, „šf“ kautawad pehmes muutuses oma kõwa teise konsonandi „f“, „t“ ja esimene, kes kõwas, kolmandamas järgus seisab, on pehmesse, esimesse järku saanud, näituseks „puhtaš“, enne „*puhtaš“, weel ennem „puhtaš“, „wihā“, enne „*wihdan“, sõnatüwi „*wihsta“, „wahutama“, enne „*wahdutama“, tüwi „*wahu“, kellest gen. „wahu“ saanud endise „*wahdun“ asemelle. „Wihu“, enne „*wihgun“, tüwi „*wihfu“, „wihata“, enne „*wihgata“, „uſun“, enne „*uſgun“, „*uſkun“, „laijelda“, enne „*laiskelda“, enne „*laiskeleda“. Soome keeles on „ht“ pehmes muutuses „hd^{ks}“ saanud, näit. „puhtaš“, „lehdē“ (= Eesti lehe), „hfst“ on „f“ koguni wälja kukkunud ehk „w^{ks}“ saanud, näit. gen. „wihē“ ehk ka — „e“ ehk „u“ ees — „wihwē“, nomin. „wihfo“ (Eesti k. wihf), gen. „nahā“ (mitte nahgan), nom. „nahfa“, „šf“ on muutmata jäänud, gen. „uſfon“, nom. „uſfo“, gen. „leſfen“, allat. „leſfelle“, nom. „leſfi“ (Eesti k. leſf).

§ 94. Akademikus Dr. Wiedemann paneb, nagu E. Ahrens seda enne teinud, üksikuse nominatiwi kõwa ja pehme muutuse seletuse põhjuseks (tema gramm. § 53). Kui tema

pehmet muutust seletab, siis on tema seletused üksi siis enamiste õiged, kui nominatiiv ise endises kõwas muutuses seisab, on aga nominatiiv § 80 ja 81 antud pehmemdamise seaduste järele pehmemaks saanud, siis on nad enamiste keeleõpetuse seaduste vastalised. Näituseks: nominatiivid „fõrs“, „õrs“, „warš“, „parš“ oliwad Soome sugu keeleõpetuse järele „*ferji“, „*erji“, „warji“, „parji“, nagu nad praegu Soome keeles on, enne aga „*forti“, „*erti“, „*warti“, „*parti“, tüvedest „*forte“, „*orte“, „*warte“, „*parte“; lõpu „e“ sai tuttawa põhjusseaduse järele „i-ks“ ja siis „i“ ees seisaw „t“ „s-ks“, muudetud. Nominatiiv on wanemast, täielikumast nominatiivist ja genitiiv wanemast täielikumast genitiivist saanud, mõlemad aga ühest ja sellest samast sõnatüvest. Sellepärast ei ole mitte õige, mis Dr. Wiedemann oma Eesti keele grammatika § 59 õpetab, et nominatiivist „parš“ olema selle läbi genitiiv saanud, et „rš“ ennast „rr-ks“ muutnud, ega see, mis E. Ahrens oma grammatika § 77. seletab, et „š“ ennast genitiivis eesseiswa „r-ga“ sarnastanud, mis läbi nominatiividest „fõrs“, „õrs“, „parš“, „warš“, „tõrs“, „wõrs“ genitiivid „fõrre“, „õrre“, „parre“, „warre“, „tõrre“, „wõrre“ saanud; sest kudas wõis „š“ genitiivis „r-ks“ saada, kui teda seal iial ei olnudgi!

Dr. Wiedemann õpetab (lehek. 407), et kahest nominatiivis seiswast sulahealelisest „um“, „un“, „ll“, „rr“, genitiivis ühekordne sulahealeline järeelseiswa „b-ga“, „d-ga“, „g-ga“ saada, näit.. nominatiividest „laumas“, „fiinas“, „fallas“, „warras“ saada genitiivid „laumba“, „fiinda“, „falda“, „warda“. E. Ahrens arwab (§ 86), et siin teine neist nominatiivi sulahealelistest genitiivis „b-ks“, „d-ks“, „g-ks“ mundab. Et aga ümberpööratud lugu õige on, et praegune nominatiivi sisemiste healte olek ennast niisugustest healtest, nagu nad nüüd genitiivis on. muutnud, oleme ülemal näinud.

Dr. Wiedemann õpetab (§ 128 ja § 132, 2. d), et genitiiv „chta“, „puhta“ selle läbi saada, et järel seiswa nominatiivi „h“ ja selle järeelseiswa wokaali wahele „t“ pannakse ja nõndasama seletab ta genitiivi „warga“, nominatiivist „waras“. Enne seda seletas juba Ahrens (§ 89 ja § 86), et siin „t“, „g“ genitiivi saamiseks nominatiivi sisse pistetakse, kuna ommeti, nagu ülemal nägime, „t“ ehk „g“ nominatiivist kadunud ja genitiivisse mitte uuest tulnud, waid wana endise paiga peale jäänud.

§ 95. Kumbki neist tähtsadest grammatikate väljaandjadest ei ole tahtnud keele historia nõudmiste järele seletada, vaid nõnda, kuidas aga neil näitas sünnis olema asja arutada; aga siiski ei pea reeglid nõnda seatud ja arutamised nõnda antud saama, et nad tuttawalle õpetusele wastu on. Keele historialikust seletusest ei pruugi ühes raamatus sugugi rääkidagi, aga sellepärast võib seletusi ja reeglid nõnda üles seada, et nad mitte historia põhjuste wastu ei käi. Peale selle ei ole mitte kaks seletuse wiisi, mis mõlemad õiged oleksiwad, vaid üks, ja see üks on historialik, olgu seletuse juures temast enam ehk vähem juttu.

§ 96. Esimese järgu f-, t-healed, „g“ ja „d“, kukuwad pehmes muutuses kahesilbilise sõna wokaalide wahelt välja, iseäranis siis, kui need wokaalid mitte ühesugused ei ole. ʃ-heal saab w-healeks pehmenud (wiiwitama, wiibima) ehk kukub ka välja. Kaks lühikest healt saawad pärast konsonandi välja kukkumist pitkaks, teise järgu difthongi healteks ehk kolmandama järgu wokaaliks, nagu ühesilbiliste sõnade (1. declinationi ja 1. conjugationi sõnade) kõwas muutuses. Nõnda saanud difthongid saawad sagedaste teisiti välja räägitud, kui muud difthongid, neid räägitakse nagu kaht kõrwu seiswat wokaali, näit. „faub“, (wördle faup), „lautama“, wördle „lautā“ (nom. laut). Lühikeste wokaalide wahelt välja kukkunud konsonantide läbi saanud kahehealeliste pitkust jätan ma esiotsa tähendamata, et kahe uue seletuse ühe korruga ettepanemine muidu ehk segadust toob.

§ 97. On kahe lühikese wokaali wahelt, mis mitte ühesugused ei ole, pehmes muutuses üks konsonant (g, d. b) välja kukkunud, siis on need wokaalid kõla poolest just nõnda jäänud, nagu nad enne selle konsonandi wäljakukkumist oliwad:

1) Kui „i“ ja „a“ wahelt üks konsonant kadunud on, näit. „piab“, sõnatüwest „pida(-ma)“, gen. „jia“, sõnatüwest „jiga“ (nom). Seie ajani on siin „ea“ kirjutud saanud, näit. „peab“; aga see „p“ järel seisaw „e“ sõnas „peab“ on „p“ järel seiswa „i-^{ea}“ sõnas „pidama“ just ühehealeline. Kui see „e“ nõnda kõlaks kui „e“ sõnas „jeda“, siis alles peaksime „peab“ kirjutama.

2) Kui „i“ ja „u“ wahelt üks konsonant wälja kukkunud on, näit. „fiin“, „fiime“, sõnatüwest „jüdu(-ma)“, (linad on) „liis“, tüwi ja nomin. „fiigu“. Paiguti ka „fiob“, „fiome“, „fios“. Tartu murdes on „iu“ „ev-ks“ saanud: „fio“, „fiome“, „leou“, — „fofo“ (tfofo), ennewanast „fiigufe“ ehk „fiigole“, „g“ wälja kukkunud, tüwi ja nomin. „fiiga“. Kahehealelist „eu“, nagu seda Eesti raamatutes kirjutakse, ei ole kuskil Eesti keele murretes „i-u-st“ saanud ¹⁾

3. Kui „u“ ja „a“ wahelt üks konsonant wälja kukkunud on, näit. „uad“, tüwi „uä“, „luu“, tüwest „luä“. Tähe „u“ heal kõlab paljuse nominatiwis „uad“ just nõndasama kui tähe „u“ heal üksikuse nominatiwis „uä“; „oad“ wõiksime üksi siis kirjutada, kui selle paljuse esimene wokaal ühte lähäks sõna „oma“ esimese wokaaliga; sellepärast peab „oa“ kirjutamist, sest et see kahehealeline Eesti keeles puudub, maha jäetama.

4. Kui Tartu murretes „ü“ ja „ä“ wahelt üks konsonant wälja kukkunud, näit. nom. „jüü“, tüwi ja Tallinna keele nom. „jüda“ (jüdä), „püü“, „püü(-mä)“, gen. „rüü“, nom. „rüü“ (rufis). Tartu nominatiw „jüü“ (jüdä) on Soome keeli „jüü“.

5. Kui „u“ ja „e“ wahelt üks konsonant wälja kukkunud on, näit. „luu“, tüwest „luge(-ma)“, paljuse nomin. tüwest „tuge“ (inf.). Tartu murdes ja paiguti õhtupoolse ja lõunapoolse Tallinna keele piirides „leu“.

6. Kui „ü“ ja „e“ wahelt üks konsonant, wälja kukkunud on, näit. „jü“, wanast „jüde“, Soome keeles „jüden“. Tartu murdes „jö“.

7. Kui „a“ ja „e“ wahelt üks konsonant wälja kukkunud on, näit. gen. „la“, sõnatüwi „lage“ (inf.), nom. „laga“, Soome k. nom. „lafi“, gen. „lani“.

8. Kui „ä“ ja „e“ wahelt üks konsonant wälja kukkunud on, näit. „wä“, tüwi „wäge“ (infin.), nomin. „wägi“, gen. „fä“, Kodaweres „fäde“, Soome k. „fäden“. Mitte „s“ ei ole genitiwist „fäc“ kahe wokaali wahelt wälja kukkunud, nagu Dr. Wiedemann (gramm. § 58, a.) seletab, sest seda ei ole seal ilmaski olnud.

Üksikuse nominatiiv „fäfi“ oli enne Soome sugu keele õpetuse järel „fäti“, „i“ ees, mis „est“ saanud oli, sai „tst“ „š“.

9. Kui „õ“ ja „e“ vahelt üks konsonant välja kukkunud on, näit. gen. „jõe“, tüvi „jõge“ (inf.), „põeb“, tüvi „põde(-ma)“.

10. Kui „a“ ja „u“ vahelt üks konsonant välja kukub, näit. gen. „wau“, nom. „wagu“, „faub“, sõnatüvi „fadu(-ma)“.

11. Kui „ä“ ja „u“ vahelt üks konsonant välja kukkunud, näit. gen. „näu“, tüvi ja nom. „nägu“, „fäu“, nom. „fägu“.

12. Kui „õ“ ja „u“ vahelt üks konsonant välja kukkunud on, näit. „nõu“, tüvi ja nom. „nõgu“.

Tartu murdes ja paiguti ka Tallinna keele lõune- ja õhtupoolsetes piirides on siin „au“, „äu“, „õu“ enmast „ao^{ks}“, „äo^{ks}“, „õo^{ks}“ muutnud, näit. „wao“, „faob“, „faotama“, „laotama“, „näo“, „nõo“, „õõo“ kirik, kõwa worm aga endise „ust“ „wagu“, „nägu“, „nõgu“.

§ 98. On kahe lühikese wokaali vahelt, mis mitte ühesugused ei ole, üks konsonant välja kukkunud, siis on need wokaalid kõla poolest muudetud saanud:

1. Kui „e“ ja „a“ vahelt üks konsonant kadunud, siis on „e“ „i^{ks}“ saanud, näit. „weda(-ma)“, aga: „wiab“, „wiame“ just nagu „piab“, „piame“.

2. Kui „e“ ja „u“ vahelt üks konsonant kadunud on, siis on „e“ „i^{ks}“ saanud, „tiu-mees“, „tiud“, nom. „tegu“, (puu-)wiu (eest), nom. „wedu“. Soome keeles on nom., „tefo“, „weto“, gen. „teou“, „wedou“, õigem oleks siis ütelda: kui „e“ ja „o“ vahelt üks wokaal kadunud. Õhtupoolses Tallinna keeles räägitakse paiguti kõwas wormis „wädu“, pehmes „wäu“ (wäo), ja kõwas „tegu“, pehmes „teu“, kus „eu“ (ehk ka eo) selge e-healeline on. Seal räägitakse ka „wädama“, ja pehmes muutuses „wääme“. Siin on wokaalide muutmata jäämine pehmes wormis seaduseks. Kirjamees wõiks hädapärast ka „teu“ nominatiivist „tegu“ kirjutada, sest et nõnda õhtupoolse Tallinna keele piiril paiguti räägitakse.

3. Kui „o“ ja „a“ vahelt „õ“ välja kukkunud, siis on „o“ „u^{ks}“ muutnud, ehk „õ“ asemelle pehmes wormis „j“ saanud, ja sõna muidu muutmata jäänud; näit. gen. „fua“, nominatiivist

„feda“, aga Kesk-Tallinna genitiiv on „foja“. Wiimist, see on „foja“, tuleb kirjakeeles pruukida.

§ 99. Kui kahe ühesuguse lühikese wokaali wahelt üks konsonant wälja kukunud on, siis on Kesk-Tallinna keeles wokaalide muutus sündinud:

1. Kui „u“ ja „u“ wahelt üks konsonant kadunud, siis on neist kokku „uo“ (õiete uo) saanud, näit. „fo“ (fu), „fo“ (fu), nom. ja tüwi „fugu“, „fugu“. Õhtupoelses Tallinna keeles (ka Saaremaal) on pitk u-heal jäänud, „fuuf“ (= fuguft), „fuuf“ (= fuguft).

2. Kui „o“ ja „o“ wahelt üks konsonant kadunud, siis on neist „oo“ (õiete uo) saanud; „fo“ (fu), Soome keeli „fo“ (fu), ennewanast „*foga“ (fu), Soome keeli „fo“ (fu), enne wanast „*foga“, sõnatiivi „fo“, nagu teda praegu õhtupoelses Tallinna keeles nominatiivis räägitakse, Soome keeli nominatiiv „fo“. Kesk-Tallinnamaa „fo“ on endisest „fo“ saanud, endise lõpetuse „o“ on Kesk-Tallinnamaal ja muial üleühtse „u-ks“ saanud. Konsonandi „g“ wäljakukkumine inessiivist on wist wanem kui selle „o“ „u-ks“ muutmise.

3. Kui „e“ ja „e“ wahelt üks konsonant wälja on kukunud siis on neist kahest „e-st“ „ee“ (õiete ie) saanud, näit. „we“ (wie), enne ja praegu Kodaweres „we“, Soome keeli „we“, nom. „we“ (*weti), gen. „re“, Soome k. „re“, enne „re“, nom. „re“, „te“, Soome k. „te“, enne „te“ (tege-mme). Mõnes kohas on siin ka puhas „e“, ehk küll muidu pitk „e“ nagu „ie“ wälja räägitakse. Genitiivis „we“ ei ole ilmiski s-healt olnud, sellepärast ei wõinud ta ka sealt wälja kukuda. Genitiivis ei ole ilmiski siin „i“ olnud, sellepärast ei wõi „i“ muutmisest „e-ks“ juttugi olla. Praegune genitiiv on endisest genitiivist saanud ja endine genitiiv sõnatüwest.

§ 100. E. Ahrens õpetab oma Tallinna murde grammatika 50 paragrahwis (lehek. 33), et kui esimese lühikese wokaali järel seisaw konsonant wälja kukub, siis see wokaal, kui ta „i“, „u“, „ü“ on, ennast „e-ks“, „o-ks“, „ö-ks“ muudab. Näit. „ri“ — re, „nuga“ — ne, „jü“ — jö; „pida“ — pe, „luga“ — lö.

füdemä — fve“. Nõnda õpetab ka Dr. Wiedemann (waata tema grammatika § 62 ja § 123); ta kirjutab „noa“, „rea“, „lven“, „föen“. Juba enne üeid kirjutati nõnda, näituseks tegi seda ka Dr. Faehlmann ¹⁾.

Edasi seletab Ahrens: „Juhtuwad kaks „u“ kokku, siis jääwad nemad muutmata, ehk mõlematest saab „v“, näit. „lugu“ — „luud“ ehk „lood“ (loud asemel), „fugu“ — „fuuft“ ehk „fuoft“ (fuoft asemel), „fuduua“ — „fvo“ (fou asemel)“. Ahrens kirjutab ja seletab siin õigete, ta annab tähtedega heali õigete üles; muud kui tema tähendused klamrite wahel, tema seletuse tee, ei ole ehk täitsa õige, aga need on asjatunud, sest ta on õige eesmärgile saanud. Teised aga on, näituseks Dr. Wiedemann, selle sõnawormi, mis Ahrens'i arwamise järele enne ehk wõis olla, räägitawaks sõnawormiks tahtnud teha; Dr. Wiedemann kirjutab oma sõnaraamatus „lugu“, gen. „lou (fō, lū)“; ta on Ahrens'i seletamise juures pruugitud wormi räägitawaks pidanud ja räägitawa klamrite wahele pannud ja kõrwale heitnud, sest ta kirjutab sellesama sõna „lugu“ all: „naela loult antakse leiba“ (naela kaupa antakse l.), „kopika loul oleme seda saanud“ (kopika kaupa o. s. s.).

Ja siis õpetab Ahrens, et kui „v“ ja „u“ wahelt üks konsonant wälja kukub, „u“ „v-ks“ saab, näit. „fogu“ — „fvoš“ („fvoš asemel“). Ka siin on tema õigelle otsale saanud, aga nimetud Eesti keeli sõnade raamatus seisab: „fogu“, genit. „fou (fō)“ ja siis all pool „fouft (fōft)“, „sa oled õnnega kous“, „kaup on kous“, „koust ära kuiwama“. Juba O. W. Masing kirjutas „fvoš“, Dr. Kreutzwald ja mõned teised on aga õiete „fvoš“ kirjutanud.

§ 101. Kui esimese pitka wokaali „aa“, „ii“, „uu“ ehk difthongi ja teise lühikesõ wokaali wahelt üks konsonant wälja kukkunud.

1. Kui „uu“ ehk „ii“ ja „e“ wahelt üks konsonant pehmes muutuses wälja kukkunud, siis on esimene pitk wokaal teises pitkuses, näituseks gen. „fuue“, enne „*fuude“, Soome keeles „fuuden“, nomin. „fuus“ (S. k. fuusi), „fuue“ enne „*fuube“,

1) Versuch, die estnischen Verba in Conjugationen zu ordnen. 1842.

nomin. „fuub“, — „uu“ just nagu paljuse genitiwis „puude“ ja nominatiwis „muude“, gen. „wiie“ enne „*wiide“, Soome keeles „wiiden“, nom. „wiis“, nomin. „riie“, enne „riide“, Soome keeles „riide“ ehk „riidet“, — „ii“ just nagu sõnas (aja) „wiide“. Jätame sõnast „muude“ „d“ ütle mata, siis leiame „*muue“, mis wokaalide poolest just kui „fuue“ kõlab, ja jätame niisama sõnast (aja) „wiide“ „d“ wälja, siis leiame „*wiie“ mis nõndasama kõlab kui arwusõna „wiis“ genitiw „wiie“. Nõnda käib gen. „uue“, enne „*uude“, kohanimes Undeküla weel praegu pruugitaw, Kodawere murdes „uude“, Soome k. „uuden“.

2. Kui „ii“ ehk „uu“ ja „a“ ehk „u“ wahelt üks konsonant pehmes muutuses wälja kukkunud, siis on pitk esimene wokaal teises järgus, näit. gen. „riiu“, enne „*riidu“, nominatiw „riid“, „liia“, enne „*liiga“ (ii=liige), nom. „liig“, „liia“ (linn) enne „*liia“, gen. „luua“, enne „*luuda“, Soome k. „luudan“, nom. „luud“, Soome k. „luuta“.

3. Kui „a“ ja „e“ wahelt üks konsonant wälja kukkunud, siis on pehmes muutuses teise järgu „aa“ esimese järgu „a-ks“ saanud, näit. „pae“, enne „*paae“, weel ennem „*paade“, Soome keeli „paaden“, nom. „paās“. Genitiwi „pae“ „ae“ on niisama pitk kui genitiwis „lae“ (nom. lagi). Nõndasama „jae“, enne „*jaage“, nomin. „jaag“, genit. „prae“ (*praade asemel), nomin. „praad“. Dr. Wiedemann kirjutab „pāc“, „jāc“, „prāc“, aga „lae“.

4. Kui „ii“ (üü) ja „a“ (enne ä) wahelt üks konsonant kadunud, siis on „ii“ pehmes wormis teises järgus; „püüa“ (püüan), enne ja praegu Soome keeles „püüdän“. Seda wõib juba sellest aru saada, et esimese järgu ü-heal mitte Kesk-Tal-linnamaal „ii“ räägitud ei saa.

5. Kui „ii“ ja „i“ wahelt üks konsonant wälja kukkunud, siis on see selle läbi saanud difthong kõwas (kolmandamas) difthongi järgus; „püii“, enne „*püidi“, nomin. „püid“ (= püiif), gen. „jüii“, enne „*jüüdi“ ehk „*jüüdü“, nomin. „jüiid“, infin. „jüüdi“. Siin on „üii“ niisama pitk kui sõnas „püii“. põld-püii (üks lind), „müii“, „müüma“. „ll“ on lühikene, „i“ pitk nagu sõnas „tuui“ (tuwi), „nuii“. Nõndasama „rüiid“, genit. „rüii“. — Dr. Wiedemann kirjutab (selle) „püü“ (püi). (selle) „jüü“

(üi). See oleks küll seletuse poolest õige, aga ei ole mitte praeguse rääkimise poolest.

6. Kui ühe difthongi ja lühikese wokaali wahelt üks konsonant pehmes wormis wälja kukub, siis jääb see difthong enamiste muutmata; gen. „laua“ enne „*lauða“, Soome keeles „laudau“, nomin. „lauud“ (Soome k. lauta), gen. „liua“, enne „*liuða“, nom. „liuud“, gen. „föie“ enne „*föide“, nom. „föiis“, gen. „täie“, enne „*täide“, Soome keeles „täiden“, nom. „täis“; präsens „hoiau“, Soome k. „hoïdau“, Kodawere murdes „hoedan“, „jõuan“, Soome k. „joudan“, kod. m. „jöödan“, „leian“, enne „*leidan“.

7. Kui ühe difthongi wahelt, kelle teine heal „u“ on, ja „u“ wahelt üks konsonant wälja kukub, siis saab kõwa järgu difthong, näit. gen. „jõuu“, enne „*jõudu“, Soome k. „joudun“ nomin. „jõuud“ (Soome k. joutu), gen. „tõuu“, enne „*tõugu“, nom. „tõuug“, „hauub“, teistes murretes „hauudub“, sõnast „hauuduma“. Genitiwi „jõuu“ „õuu“ on just nõndasama pitk kui nominatiwi „jõuud“ ja infinitiwi „jõuudu“ „õuu“.

8. Kui nimisõna endise difthongi „ai“ ehk „oi“ ja „g“ wahelt pehmes wormis „g“ wälja kukkunud on, siis on „i“ „j^{ks}“ saanud, näit. gen. „aja“, Soome keeli „ajan“, enne „*aigan“, nom. „aeg“, enne ja praegu Tartu murdes „aiig“, Soome keeles „aifa“, gen. „poja“, Soome keeli „pojan“, enne „poigan“, nom. „pöeg“ (Kesk-Tallinnamaal õite püeg), Tartu k. „poiig“, Soome keeli „poifa“. Tallinna keele kõwa muutuse e-heal on i-healest saanud. Nõnda: „aeg“ gen. „aju“, ilma „aegu“ (= ilma asjata). Praegune üksikuse nominatiw on endisest üksikuse nominatiwist ja praegune üksikuse genitiw endisest üksikuse genitiwist saanud, mõlemad aga sõnatüwest „*poiga“ (ehk *poifa).

9. Kui nimisõna endise difthongi „ai“ ja „d“ wahelt pehmes wormis „d“ wälja kukkunud, siis on Tallinna keeles „i“ „j^{ks}“ saanud, Tartu keelde aga jäänud; gen. „aja“, enne „*aida“, Soome keeli „aidan“, nom. „aed“, Tartu murdes „aiid“, Soome keeli „aita“.

§ 102. Dr. Wiedemann, kes praegust üksikuse nominatiwi teiste casuste seletuse põhjuseks paneb, õpetab kahe wiimse (7.

ja 8.) punkti kohta omas Eesti keele grammatikas (lehek. 362): On wälja kukkunud „d g-ⁱ“ difthong „ae“ „oe“ (mis murdelekust ai oi saanud) ees olnud (ette käinud), siis saab silb ühes lühendud, näit. „aeg“ gen. „aju“, nagu wormist „ajg“, nõnda sama „aeg“ „aja“, „pöeg“ „poja“, „aed“ „aja“. Kui ka Dr. Wiedemanni seletuse wiis mitte täieste õige ei ole, siis kirjutab ta ommeti õigeste pehmes wormis „aja“, „poja“ ja mitte „aea“, „poea“, nagu mitmed teised. Et siia sündis „j“ kirjutada on, awaldab ta oma Eesti keele grammatika § 62. Mõni seletab nõnda: nominatiw „aeg“, „pöeg“, genitiwis saab selle läbi et „g“ ära kaub ja „a“ otsa jätkatakse, sellepärast „aea“, „poea“. Niisugune seletamine ja kirjutamine peab suutumaks maha jäetama.

§ 103. Kui „uo“, „üö“ ehk ja „a“ ehk „e“ wahelt üks konsonant wälja kukkunud, siis on Tallinna keeles „uo-st“ „uu“ ehk „uü“, „üö-st“ „üi“ ehk „üii“ (üü), „ie-st“ „ia“ (ea) ehk „ii“ (iij) saanud. Nende healte juures pean siin Wiru ja Kesk-Tallinna murrete rääkimist seletuse põhjuseks panema ja nõnda kirjutama kuda seal räägitakse, sest kõik teised nende healte rääkimise wiisid on sellest, nagu § 11 nimetud, muudetud saanud. Et Eesti keeles seda jagu difthongid (uo, üö, ie) kaht wiisi muudetud on, wahel esimene wokaal teise suguseks ja wahel teine esimene suguseks, mis läbi difthongist pitk wokaal saanud ja et mitte pitkad puhtad wokaalid difthongideks ei ole murtud, saab siit ühes ka näha.

§ 104. Kui „uo“ ja „a“ ehk „e“ wahelt üks konsonant (d, g) wälja kukkunud. Näitused: „tuuaſe“, „juuaſe“ (tüwi: tuo, juo), enne „*tuoaſe“, „*juoaſe“, Soome k. „tuodaan“, „juodaan“; „tuües“, „juües“, Soome keeli „tuodesša“, „juodesša“; „tuüa“, „juüa“, enne „*tuoa“, „*juoa“, Soome keeles „tuoda“, „juoda“ (tuoda, juoda), Soome murretes ka „tuoa“ ja Soome Sawolaksi murdes, kus „d“ pärast „d“ wäljakukkumist „u-ks“ muutnud ja selle läbi saanud pitka „uu“ ja järel seiswa „a“ waele „w“ pandud — „tuuwa“, „juuwa“, (ka tuua, juua). Nõnda kui Sawolaksi murdes, räägitakse ka paiguti Tallinna keele hommiku poolsetes kohtades „tuuwa“, „juuwa“. — Tartu murretes räägitakse

„tuwwa“, „juwwa“, „tuwwaš“ (= tuuafje), „juwwaš“, Wadjalaste keeles (Peterburgi kubermangu ranna ääres) „juwwa“ (= juua) „juwwahji“ (= juuafje). Siin on wist wahewormi „tuca“, „juoa“ „o“ ja „a“ wahele kergema rääkimise pärast „w“ pandud (*tuowa), mis siis eesseiswa „o“ oma suguseks muutis, wõi ehk ka nõnda, et endise, praeguse murdeliku wormi „tuutwa“ „u“ ennast sugulase pitka u-healest kõwandas ja „uu“ ise lühikeseks sai. Missugust teed need wormid ka nüüd käinud on, aga lugu on nõnda, et „w“ nüüd endise „o“ asemik on. Mõnel kohal on infinitiwis see „w“ ka kolmandamas w-heale järgus. — Selge on, et Tartu murrete „fawwa“ (= faua), „jēwwa“, „fuwwe“ enne „fauwa“ (Soome k. fauwan, nom. faufa), „jēuwa“ (jōuwa), „fuwwe“ oliwad, nagu praegu weel Eesti keele hommiku poolsetes kohtades paiguti räägitakse; wahele pandud „w“ on wiimaks eesseiswa „u“ koguni oma suguseks teinud.

Sõnatüwest „*ruoga“, nüüd „ruog“ (ruoeg) on Wirumaal paiguti „ruua“, Soome keeli gen. „ruuai“, Soome murretes „ruo’an“, Kesk-Tallinnamaal ja sealt lõune poole „rua“ saanud; lõune-õhtu-poolses Tallinna keeles wõib paiguti ka „roa“ ette tulla.

Tähendus 1. Kui „uo“ ja „u“ ehk „o“ wahelt üks konsonant (g) wälja kukkunud, siis on „uo“ saanud; tüwi „*ruogu“ ehk „*ruogo“, „*wuogu“ ehk „*wuogo“, (Soome keeli nom. „ruofu“), gen. „ruo“, „wuo“ (ehk ruoo, wuoo kirjutada, Soome k. genit. „ruowon“). Dr. Wiedemann kirjutab genitiwis pitka „o“ ja selle järele „u“ — „rōu“, „wōu“.

Tähendus 2. Lühendud on „uo“ „o-ks“ Kesk-Tallinna illatiwis „ʃoʃo“ ehk „ʃoʃu“ (soo sisse), enne „*ʃuʃo“, Soome k. „ʃuʃon“, tüwi „ʃuo“.

§ 105. Kui „üö“ ja „a“ ehk „e“ wahelt üks konsonant wälja kukkunud. Näituseks: „ʃüiafje“ (tüwi ʃüö), enne „*ʃüüädäfje“, „ʃüüia“ ehk „ʃüüia“, Soome keeli „ʃüödä“ (ʃyödä), Kesk-Tallinnamaal enne wist „ʃüüä“, kellest „üü“ „üü-ks“ muutmise läbi ʃüüia sai. Tartu murrete „ʃüwä“ on endisest „*ʃüöä“ ehk „*ʃüüwä“ saanud; Sawolaksi murdes „ʃüüwä“. Nõnda „lüüia“ (lüüia), „lüüafje“ (tüwi lüö).

§ 106. Kui „ie“ ja „a“ (ä) wahelt üks konsonant kadunud. „Wiiafje“ oli enne „*wiedäfje“, ja „wiia“ (ehk wiija kirjutada)

oli „wiedä“ nagu praeguses Soome keeles (wiedä’); Sawolaksi murdes „wiijä“. „Tian“ (raamatutes „tean“) oli enne „*tican“, Soome keeli „tiedän“; Soome Sawolaksi murdes „tiijäu“, Wõru murdes ja paiguti Tartu murretes „tiiä“ (ehk tiijä = mina tean), enne „tican“. Wiimist sõna räägitakse lõune-õhtupoolses Eesti keeles (Lõune-Lääne-, Pärnu- ja Saaremaal) paiguti ka „tean“, „teame puhta „e“ healega. Seda saab selgeste aru kui „tean“ ja „pian“, „teame“ ja „peame“ kõrwu seatakse. Esimeses sõnas on endine „ie“ ka muis Eesti keele wormides „ii-ks“ saanud, aga Hommiku-Wirumaal on endine „ie“ weel alal, näituseks „wien“, „wieme“ (wiin, wiime). — Dr. Wiedemann kirjutab „tēan“, aga „ē“ (öiete i-heal) ei ole mitte pitk, küll aga on Wõru keele i-heal selles sõnas pitk, mis ta õigeste „tiä“ kirjutab.

Tähendus. Kesk-Tallinna genitiwi worm „miehe“ oli enne „miehe“, Soome keeli „miehen“, tüwi „*mieſe“, nomin. „mieš“, ehk „mieſi“.

§ 107. Kus mitte „uo“, „üö“, „ie“ wahelt üks konsonant wälja ei ole kukkunud, seal on Tartu ja Wõru keeles „uo-st“, „üö-st“, „ie-st“ pehmes wormis puhas „uo“, „öö“, „ee“, kõwas wormis u-, ü-, i-heale ja o-, ö-, e-heale wahene kolmandama järgu o-, ö-, e-heal saanud; näit. „tuome“, aga „tōma“, Kesk-Tallinna wormidest „tuome“, „tuōma“. Tähtjas näitus on selle poolest Wõru maa ja lõunepoolse Tartu maakonna sõna „teedä“ (teedä’), kõwas wormis „teedma“. Teises järgus, „teedä“, on puhas „ee“ difthongist „ie“ saanud — „teedä“ on Soome keeles „tietää“, — nagu Põhja-Tartu- ja Põhja-Willandimaal puhas „ee“ difthongist „ei“ saanud, näit. gen. „ſeena“ (ſeenä), „heena“ (heenä), Kesk-Tallinnamaal ja mujal „ſeina“, „heina“ (waata § 16). Põhja-Willandimaa „täädä“ pidi enne „*teädä“ ja weel ennem „*tiedä“ olema, mis wanemast, praeguses Soome keeles alal hoitud wormist „tietää“ saama pidi. Heale „ä“ järel seiswast „e-st“ on sagedaste „ä“ saanud, nagu Kesk-Tallinnamaal „nään“, sõnatüwest „näge(-ma)“, „fää“ sõnatüwest „fäde“, waheworm „näen“, „fäe“, gen. „pääwa“, infin. „pääwa“, waheworm gen. „päewä“, infin. „päewä“ (Lõune-Willandimaal), endisest genit. „päiwä“, infin. „päiwä“ (Tartu ja Wõru murdes). Nõnda sai ka „ä“ ees seiswast

„i-st“ aega mööda „e“ ja „ä“. — Nii on siis Eesti keele murretes ühes ja sellesamas sõnatüves wahel puhas „uu“ ja puhas „ii“, wahel puhas „oo“ ja puhas „ee“; see ei wõinud aga, keele healte muutmise seaduste kohalt waadates, mitte muidu sündida, kui nende põhjuseks „uo“, „ie“ ei olnud, kellest muutmised kahte harusse läksiwad. Nõndasama ei wõinud Tartu murrete kolmandamas wokaalide järgus mitte u-, i- heale ja o-, e- heale wahesid sega- heali saada, kui nende põhjaks mitte „uo“, „ie“ ei oleks olnud. Põltsamaa ümber kaudne maa on see koht, kus difthongid „ei“, „au“ j. n. e. pehmes sõnatüwe muutuses puhtaiks wokaalideks „ee“, „aa“ saanud. Seal ei ole siis imestada, kui difthongidest „uo“, „üö“, „ie“ peale pehmete ka kõwades muutustes puhtaiks wokaalideks saiwad.

§ 108. „Eesti Postimehe“ 1871. aasta lisalehes Nr. 11 selatab J. Hurt: „Mitmel Eestikeele murdel on see püüdmine, pitki aga ühesugusid hääli katki murda ja kaheks teha. Nii saab mõnes paigas

aa-st	oa, ja üteldakse siis	jaama asemel	joama
ee-st	ie, „ „ „	mees „	mies
oo-st	uo, „ „ „	soo „	juo
öö-st	üö, „ „ „	soõnnud „	juõnnud“. . .

Sinna juure lisab tema: „kes neid murtud hääli ka kirjutates pruukida tahaks. peaks kõiki pruukima, mitte üksnes „ää“ asemel „ea-d“. . . Nagu eespool nägime, ei ole mitte „ee-st“ „ie“, „oo-st“ „uo“, „öö-st“ „üö“ saanud, waid saamise lugu on ümber pöördud. Sige on üksi, et mõnes paigas (Kesk-Tallinna maal) ühesugused healed „oa“ „oa-ks“ (õiete ua-ks), „ää“ „ea-ks“ (õiete ia-ks) murtud saanud, näituseks sõnadest „maa“, „pää“ on saanud „uoa“ „pea“ (õiete mua, pia). Et meie sellepärast „pää“, „hää“ kirjutada ei pruugi, on eespool (§ 9) näidatud. Kesk-Tallinna maal, iseäranes Harju pool, on „pää = pääw“ (päew).

§ 109. Et nüid juba pea kõik kahehealelised, mis wokaalidest, kelle wahelt konsonandid wälja kukkunud, on läbi räägitud, saagu ka nende pitkuse ja kirjutamise peale waadatud. Kui kahe lühikese wokaali wahelt üks konsonat wälja kukkunud,

siis on see selle läbi saanud kahehealine difthongide kõwas, teises järgus (§ 21). näit. „piaame“, „fiacle“ „faunwad“, „jõeete“, (lume) „fanud“. Seda pitkust wõiksime ka, et käes olewad difthongid sagedaste mitte nõnda kokku sulanud ei ole nagu teised, ise moodi tähendada, näit. kriipsuga teise wokaali peal „faūwad“, „faūd“, „piātama“, „jēete“, ehk parem ühe kumera märgiga õige märgi asemel. Ka wõiks märk ' kahe niisuguse wokaali wahele pandud saada — „fa'uwad“, „fa'ud“. Siia „u“ asemelle „o“ kirjutada, näit. „fael“, nagu A. Grenzstein teeb, ei ole ka mitte laiduwäärt wahetegemine.

Lisa.

Minu nõuu oli, weel näidata, kuda lõpumärgid sõnatüwede otsa pandud ja missugused healte seadused seal juures tähele panna, ja siis kuda Eesti keele grammatikates healte õpetus aega mööda paranenud kuuni Dr. Wiedemanni grammatikuni; aga selle nõuu pean seekord katki jätma, sest raamat lähaks liig suureks ja Eesti raamatute hinna kohta kalliks. Üksnes mõned üleühtsed tähendused saagu siin weel awaldud.

Seiemaalne „uus kirjutuse wiis“, kelle põhjaks ma Dr. Wiedemanni sõnade raamatu mõtlen, lähäb osalt minu kirjutuse wiisiga ühte, osalt aga mitte. Ühte lähäb ta — see on, kõwa ja pehme muutuse wahel on wahe tehtud — minu healte õpetuse §§ 25, 35, 38, 39, 40^{ga} — seal, kus f-, t-, p-healed ette tulewad. Aga mitte ühte ei lähä ta minu healte õpetuse §§^{des} 8, 10 (11) 13, 14, 15, 19, 20, 28, 31, 32, 33, 37, 42, 46, 49, 50, 52, 53 ja 58 antud kirjutuse wiisi tabelitega, — see on, kõwa ja pehme wormi (teise ja kolmandama järgu healte) wahel ei ole neis seal antud ja sarnastes näitustes „uus kirjutuse wiis“ ega Dr. Wiedemann mitte wahet teinud.

Dr. Wiedemann tunneb pea kõigis neis wiimse jau §§^{de} näituste sõnades wahet, aga mitte niisugust, kui mina olen seletanud. Tema seletuste järele on rõhk ehk rõhu (Accent, Ton) seda jagu sõnade pehme ja kõwa wormi (sisemise muutuse) wahetegija, healed (konsonandid ja wokaalid) ise aga jääwad muutmata. Tema seletab oma Eesti keele grammatikas § 51 (lehek. 135): „Lühikesel silbil on ikka kerge rõhk (Ton), pitkal (kõwal) wõib raske ehk kerge rõhk olla. Raske rõhk (Ton) peab healt weidi kindlamine ja pitkemalt silbi peal, ta wiidab wokaali peal, kui see pitk on, — kui see aga lühikene on, järel seiswa konsonandi peal, näit. „laima“ (imperat.), „mõista“ (infin.), „taewaš“ (iness., taewa sees). „hõne“ (gen.), „ahju“ (illat.), „istu“ (illat.), „lõina“ (illat.), „fašti“ (illat.) j. m. raske rõhutusega (Betonung), — „laimata“, „mõista“ (imperat.), „taewaš“ (nom.), „hõne“ (nom.), „ahju“ (gen.), „istu“ (imperat.), „lõina“ (gen.), „fašti“ kerge rõhuga.“ — Raske rõhk ei muuda Dr. Wiedemanni seletuse järele seda jagu sõnades mitte heali, see on, ei tee wahet pehme ja kõwa sisemise muutuse wahel, aga see sama raske rõhk nõuab igal pool Eesti keeles healte muutust ja teeb wahet pehme ja kõwa sõnawormi (sisemise muutuse) wahel, kui f-, t-, p-healed sõnatüwes ette tulewad (see on osalt seda jagu näitustes, mis minu healte õpetuse §§ 25, 35, 38, 39, 40 leida on); ta ütleb: „näituseks „farga“, „uškuma“, „wõitma“, „pāti“, „jalga“, „pattu“ (illat.), „kõndaš“, „rõde“ j. m. raske rõhuga (Betonung), — „farata“, „ušu“, „wõidan“, „jala“ (gen.), „patu“ (gen.), „kõmas“, „rõde“ j. m. kerge rõhuga“.

Oma Eesti keele grammatika 52. § laidab Dr. Wiedemann, infinitiwi „arruu“, „lauulu“, „fäitima“ kirjutamist ja arwab, et kui rasket rõhku Eesti keeles tahetakse tähendada, seda kõige paremine rõhu- ehk accendi-märgiga, nagu muis keeltes, teha tuleb; ta annab nõuu seda rõhku kas esimese silbi peale (infin. löoma, árnu, láulu, lõina), wõi parem teise silbi peale (infin. lömá, armú, lauú, lõiná) panna. Seda tähendab tema wiimse jau sisemiste muutuste kohta (§§ 8, 10, 15 j. m. minu raamtus), kellest tema pealkirja „Accendi“ all oma grammatika 49^{mast} kuni 52^{se} paragrahwini räägib. Neist sõnadest, kellel f-, t-, p-healed keskpaias, räägib tema koguni teises

jauskonnas § 53 kunni § 62 wõera keeli sõnaga pealkirja „Mutationi“ (tüwehealte wahetamise) all. — Niisugust wahetegemist ei wõinud ma mitte sugugi teha. Kui ma rasket rõhku kirjas tähendada tahaksin, siis kirjutaksin ma kõikide kõwa sisemiste wormide peale rõhu märgi ja peale selle kõwa muutuse tähtedega, nagu seda selle raamatu kirjawiisi ja declinationi ja conjugationi tabelites teinud olen; ma kirjutaksin infin. „lóoma“, „árrmu“, „láíma“, „líina“, „láewa“ ja ka infin. „fúffe“, „líppu“, „páttu“, „rúttama“, „úppuma“. Ja kui ma rõhumärgiga healte pitkust ja kõwadust tähendada tahaksin, siis kirjutasin mina kõikide kõwa sisemiste muutuste peale rõhumärgi ja jätaksin kõwad muutused tähtedega tähendamata: infinitiw „árrmu“, „lóoma“, „láulu“, „líuna“ ja ka infin. „fúfe“, „lípu“, „pátu“, „rútama“, „úpuuna“; niisamati kui infinit. „fúfe“ juures f-heale kõwadus tähendamata jääks, niisamati ka infin. „líuna“ juures n-heale kõwadus, aga see ei oleks mitte õige, sest et healte kõwadus siis täitsa tähendamata jääks.

Niisama kõwa kui infinitiwis (seda) „latwa“ t-heale kõwadus on, just niisama kõwa on illatiwis (pista) „ahju“ h-heale kõwadus ja rõhk on mõlemates just ühesugune kõrge. Ja niisama kõwa kui infinitiwis (seda) „tarfa“ f-heal on, just niisama kõwa on infinitiwis (seda) „warša“ š-heal ja rõhk on mõlemates just ühesugune kõrge; saab kõwa muutus „tarfa“ kirjutud, ja mitte „targa“ nagu genitiw, siis ei pea ka kõwa muutus mitte „warša“ nagu genitiw, waid „waršja“, kirjutud saama. Olgu siin wiimne worm näituseks, kuda rõhumärgiga sugugi läbi ei saa. Ma kirjutati infinitiwi „wárša“ rõhumärgiga, aga keda murret olen ma kirjutada tahtnud, kas Tartu murret, kus „r“ kõwem on kui genitiwis „warša“, wõi Tallinna murret, kus „š“ kõwem š-heal on kui genitiwis „warša? Üksnes rõhumärgist ei wõi seda keegi teada ega arwata; kirjutati ma aga „warrša“, siis teab lugeja selgeste, et ma Tartu keeli, ja kirjutati ma „waršja“, siis teab tema, et ma Tallinna keeli infinitiwit olen kirjutatud. Nüüd wõib mõni ütelda: ja, selles sõnas wõib rõhumärk tegemata jätta ja tähega muutust näidata. Aga see'p see on — kui seda siin teha sünnis on ja wõib, mikspärast siis mitte igal kohal? Kui kahekordset „šš“ ühe konsonandi taga wõib näha,

mikspärast siis ka mitte ees — kui infinitiw „waršja“ wõib kirjutud saada, mikspärast siis ka mitte teine infinitiw „aššja“?

Endine Eesti keele lektor Dr. F. Fählmann tundis 1844 wiimse näituste š-heale wahet kõwas wormis ja kirjutas (seda) „waršša“, (neid) „waršju“¹⁾, (neid) „aššju“¹⁾, aga pehmes wormis gen. „warja“, „aššja“. Sealsamas tähendab ta ka kõwa š-healt „šš-ga“ sõnawormides „paršši“, „tšršši“, „čršši“, „paršša“, „tšršša“.

Dr. Fählmann kirjutas omas wanas kirjawiisis selles samas raamatus²⁾ genitiwi „šuffa“, „šuffe“, „šotti“, aga infinitiwi „šuffá“, „šuffé“, „šotti“ ja enne seda 1842 wälja antud kõnes imperat. „tappa“, aga infin. „tappá“. Rõhumärk „a“, „i“, „e“ peal pidi siin üksi kahe muutuse (casuse), genitiwi ja infinitiwi, imperatiwi ja infinitiwi wahel, wahet tegema. Et see seletus mitte õige ei ole, sest et pehme sõnaworm ühe „f“, „t“, „p-ga“ ja kõwa kahe „ff“, „tt“, „pp-ga“ kirjutada tuleb ja rõhumärki siin sugugi tarwis ei ole, teab nüid iga koolilaps.

Endine Kuusalo õpetaja E. Ahrens on minu teada kõige esimene, kes kõwa wormi kahe „ff“, „tt“, „pp-ga“ pehmet ühe „f“, „t“, „p-ga“ hakkas kirjutama. Tema grammatika teine trükk ilmus 1853 nõnda nimetud „uue kirjutuse wiisiga“.

See „uus kirjutuse wiis“ sai esimest korda „Ma-rahwa Kalendaris“ 1846 katseks pruugitud, tükkides, kelle alla on kirjutud C. R. (Carl Reinthal), F. K. (F. Kreutzwald), F. (Fählmann). š-, t-, p-heal on seal ka kõwas sõnawormis enamiste ühe „f“, „t“, „p-ga“ kirjutud, näituseks illat. „šuffa“ (minema, lehek. 22, kolm korda) „rifaid“, „šuffuš“, „rifam“ (lehek. 38 ja 39), „tötad“ (lehek. 45). Nõnda on ka pea ikka ühe wõrra „f“, „t“, „p-ga“ Kalewi poja esimene trükk, mis 1857 alustas, kirjutud, näit. iness. „rüpešša“, illat. „šüpanaic“, „rifam“, „šofu“.

Špetaja J. Hurt on siit saadik rõhumärgi eest kostnud, mis ta esimese silbi peale teha soowib, näit. (mine) „fárja“, (anna) „árnu“ (waata Kirjameeste Selsi aastaraamat 1873 lehek. 81, aastaraamat 1877 lehek. 38, 7, lehek. 39, 11). C. R. Jakobson, osalt Dr. Fählmann'i mõtetes, on oma kooli lugemise raamatu

1) Dr. Fählmann, Ueber die Declination der estnischen Nomina, Verhandlungen der gelehrten estn. Gesellschaft, I. Band, 3. Heft. S 57 u. 58.

2) S. 41 u. 44.

teise jao „lissas“ (1875) kõwa sõnawormi lõpuwokaali peale tehtud pitkuse märgiga wahet teinud, näit. „juurê“, „lacwâ“, „ašjâ“, „ašjü“, „tupâ“ (= tupp), „jõfê“ (= jõffe), (mine) „farijâ“ (aastaraamat 1873, lehek. 81). Pärast on ta seda maha jätnud ja arwab nagu minagi, et heale sees wahe on, näit. (mine) „farija“, (peseb) „jilmi“ (ehk farija, jilmi, aastaraamat 1877, lehek. 39). — Rõhu- ehk pitkusemärgi kirjutamist lõpetuse wokaali peale ei wõi ka sellepärast sugugi kiita, et wahel kõwa sõnawormi taga wokaali ei ole. kelle peale märki kirjutades eesseiswate healte kõwadust ehk pitkust tähendada wõiks, nagu ühesilbiliste nominatiwide juures lugu, näit. „täis“ (= täiis), „laud“ (= lauud).

Špetaja N. Noleken, üks wäga terane keele healte tähelepanija, käib kirjutamise poolest minuga enamiste ühes meeles. Kui tema kolm ühesugust tähte kõrwu kirjutab, siis sünnib see selle häda pärast, et trükikojas märkidega tähti ei olnud.

Kõik need nimetud mehed on minu teada sõnakäänude juures ette tulewaid muutusi sell wiisil tähele pannud nagu käes olewa raamatu teises jaus ja mitte kolme (kollme) healte järku kõrwu seadnud.

Selles lissas lühidelt tähendud Eesti keele grammatikate healte tähendamiste kohta loodan edespidi täielikumalt kirjutada wõima.

Mull on nõuu, oma weikest „Eesti keele grammatikat“ wo-
kaalide ja difthongide esimese kirjutuse wiisi tabeli järele (§ 23)
ja teise konsonantide kirjutuse wiisi tabeli järele (§ 24) kirjutada,
nagu seda käes olewa raamatu teises pooles declinationi ja con-
jugationi muutuste tabelites pruukinud olen. Kooliõpetajaid ja
kõiki, kes Eesti keele kirjutuse wiisisse ühendust ja selgust soo-
wiwad, palun ma alandlikult, waewaks wõtta ja mulle teada anda,
kas nad seda nõuu heaks kiidawad; wõi kas arwawad nad pare-
maks, kui ma wokaalide ja difthongide teise kirjutuse wiisi tabeli
järele (§ 24) ja konsonantide esimese kirjutuse wiisi tabeli järele
(§ 61) käin. Kellel mitte aega ei ole, asja pitkemalt arutada,
kirjutagu lühidelt. Sõbralikka nõuuandmisi palun ma Augusti kuu
lõpuni, kõige hiljemalt Septembri kuu lõpuni ära saata. Neist
nõuu- ja otsuseandmise kirjadest annan ma siis edespidi ka aru,
kas Kirjameeste Selsi aastaraamatus ehk mujal. Wõib olla, et
ma sõbralikka nõuuandjaid edespidi kokku tulema palun nõuu-
pidamisele ja otsuse tegemisele.

Minu adress on:

Lector Dr. M. Weske in Dorpat.

T r ü k i w e a d .

Lehek. 20 rida 9 ülewelt loe lõuna asemel „lõuna“.

„ 77 „ 7 alt „ tehja „ „tehhja“.

Sellesama wäljaandja teised raamatud:

Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes. Leipzig, Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel. 1873.

Laulud wiisidega. Tartus, trükitud K. Mattiesen'i kirjadega ja kuluga. 1874. Hind 25 kop.

Ueber die historische Entwicklung der finnischen Sprachen im Vergleich mit der der indogermanischen und über die Methode der estnischen Grammatik. Antrittsvorlesung. Dorpat, gedruckt bei H. Laakmann. 1875.

Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875. Dorpat, gedruckt bei H. Laakmann. 1877.

Ueber die estnischen Ortsnamen auf -were (im Deutschen auf -fer). Dorpat, gedruckt bei H. Laakmann. 1877.

Õntsa keisri Aleksandri Esimese elu ja olu. Tartus, trükitud Schnakenburgi kuluga. 1878. Hind 25 k.

Eesti rahwalaulud. Tartus, trükitud Schnakenburgi kuluga. 1879.

